

Közösségi és közéleti aktivitás

Vizsgálat három ország hét magyar kistélepülésén

Szerkesztette Utasi Ágnes

Közösségi és közéleti aktivitás
Vizsgálat három ország hét magyar kistelepülésén

Szerkesztette Utsi Ágnes

A kutatást és a kötet kiadását támogatta az OTKA
(projekt száma: 73034, címe: A közösségi kapcsolatok igénye - a demokrácia megújításának esélye)

© Csáki Dóra, Császár Balázs, Ferencz Gábor,
Kalocsai Janka, Széll Krisztián, Utsi Ágnes

Sorozatszerkesztő Antalóczy Tímea és Mihályffy Zsuzsanna

Lektorálta Tibori Tímea

ISSN 2062-3119

ISBN 978-963-7372-83-4

A kiadásért felel az MTA TK Politikatudományi Intézet igazgatója

Belvedere Kiadó

Budapest – Szeged 2012

Studies in Political Science

Politikatudományi Tanulmányok

Tartalom

Utasi Ágnes	
Falusi közösségek és közélet. A kutatás körvonalai	3
Széll Krisztián	
Közéleti diskurzus és aktivitás falusi közösségekben	21
Kalocsai Janka	
Aktív állampolgárság és dimenziói	36
Ferencz Gábor	
Háztartások erőforráscseréje a helyi közösségekben	53
Császár Balázs	
A falu mint (fiktív?) közösség	69
Csáki Dóra	
Lokalitás és paternalizmus	79

Utasi Ágnes

Falusi közösségek és közélet

A kutatás körvonalai

...Semmiféle szakmai, szakszervezeti, érdekképviseleti demokrácia nem pótolhatja a közösség egyetemes demokráciáját, azt az alapvető modern követelményt, hogy minden felnőtt ember igenis illetékes, jogosult és köteles a közösségi élet legfontosabb ügyeiben véleménnyel bírni és véleményt nyilvánítani. S ha ennek megfelelő fóruma nincsen, akkor az országos politikában óhatatlanul egy szűk körű oligarchia kerül uralomra, mely a tömegeket politikailag „éretlen”, zavaró elemnek tekinti.
(Bibó István, 1957 eleje¹)

A közösségi kapcsolatok igénye – a demokrácia megújításának esélye címmel indított kutatásunk korábbi fázisában országosan reprezentatív vizsgálattal kerestük a közösségi kapcsolatok és közéleti aktivitás összefüggését (Utasi 2009). Jelen munkánkban falusi településeken végzett vizsgálat segítségével kívánunk választ adni a kutatás alapkérdésére. Azt feltételeztük, hogy a falvakban még ma is erősebbek a közvetlen kapcsolatok, emiatt nagyobb eséllyel formálódhatnak a lokális közösségek. A gyakoribb közösségi kapcsolatok hatására pedig erősebb lehet a helyi problémákkal összefüggő véleménynyilvánítás, a közéleti aktivitás esélye is, mint a személytelenebb interperszonális kapcsolatokkal, gyenge civil közösségi kötelékekkel élő nagyvárosi lakosság körében. Mindazonáltal kutatásunk annak tudatában indult, hogy a települési és regionális egyenlőtlenségek miatt a falvak jelentős arányában a hiányos életfeltételek a közösségi szerveződést és a közéleti véleménynyilvánítást gátló tényezők lehetnek.

* * *

A falusi közösségekben végzett kutatás célja annak feltárása volt, hogy a különböző motivációval szerveződő kisközösségi kapcsolatokból miként strukturálódik a falvak egészének közössége, és ezek a kisközösségek milyen mértékben képesek hatni a lokális közéletre (Putnam 1995). A globalizáció és a nemzetközileg is centralizált gazdasági irányítás korában különösen nagy a lokális közösségek jelentősége, mert a központi hatalommal szemben fontos ellenpontot képezhetnek, és segíthetik a helyi érdekek artikulálását, érvényre juttatását, a helyi értékpreferenciák és tradíciók ésszerű őrzését a helyi közösség és közélet segítségével.

¹ Lásd Bibó (1990).

Helyi közéletnek a településen élők kapcsolataiból strukturálódó kisközösségek azon aktivitását, cselekvését, érdeklődését tekintjük, amelyek a település szociális, önkormányzati, politikai gondjainak közös megoldására irányulnak. A demokratikus közélet domináns cselekvési területei ebben a relációban szerintünk a helyi körülmények pozitív változtatásáért végzett közös gondolkodás, közös fellépés, munka, eszmecsere. A helyi közösségi és közéleti kapcsolatokból, magából az összefogásból persze nem következik egyenesen a politikai-közéleti részvétel és aktivitás, szükséges ehhez az a tudatosság, információfeldolgozási képesség és készség is, melynek eszköztárával a forráshiányos lakosság gyakran nem rendelkezik. A lokális demokrácia, a demokratikus közélet kapcsolatrendszeri megközelítéséhez Dahl elméletéből indultunk ki, aki szerint szükséges, hogy a polgárok részt vegyenek a társadalmi döntésekben, ehhez pedig információt kapjanak, bővítsék tudásukat, ismereteiket, ismerjék a társadalmi-közösségi terveket. Dahl mellett Barber demokráciáról vallott nézete áll legközelebb kutatási koncepciónkhoz, aki szerint a demokrácia alapfeltétele a közösségi részvétel, a „közösségi beszéd”, a „közösségi akciók”, a közösségi kapcsolatokkal rendelkező „aktív állampolgárok”. A magyar elődök közül elsősorban Bibó István szellemi hagyatékát követjük, aki szerint „[...] minden felnőtt ember igenis illetékes, jogosult és köteles a közösségi élet legfontosabb ügyeiben véleménnyel bírni és véleményt nyilvánítani. S ha ennek megfelelő fóruma nincsen, akkor az országos politikában óhatatlanul egy szűk körű oligarchia kerül uralomra, mely a tömegeket politikailag «éretlen», zavaró elemnek tekinti” (Bibó 1990: 112, Dahl 1989, Barber 2003, Utasi 2009).

A kutatási célhoz kötődő korábbi, országosan reprezentatív felvételünk adatai² világossá tették, hogy *a politikai-közéleti igények és participáció domináns meghatározó életfeltételi mutatói a műveltség, iskolázottság és az anyagi, vagyoni jólét biztonságot adó szintje.* Ennek tudatában feltételeztük, hogy azokban a falvakban lesz erősebb a közélet, ahol a lakosság többsége anyagi biztonságban él, és az országos átlagnak megfelelő, esetleg annál magasabb iskolázottsággal, műveltséggel rendelkezik. A nélkülözés ugyanis a primer javak megszerzésének szintjére szűkíti, a műveltséghiány pedig jelentősen redukálja az igényeket. Összességében az anyagi szűkösség és az általános műveltség hiánya hátráltatja, esetenként ellehetetleníti a politikai, közéleti információ megszerzésének esélyét és érdekérvényesítő feldolgozását, realizálását. A jólét és a műveltség átlag feletti igényszintje mellett pedig minden bizonnyal azok számára fontosabb a faluközösség életének, közéletének alakítása, akik lokálpatriótaként kötődnek településükhöz, s életük hátralévő részét helyben kívánják leélni.

A település földrajzi elhelyezkedése, regionális gazdasági pozíciója, s az ennek nyomán elérhető piaci, munkaerő-piaci esélyek is alakítják a települések közösségeinek életét és közéletét. *Mintánkba elsősorban nagyvárosokhoz közeli, korábban szövetkezeti agrártevékenységgel foglalkozó lakosságot tömörítő településeket, kis- és közepes lélekszámú községeket választottunk.* A mintába három országból hét magyar falu került, közülük három országhatáron belüli és négy országhatáron kívüli magyar nemzetiségi település. A minta határon belüli falvai között találjuk a Szeged-közeli *Ruzsát*, a Kiskunfélegyháza

² 2009, Közösségi kapcsolatok, N=1051

közeli *Petőfiszállást* és az ország egyik leghátrányosabb régiójából, Szabolcs-Szatmár-Beregből *Ramocsaházát*. A minta határon kívüli települései a vajdasági (szerbiai) Szabadkához közel található *Hajdújárás*, a határtól nagy távolságra, zárványban *Bácsgyulafalva*, Erdélyben (Románia) a székelyföldi nagyvároshoz, Székelyudvarhelyhez közeli *Agyagfalva* és *Bögöz*.³

A minta településeinek regionális pozíciója eltérő, a különböző országokhoz tartozás lehetőséget nyújt annak a kérdésnek a megválaszolására is, hogy van-e különbség a határon belüli és határon túli magyar falvak közösségi és közléte között. Milyen különbség tapasztalható a kedvezőbb munkaerő-piaci és piaci lehetőségekkel rendelkező és az elmaradott régiókban lévő falvak közösségi és közléte között? Hol a legerősebb a lokális identitás, és milyen gazdasági stratégiákat követ a helyi közösség az eltérő területeken?⁴

A vizsgált hét falu lakosságának túlnyomó többsége hagyományosan mezőgazdasági művelést folytatott, a rendszerváltást megelőzően szövetkezetekben. Minden második válaszadó családja végez ma is agrártevékenységet (58%), többségük önellátásra termel, de sokan a termékek kisebb-nagyobb arányát piacon értékesítik. A határtól távoli három nemzetiségi faluban őrizték meg leginkább az agrártevékenységet, ahol a családok háromnegyede végez ma is mezőgazdasági termelést (Agyagfalva, Bögöz, Bácsgyulafalva 61–80%). A Szegedhez és Szabadkához egyaránt közeli Hajdújáráson az előzőnél kevesebben foglalkoznak ugyan mezőgazdasági termeléssel, ám a piacra is termelők aránya itt és a határtól meglehetősen távoli vajdasági Bácsgyulafalván a legmagasabb. A Szegedhez közeli Ruzsán a legalacsonyabb a mezőgazdasági termeléssel foglalkozó lakossági arány (44%), ami valószínűleg a közeli város munkakínálatának lehetőségére, az erős urbanizációs hatásra és a település nagyon rossz minőségű földjére egyaránt utal. Ennek ellenére az agrárművelést folytatók között itt relatíve magas a piacra termelők aránya, ami a közeli város nyújtotta kedvező felvevőpiacnak köszönhető.

A falvak lakói a minta minden településén erősen kötődnek lakóhelyükhöz: a válaszadók háromnegyedében fel sem merül, hogy máshol éljen. Csupán néhány százalékuk tervezi az elköltözést vagy

³ Petőfiszállás (mintaszám: 63, megközelítő népességszám: 680), Ruzsa (mintaszám: 133, megközelítő népességszám: 1430), Bácsgyulafalva (mintaszám: 140, megközelítő népességszám: 1500), Bögöz (mintaszám: 93, megközelítő népességszám: 1000), Agyagfalva (mintaszám: 71, megközelítő népességszám: 760), Hajdújárás (mintaszám: 204, megközelítő népességszám: 2190), Ramocsaháza (mintaszám: 140, megközelítő népességszám: 1499).

⁴ *Mintaválasztási paraméterek*: A mintába nagyváros-közeli (max. 2500-as lélekszámú) falvakat választottunk, ahol a lakosság túlnyomó többsége a rendszerváltást megelőzően szövetkezeti agrártermeléssel foglalkozott. Szempont volt még, hogy Magyarországról, Vajdaságból (Szerbiából) és Erdélyből (Romániából) is kerüljön a mintába magyar település. A települések belterületén élő lakosság lélekszámával súlyozva alakítottuk az elemzéshez használt mintát (N=845). Azt feltételeztük, hogy a közvetlen kapcsolatok hatása erősebb lenne ugyan, ha csupán 1000 fő alatti településeken vizsgálnánk a közösségi életet, ám a szervezett falusi civil közösségek és a község elemzéséhez az aprófalvas települések a hiányzó intézmények miatt kis esélyt biztosítottak volna. A lakásokat minden településen a helyi önkormányzattól kapott lakástérképek segítségével, véletlen mintavétellel jelöltük ki. A kiválasztott lakásban lakók közül azzal készítettünk interjút, akinek a felvétel időpontjához legközelebbi időre esett születésnapja.

gondolkodik rajta, hogy esetleg egyszer elhagyja faluját. Az elköltözést latolgotók és/vagy azt konkrétan tervezők együtt is csak a minta tizedét adják.

A jövedelemszerzés módját és a gazdasági aktivitást kutatva azt tapasztaltuk, hogy az inaktív aránya ugyan magas (nyugdíjas + munkanélküli = 57%),⁵ ám ezekben a falvakban ez nem azt jelenti, hogy azok jelentősen többet dolgoznak, akik a formálisan aktív kategóriába tartoznak, hiszen a családok többségében az agrártermelés, a piacra termelés, egyes falvakban pedig a turizmus is (Agyagfalva) munkát ad mindenkinek. A jövedelemszerzés különböző lehetőségeivel igyekeznek élni és megélni a falvakban, a szó szerinti „munka nélküli” életvitel szinte kizárólag a munkaképtelen öregek és betegek életformája.

A települések lakosságának átlagos életkorából (50–55 év) és az ott élő fiatalok relatíve magas arányából következtethetünk a falusi kötődésre, a kedvező helyi életlehetőségekre, de éppen ellenkezőleg, a röghöz kötő, a változtatást visszafogó, a mobilitást gátló körülményekre is. A fiatalok aránya Ramocsaházán és Bögzön a legmagasabb.

Figyelemreméltó a nyírségi Ramocsaháza korstruktúrája. Itt magas a cigány etnikumú fiatal népesség aránya, akik a gazdaságilag elmaradott térségben még ingázással is nehezen jutnak munkához, így kénytelenek a szűk falusi lehetőségek határain belül biztosítani megélhetésüket. A foglalkoztatási struktúra is jelzi a szűk lehetőségeket: a vizsgált magyarországi falvak közül itt a legmagasabb a munkanélküliek aránya, és legalacsonyabb az alkalmazottaké.

Az emberi kötelékek tudatos és folyamatos ápolását és megerősítését találtuk a vizsgált falvakban. A válaszadók a velük azonos háztartásban élőkön kívül rendszeres kapcsolatot átlagosan hat hozzátartozójukkal tartanak.⁶ Igaz, a legfeljebb heti kapcsolatban álló hozzátartozói körnek csak fele él a faluban, de a technikai civilizációs eszközök segítségével ma már könnyebben legyőzhető a távolság, s a jelzett hozzátartozói kör egészével személyesen és/vagy telefonon, esetleg e-mailben rendszeresen tudják tartani a kapcsolatot. Folyamatosan informálják egymást életükről, a helyi szomszédsági körről, s szükség esetén érzelmi és gazdasági segítséget is tudnak nyújtani egymásnak. (Molnár 2003)

A gazdasági-társadalmi nehézségek, a megélhetés szűkössége és velük párhuzamosan a terjedő civilizációs mintákkal folyamatosan növekvő szükségletek, fogyasztási javak kielégítésének vágya – az erős falusi kötődés ellenére – gyakran arra késztetik a falvak mobilitásra képes tagjait, hogy rövidebb vagy hosszabb időre, esetleg véglegesen elhagyják a falut. A faluból kilépett, eltávozott migránsokról a válaszadók külföldön élő hozzátartozóinak aránya tájékoztat. Különösen magas a határon túli nemzetiségi falvakból jelenleg külföldön élők aránya. A zárványban élő vajdasági Bácsgyulafalváról a válaszadók négyötödének került külföldre, illetve jelenleg él ott legalább egy hozzátartozója, de Bögzőről és

⁵ Hivatalosan munkanélküli (GYES-en lévő munkanélküliek és munkanélküliek: 9,8%, a 25 év alattiak körében ez az arány 15,2%, a 36–55 éves korcsoportban 16,2%).

⁶ A technikai civilizáció nagymértékben segíti a közösségek megőrzését a távolra került kapcsolatoknak juttatandó rendszeres információval és a mobilitást segítő eszközökkel.

Hajdújárásról is a rész minta kétharmadának, Agyagfalváról a válaszadók több mint felének került idegenbe a hozzátartozói közül valaki. A minta határon túli településeiről tehát magas a külföldre kerültek aránya. Feltételezhető, hogy ezeknek a településeknek a lakosságát korábban a nagyon szűkös életfeltételek olyan gazdasági stratégiákra készítették, amelyek nyomán a nemzetiségi falvak közösségeinek jelentős aránya az országhatáron túl kereste vagy keresi boldogulását.

A határon belüli három településről külföldre távozottak arányát egymáshoz hasonlítva egyértelmű, hogy minél kedvezőbb gazdasági-regionális adottságokkal rendelkezik a falu, minél kedvezőbb megélhetést biztosít a régió a falu közössége számára, annál kisebb arányban távoztak külföldre a válaszadók hozzátartozói közül hosszabb időre. A nagyváros-közei, átlagosnál jobb munkapiaci eséllyel rendelkező Ruzsáról csak a válaszadók negyedének él vagy tartózkodik külföldön hozzátartozója, miközben a legsúlyosabb gazdasági nehézségekkel élő Ramocsaháza mintájának is legfeljebb harmada, s Petőfiszállás válaszadóinak is csak kicsit kisebb aránya említette, hogy valamelyik hozzátartozója külföldön keresi boldogulását.

A falu közösségi élete szempontjából korántsem mindegy, hogy a közösség tagjai mennyire távoli országba kerülnek a kedvezőbb megélhetés reményében. A külföldre távozott hozzátartozók nagy része az anyaországban vagy Németországban él.⁷ Az adatok szerint a magyarországi falvakból hosszabb-rövidebb távra külföldre kerültek aránya a határon túli magyar településekhez képest jelentősen alacsonyabb, legfeljebb a válaszadók harmadának él külföldön hozzátartozója, másrészt az eltávozottak több országba szóródtak. A legtöbben ugyan közülük is Németországot választották, ám számottevően kevesebben, mint a határon túli magyar falvakból.

A falu vonzása és megtartó ereje egyértelműen annál erősebb, minél kedvezőbb megélhetést nyújt, s annál gyengébb, minél nehezebb életfeltételeket biztosít. A munkalehetőségtől elszigetelő lokális pozíció – mind határon belül, mind azon túl – fokozza a megélhetési nehézségeket, jobban készítet a falusi közösségből való kiszakadásra, migrációra, külföldi munkavállalásra is. Ez a kiszakadás sokak számára átmeneti, mások számára végleges. A falu azonban igyekszik őrizni a közösségi kötelékeket, elsősorban a rendszeres közvetlen vagy közvetett kapcsolattartással köti magához a távolra kerülteket. A faluközösségi kohézióra, megkötő erőre utal, hogy a külföldön élő hozzátartozót megnevezettek rész mintájának tizede naponta, negyede legalább hetente tart kapcsolatot külföldre került hozzátartozójával. A mélyinterjúk azt is jelezték, hogy az eltávozottak nagy része legalább falunapra, búcsúra vagy más jeles ünnepre, faluközösségi rituális rendezvényre külföldről is hazalátogat. Másrészt a határon túlról a külföldi munkavállalás és tanulás is leginkább a nyelvi kultúrához kötő Magyarország felé irányul. Ennek persze nem csak a magyar

⁷ A vajdasági *Bácsgyulafalva mintájából a külföldre távozott hozzátartozók* több mint harmada az anyaországban él, negyede Németországban. Az erdélyi *Bögörről a külföldre került hozzátartozóknak* több mint fele jött Magyarországra, míg a többiek más országokba szóródtak. Az *Agyagfalváról* elvándorolt hozzátartozók közül jelenleg a legtöbben ugyancsak Magyarországon élnek (42%), fennmaradó hányaduk több országba szóródott szét. *Hajdújárásról* is két fő célország körvonalazódik: a hozzátartozók harmada Magyarországra jött, ötödük pedig Németországba.

kulturális-etnikai kötődés az oka, hanem a magyaron kívüli nyelvek ismeretének hiánya is beszűkíti a távolabbi migráció esélyét.

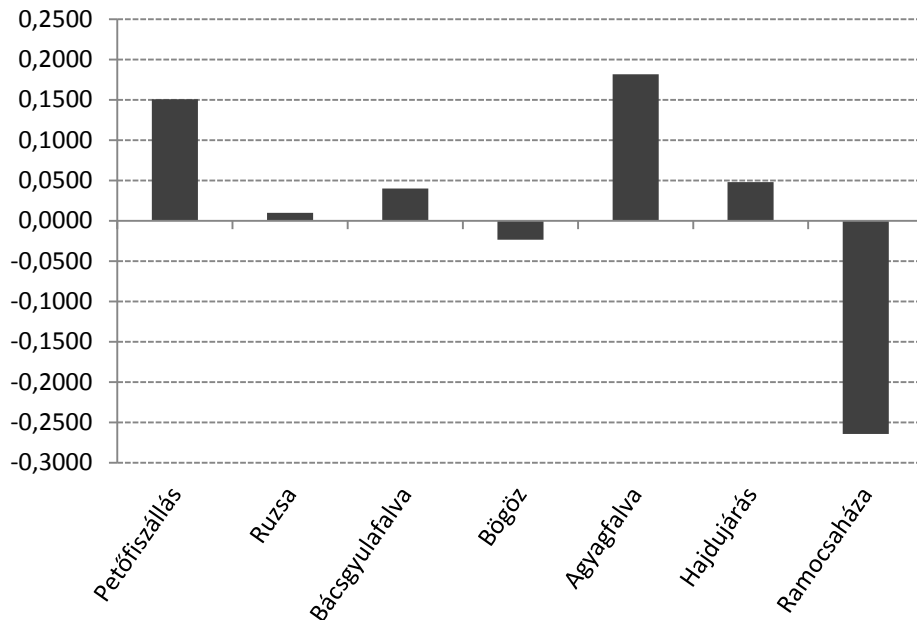
A határon belüli és határon túli falvakból külföldre vándorlók arányában mutatkozó jelentős különbség a nemzetiségi települések többségének a magyarországinál szűkösebb korábbi gazdasági-jövedelmi létfeltételeit jelzi. Ennek következménye, hogy a kedvezőbb külföldi munkaerő-piaci esélyek még az erősen kötő falusi közösségekből is (egy időre) kiragadják a migrációra kész, munkaképes lakosságot. Közismert szociológiai tény azonban, hogy a migrációt, s különösen a külföldi munkavállalást elsősorban a falvak munkában aktív, képzett fiatal tagjai vállalják, ezért a lokális közösségek a külföldre távozókkal többnyire a legképzettebb, forráseros, legértékesebb tagjaikat veszítik el, illetve ők kerülnek ki a faluközösség életéből.

A lokális közösségi identitás fontos kritériuma és mérőszáma *a falu közösségéhez tartozás érzése, a kötődés*. Jeleztük, hogy a válaszadók *háromnegyedének meg sem fordult gondolatában, hogy elhagyja a falut*, igaz, hogy ezt részben az elmozdulás képességét gátló hátrányos életkörülmények okozzák. Az elvagyódók aránya kétségtől alacsony: kevesen gondolnak az elköltözésre, s még kevesebben tervezik azt. Leginkább Ramocsaházáról vágnak el, s legkevésbé a két erdélyi faluból menekülnének a még ott élők, jóllehet azt is tudjuk, hogy az erdélyi falvakból migrációval eltávozottak aránya magas. Az erdélyi településeken elsősorban a még erős tradicionális közösségi hagyományok kötik a lokális közösség tagjait, valamint az, hogy a határon túli településekről a szükség miatt már eddig is sok falubeli kényszerült külföldön munkát vállalni, így a válaszadók az otthon maradtak vagy a már visszatértek. Ramocsaházán és közvetlen környékén a munkalehetőségek országos átlagnál is nagyobb hiánya fokozza az elvagyódást.

Kutatási hipotézisünk szerint anyagi biztonság hiányában nem lehet számítani az egyének intenzív közösségi érdeklődésére és aktivitására, amely megalapozná a helyi közélet iránti igényt, majd segítene megteremtetni a helyi demokratikus közélet csíráit. A súlyos anyagi hiányt jelző életfeltételek a primer szükségletek kielégítésére szűkítik az egyének aktivitását, s egyúttal gátolják a magasabb igények, szükségletek kialakulását, s velük a közéleti érdeklődést is (Maslow 1954, Allardt 1993). A mintába került települések vagyoni helyzetét a családon belüli javak száma szerint skálázó hierarchikus vagyoni index⁸ átlagértékeivel szimbolizáltuk, s kerestük az egyes falvak megélhetését jelző mutató alapján jelentkező különbségeket. Eszerint a mintába került településeken a mért javak közül átlagosan a legtöbb Agyagfalván jut a válaszadók családjában, ahol az index szórásértéke is relatíve alacsony, vagyis a falun belüli vagyoni egyenlőtlenség is kisebb itt, mint a vizsgálatba vont többi településen. A falu a generációk összefogásával eredményes családi gazdálkodást folytat, s minden bizonnyal ez biztosítja az itt élők számára a vagyoni javak relatív bőségét.

⁸ Vagyoni javak skálája (0–14): kábeltévé, színes TV, mobiltelefon, mosogatógép, automata mosógép, házimozi vagy DVD-lejátszó, személyi számítógép, internet, személygépkocsi, nyaraló, saját ház/lakás, második ház/lakás, kert, föld.

1. ábra. A vagyoni javak indexének (Z-score-okban⁹ mért) átlagai a minta településein.

A vagyoni jólét indexe egyúttal cáfolja azt a gyakran elhangzó feltételezést, amely szerint a határon túli falvak lakói egységesen gyenge anyagi jólétben élnek. A javak birtoklása persze nem jelenti azt, hogy azok beépülnek az életvitelbe is, s mindenképpen segítői a közösségi-közéleti aktivitásnak is. Itt éppen a vagyoni javakhoz jutás módja az a tradicionális nagycsaládi áldozatvállalás, ami gátolja a szabadidős közösségi és közéleti aktivitást.

A leginkább jómódúnak tételezhető következő falu Petőfiszállás, ahol az előző faluval ellentétben a vagyoni index szórásértékei nagyobbak, vagyis itt a falu lakói közötti vagyoni egyenlőtlenség is nagyobb. A vagyoni javakat skálázó mérce szerint a javak legnagyobb szükségével Ramocsaházán találkoztunk, mégpedig úgy, hogy a minta legmagasabb szórásértéke arra is utal, hogy ezen a településen a vagyoni javakból itt átlagosan kevesebb jut, mint a minta más falvaiban, vagyis az általános szükség mellett nagy a településen belüli vagyoni egyenlőtlenség. A mintában tehát a legszűkösebb regionális környezet teremti meg a falun belüli legnagyobb vagyoni rétegegyenlőtlenségeket.

Ramocsaháza az iskolázottság és műveltség területén is nagyobb szükség jelez, hiszen a népességszámhoz képest magas a legfeljebb nyolcosztályos végzettséggel rendelkezők aránya, miközben itt él a legkevesebb diplomás, akik a helyi közösséget és közéletet szervezni hivatottak. A minta másik két

⁹ A Z-score azt mutatja, hogy az adott társadalmi jelenséget mérő index értéke a mintára jellemző átlagostól a szórás hányszorosával tér el. A Z-score-ok segítségével megrajzolt grafikon az egyes falvakra jellemző különbségek eltérését, a jellemző különbségeket úgy jeleníti meg, hogy a 0 az adott index mentén a hét falura jellemző átlagos értéket méri, a pozitív az átlagostól kedvezőbb, a negatív az átlagostól kedvezőtlenebb értéket mutatja.

magyarországi települése közül Petőfiszálláson a legmagasabb az iskolázottság, itt a legmagasabb a diplomások aránya, és legalacsonyabb a legfeljebb nyolc osztályt végzeteké.

Amennyiben a vagyoni biztonság és a műveltség közéleti összefüggéséről korábban megfogalmazott hipotézisünk igaz, vagyis a gazdasági-vagyoni szűkösség és a műveltség átlagosnál kedvezőtlenebb mértéke, hiánya gátolja leginkább a közösségi, közéleti részvétel igényének kialakulását, akkor a közéleti-közösségi érdeklődést és aktivitást gátló mindkét életfeltétel leginkább Ramocsaháza lakosságát sújtja. Velük ellentétben a politikai, közéleti igények kibontakozásának legnagyobb esélye Petőfiszállás lokális közösségében várható.

1. tábla. A mintába került népesség megoszlása az iskolai kategóriák szerint, % (N= 845)

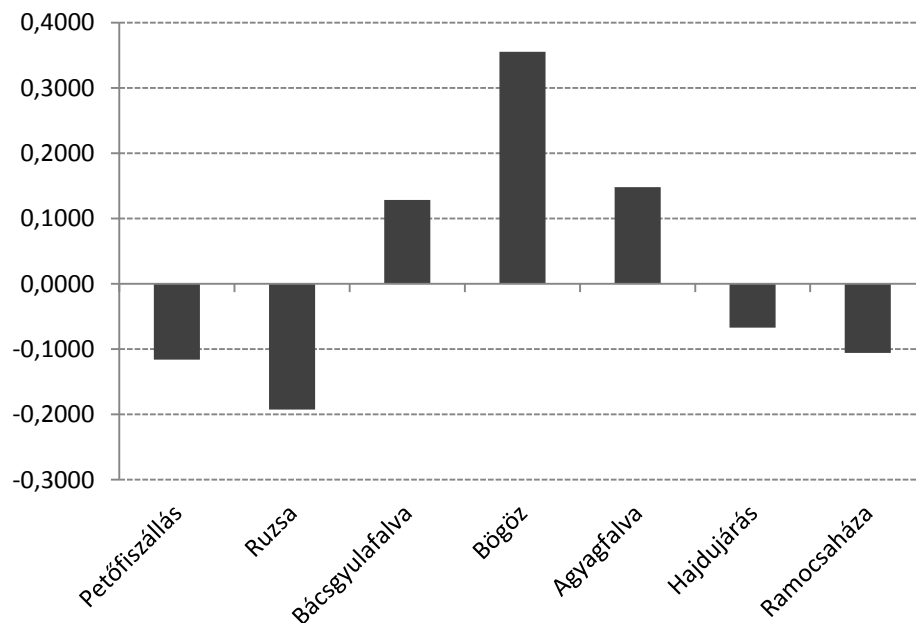
Település neve	Iskolai végzettség				Összesen
	Legfeljebb 8 általános	Szaktanulmányi képző/ szakiskola	Érettségi	Főiskola/egyetem	
Petőfiszállás	25,4	25,4	33,3	15,9	100,0
Ruzsa	40,9	18,2	28,0	12,9	100,0
Bácsgyulafalva	47,1	10,0	32,9	10,0	100,0
Bögöz	29,3	30,4	31,5	8,7	100,0
Agyagfalva	31,0	25,4	36,6	7,0	100,0
Hajdujárás	37,6	15,3	37,1	9,9	100,0
Ramocsaháza	41,6	33,6	20,4	4,4	100,0
Összesen	38,0	21,1	31,3	9,6	100,0

Közösségi bizalom

Kutatásunk célja a helyi kisközösségek és helyi közélet összefüggésének tanulmányozása annak feltételezésével, hogy a helyi közösségek katalizátorai a helyi politikának és közéletnek, s végső soron a demokratikus közélet igényének. Kiindulásként ehhez a közösségek alakulásának feltételeit elemeztük. A közösségek jó működésének feltételei az identitás, a mi-tudat, amelyhez nélkülözhetetlen a közösségi bizalom és a közösséget összetartó szolidáris együttműködés. Számos nemzetközi kutatás igazolta, hogy az urbanizációval, a nagyipari fejlődéssel és az individualizálódással csökken az emberek egymás iránti bizalma, az állandóan fluktuáló munkahelyek és lakóhelyek hatására a mindig új, mindig ismeretlen munkatársak, szomszédok nehezítik az emberi kapcsolatok bizalmi tartalmának megerősödését. A falvak közösségeiben a közvetlen ismeretség, a naponként megerősítő *face to face* kapcsolatok mellett minden bizonnyal még ma is könnyebben alakul a bizalom, mint a gyorsan változó, dinamikusan mozgó, kevés erős és sokkal több másodlagos kapcsolattal rendelkező nagyvárosi lakosság körében. (Gans 1962, Fukuyama 2000, Utasi 2005)

A közösségi bizalomra kérdező négy változóból aggregált, összevont bizalom-index (0–16) átlaga relatíve kis különbséget mutatott a falusi közösségek mintájában.¹⁰ Az egymásra utaltan élő, a hagyományos családi-közösségi és/vagy szomszédsági összefogást ma is másoknál erősebben őrző erdélyi falvakban: *Bögözön és Agyagfalván*, valamint az elszigeteltségben nemzetiségi, etnikai létét összefogással védő vajdasági *Bácsgyulafalván* a legmagasabb a bizalmi index átlaga. E három településen a többi faluhoz képest sokkal magasabb bizalmi szint jelzi e falvak közösségeinek még erősebb tradicionális értékpreferenciáit, és ennek nyomán esetlegesen alakuló erősebb közösségi kapcsolatait, kohézióját is.

2. ábra. A bizalom-index (Z-scoreok-ban mért) átlaga a minta falvaiban

Az előzőekkel szemben a magyarországi falvakban, ahova a civilizációs értékek a nagyváros közelsége és az előrehaladottabb piacgazdaság következtében erősebben behatoltak, magasabb azok aránya, akik számára a mindennapokban inkább csak alvóhelyként funkcionál a település, az itt élők kevésbé ismerik egymást, ezért itt alacsonyabb a bizalmi index átlaga is. A leggyengébb kapcsolati-közösségi bizalommal élő település a relatíve legkedvezőbb munkaerő-piaci regionális lehetőségekkel rendelkező, számos nagyvárosba eljáró munkavállalót tömörítő Ruzsa. Azoknak a falvaknak a lakói, akik a közeli városokban kedvező munkalehetőséghez juthatnak, objektíve is kevésbé ismerik, kevésbé kötődhetnek a szomszédsági közösséghez, következésképpen itt kisebb a szomszédsági közösség tagjai iránti bizalom is. Az előzőtől egészen más regionális pozícióval rendelkezik Ramocsaháza, itt mégis hasonlóképpen nagyon alacsony a bizalmi index átlaga. Ennek okát itt korántsem az átlagosnál kedvezőbb modernizációs

¹⁰ Bizalmi indikátorok: a. Csak kevesen vannak, akikben az ember teljesen megbízik (teljes mértékben igaz = 4, egyáltalán nem igaz = 0). b. Általában nem kell kételkedni mások jóindulatában. c. Ha az ember nem vigyáz eléggé, kihasználják. d. Legjobb, ha mindenki magára számít, és nem másokra.

lehetőségek közösséget atomizáló hatásában, sokkal inkább a falu ínséges gazdasági lehetőségeiben és fokozott mértékű egyenlőtlenségében, valamint etnikai megosztottságában kereshetjük. A kedvezőtlen életkörülményekre utal itt a lakosság nagyarányú elvagyódása, identitáshiánya is.

A bizalmi skála trendje alapján tehát szembetűnő, hogy nem csak az átlagosnál kedvezőbb munkaerő-piaci pozíció, urbanizációs és civilizációs hatás, de a modern fogyasztói társadalom viszonyai között a nagy szegénység és azon belül a településen élő lakosság rétegei között is jelentkező nagy egyenlőtlenség is redukálja a közösségi kapcsolatok bizalmi tartalmát. A tradicionális közösségek gyors bomlása, a versenygazdaság térnyerésének támogatása és az individuális értékeknek a közösségi elé helyezése alapvetően a forráserős egyének és társadalmi rétegek érdeke. A hagyományos bizalomalapú közösséget mindenképpen megtámadja a teljesítményorientált versenygazdasággal növekvő egyenlőtlenség. A modern technikai eszközök hatására még a legelmaradottabb falvakba is behatolnak a fogyasztási kihívások és a modernizáció hatása, s ezek a kihívások az általános szegénység mellett még inkább fokozzák az egyenlőtlenséget és vele együtt a bizalmatlanságot. A nagy szükséghez társuló nagy egyenlőtlenség hasonlóképpen növeli a közösség tagjai közötti bizalmatlanságot, mint a civilizációs-urbanizációs fogyasztói kihívások a kedvezőbb településeken, kedvezőbb régiókban. A modern fogyasztói társadalom kihívásai ugyanis a médián keresztül mindenki elé felvázolják a teljesíthetetlen vágyakat, s miután eszközök nélkül a szegény régióban a javak nagy része elérhetetlen, az itt élők magyarázatokat, bűnbakokat keresvén elsőként a helyi sikeresebbekkel szemben válnak bizalmatlanabbakká. (Merton 1980, Beck 2003, Lorenz 2002)

Mindazonáltal a bizalmat mérő skála átlagából arra következtethetünk, hogy a falvak közötti különbség a bizalom átlagos mértékében nem nagy (11,5–12,8), miközben valamennyi település részmintájában ehhez képest magasabb a bizalmi index szórásértéke (2,1–2,9). Vagyis az egyes falvakban élő *lakosság társadalmi rétegei közötti bizalmi egyenlőtlenség nagyobb, mint a települések közötti*. A civilizáció és a piacgazdaság ma már a falvak mindegyikébe behatolt valamilyen mértékben, erodálva az emberi kapcsolatokat és a kapcsolatok bizalmi tartalmát. Mivel a gazdagodás mértéke és a modernizációs, civilizációs szükségletek birtoklásának esélye eltérő, a bizalmatlanság is társadalmi rétegenként más-más mértékben érinti a falvak különböző társadalmi rétegekhez tartozó lakosságát. A minta különböző életfeltételű rétegeit tekintve a fiatalok (legfeljebb 35 évesek) és a legalább érettségizettek, közülük is különösképpen a diplomások a legbizalmatlanabbak a személyközi kapcsolatokban. A faluközösségben a személyközi bizalom sajátosan működik: a másokhoz képest forráserősebbek, individualizáltabbak, akik erőforrásaik birtokában kevésbé szorulnak a közösségbe tartozó mások támogatására, védik előnyeiket, s kevésbé bíznak másokban. Individuális előrejutásukhoz fűnek, hátráltató erőnek tekintik közösségi kapcsolataikat, ez fokozza a mások iránti bizalmatlanságot. Félnak attól, hogy a közösség tagjai „kihasználják” őket. Meg kell jegyeznünk, hogy míg a személyközi bizalom a forráserősök körében a leggyengébb, más eredményre jutunk, ha az intézményi bizalmat vizsgáljuk. Az intézmények iránti bizalom országos és nemzetközi vizsgálatok alapján U alakú görbét ír le, vagyis a forráserős csoportok mellett a leginkább kiszolgáltatott csoportok intézmények iránti bizalma a legerősebb. A forráserősök

érdekérvényesítő képességük erejében bízva és hatalomhoz közeli pozíciójuk miatt bíznak jobban a hatalom intézményeiben, miközben a gyengék kiszolgáltatottságuk okán rákényszerülnek az intézmények iránti bizalomra (Utasi 2011b).

Közösségi szolidaritás

A vizsgált falvak közösségeiben a felvétel adatai szerint a családon kívüliekkel megvalósuló szolidáris segítségnyújtásból a minta elenyésző százaléka (3,5%) marad ki. A túlnyomó többség vagy nyújtott valakinek segítséget *munkával, pénzkölcsönrel és/vagy érzelmi támogatással*,¹¹ és/vagy a mért három terület valamelyikén kapott valakitől segítséget. A néhány százalék kivételével szinte mindenkit egységbe fűző szolidaritásháló megerősítette az általunk vázolt faluközösségi definíciót, amely szerint a falu ma is olyan közösség, ahol a szolidaritás mint a közösség tagjainak hasonló létfeltételeiből adódó, egységet jelző indikátor funkcionálisan működik. Ugyanakkor a vizsgálat számos eltérésre, variációra, különbségre talált a közösségi szolidaritás területén a minta falvai és kisközösségei között egyaránt. A szolidaritás körei többnyire a falusi közösségen belüli kisebb körökben, közösségekben működnek, ehhez a falu közössége csak keretet biztosít. (Fararo–Doreian 1998, Utasi 2002).

Szembetűnő, hogy átlagosan magasabb a másoknak nyújtott segítség variációinak összesített értéke, mint a másoktól kapott támogatásé. Ennek valószínű oka az az emberi gyengeség, hogy a másoknak nyújtott segítséget jobban számon tartjuk, megjegyezzük, felértékeljük. Mind az adott, mind a kapott *munka- és pénzjavakkal*, vagyis a *materiális javakkal történő segítségnyújtás területén* a mintába került települések közül *jelentősen intenzívebb szolidaritás-transzfert találtunk a határon túli falvak közül Bácsgyulafalván, Bögözön és Ramocsaházán*, vagyis a határtól távoli két nemzetiségi faluban, valamint a hátrányos helyzetű Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei faluban. A vizsgált materiális javakkal történő kiemelkedő mértékű kölcsönös szolidaritást ezekben a falusi közösségekben tehát elsősorban az egymásra utaltság erős kényszere, és/vagy annak kulturális kohéziót erősítő belátása motiválja.

Az érzelmi segítségnyújtás a vizsgált falvak között kisebb különbséget jelzett. Az azonban egyértelműen kirajzolódott, hogy a *legkisebb mértékű érzelmi támogatást* éppen a legkedvezőbb életfeltételekkel, regionális lehetőségekkel élő két magyarországi településen: Ruzsán és Petőfiszálláson kaptak és/vagy adtak egymásnak a megkérdezettek. Az itt élők – mint már jeleztük – nagy erőfeszítéssel, sokan városi munkahelyen bejáró munkával, vagyis a falutól napközben távol szerzik meg jövedelmüket, és közvetlenül tudják átvenni a városi fogyasztási mintákat. A bejáró életforma és a modernizációs fogyasztói

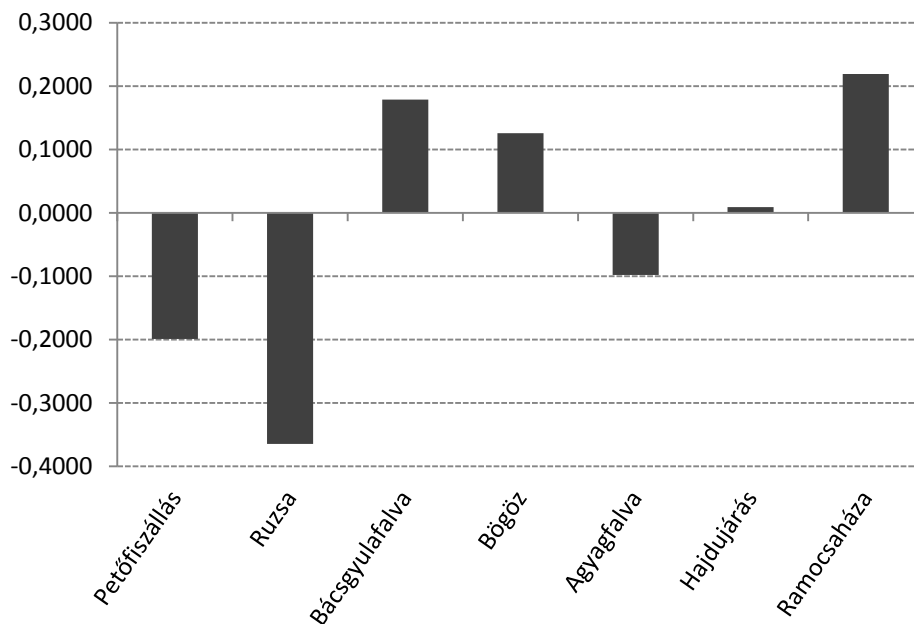
¹¹ A felvételt megelőző évben valakinek (1) a háztartáson kívül segített házimunkában vagy bevásárlásban (MUNKASEG), mástól kapott ilyen segítséget (MUNKAAD), (2) valakinek kölcsönt adott (KÖLCSÖNSEG), kapott (KÖLCSÖNKAP), (3) valakinek vigaszt, érzelmi támaszt adott (VIGASZSEG), érzelmi támaszt kapott (VIGASZTAD). A skálák egyenként 0–4 fokúak, az integrált szolidaritás index (SZOLIDARIT) 0–24 fokú skála.

minták követése nagyon időigényes, fokozottan kiüresíti az emberi kapcsolatokat, redukálja a kisközösségekből nyerhető támogatás esélyét és transzfereit.

A szolidaritás három mért változójának szintetizálásával létrehozott standardizált *szolidaritás-index* az átlagosnál *kisebb* mértékű szolidaritás-transzfert mért *Ruzsán, Petőfiszálláson és Agyagfalván*, a legmagasabb értéket pedig Bácsgyulafalván és főleg Ramocsaházán.

Ramocsaházán és Bácsgyulafalván a kiemelkedő arányú szolidaritást minden bizonnyal a falun belüli etnikai megosztottság (Ramocsaházán cigány-magyar, Bácsgyulafalván szerb-magyar) is katalizálja, ezekben a falvakban valószínűleg az azonos etnikumhoz tartozás a hasonlóak közötti erősebb funkcionális összefogásra is ösztönzi a faluközösséget.

3. ábra. A szolidaritás összevont indexének átlagai a minta településein (Z-score-átlagok)

A mindennapi szolidaritást mérő összevont index trendje szerint *a relatíve erős rászorultság és a tradicionális értékek együttes jelenléte fokozza leginkább a mechanikus szolidaritás-cserét. Ezzel szemben az erős civilizációs, urbanizációs hatással alakuló életforma, s a lakosság által már megvásárolható szolgáltatások és javak redukálják azt.* Ez utóbbi ugyan önmagában nem feltétlenül gyengítené a közösséget, hiszen mind a munka javak, mind a pénz javak számukra piaci relációban elérhetőek, a közösségi kohézió tehát más dimenziókban működhetne. A fokozott civilizációs, urbanizációs lehetőségek közösségre gyakorolt negatív hatását azonban meggyőzően jelzi, hogy ezekkel a hatásokkal együtt redukálódik a falusi közösségen belül a materiális mellett az érzelmi szolidaritás is, mint Ruzsa és Petőfiszállás példája igazolja, ahol a nagyváros-közeliség, a városi munkahely és iskola fokozza az

individualizálódást, csökkenti a szomszédsági bizalmas kapcsolatokat, és redukálja az érzelmi támogatás igényét és esélyét is.

A szolidaritás-transzferekre, a bizalmi hálóval megvalósuló materiális reciprocitásra értelemszerűen a munkabíró, forráscserére képes fiatalok alkalmasak leginkább. Kiemelkednek a 26–35 évesek, kicsit alacsonyabb aránnyal találjuk a tőlük idősebbeket, de csak az ötvenesekig. Az ötvenesektől felfelé az életkorral fokozatosan csökken az anyagi és életerő, hatására csökken az egyének birtokában lévő, reciprocitásra képes, mechanikus szolidaritásra alkalmas javak mértéke is (Durkheim 1986, Fararo–Doreian 1998, Utasi 2002).

A minta falvaiban a legfiatalabbak eltérő mértékben kapcsolódnak be a mechanikus szolidaritást jelző transzferekbe.¹² Ahol a fiatalok többsége ingázik a közeli városba, ott többnyire csak az idősebb generáció vesz részt a lokális közösségi szolidaritásban, miközben ott, ahol a fiatalok kisebb eséllyel találnak munkát a környező falvakban, városokban, vagyis erősen röghöz kötöttek, éppen ők járnak e területen az élen: a főként „eljáró-bejáró” fiatalok a legkisebb eséllyel a Szegedhez közeli Ruzsán vesznek részt a helyi transzferekben, leginkább pedig a legszűkösebb vagyoni javakkal és munkapiaci esélyekkel élő Ramocsaházán vállalják a legfiatalabbak a szolidaritás-transzfereket. Az itt élő huszonöt év alattiak a Ruzsán élő hasonló korúakhoz képest kétszeres eséllyel vesznek részt a szolidaritás-transzferekben. Ebben a hátrányos régióban lévő faluban – mint már jeleztük – relatíve magas a cigány etnikumú lakosság aránya, alacsonyabb az átlagéletkor is. A fiatal, aktív korú lakosság magas arányához képest itt és a környéken szűkösek a munkapiaci lehetőségek, a család jobbléte érdekében a legfiatalabbak kényszerűen is intenzíven alkalmazzák a hagyományos közösségi szolidaritásháló által nyújtott lehetőségeket.

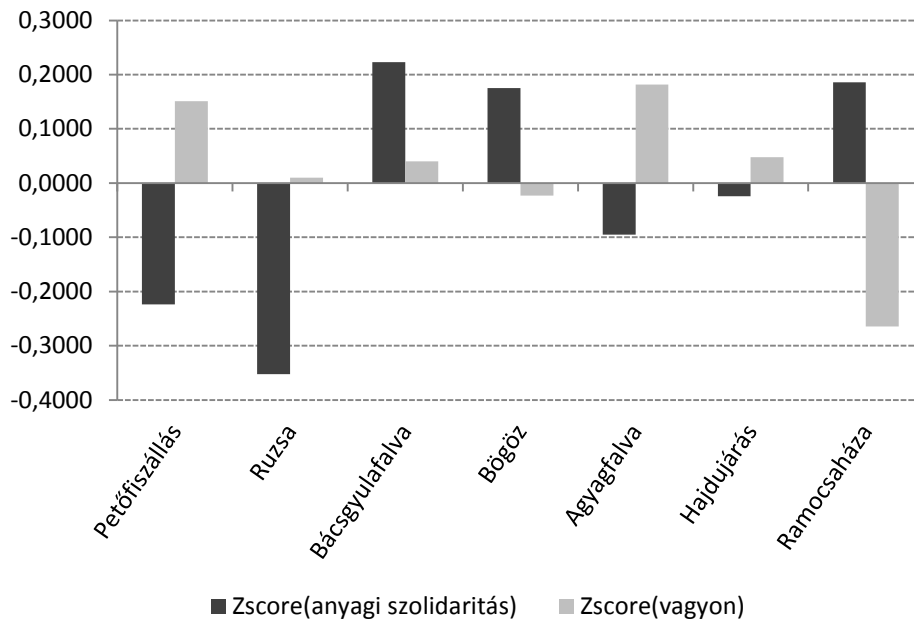
Az adatok azt is jelezték, hogy nem minden településen gazdasági kényszer a materiális javakkal történő szolidaritás, esetenként inkább a faluközösséget integráló szokás, hagyomány. A vagyoni javakat szimbolizáló skála és a materiális transzferek (munka és pénz javak) összevetése azt jelezte, hogy átlag feletti vagyoni javak birtokában valóban átlag alatti a materiális szolidaritás, ezzel szemben a gyenge vagyoni javakhoz erős szolidaritás-praxis kapcsolódik, mint azt *Romacsaházán* láttuk. Az itt élők hiányos vagyoni javaikat és gyengébb munkapiaci esélyüket kompenzálják a tradicionális segítségnyújtó materiális szolidaritással. A szűkös létfeltételekhez társuló hiányos javakat a falu közösségébe tartozókkal, lokális összefogással, elnyújtott reciprocitással, materiális transzferekkel növelik.

Más a helyzet Bácsgyulafalván, ahol szintén jelentős a materiális szolidaritás, segítségnyújtás gyakorisága, miközben itt a vagyoni javak mértéke is átlag feletti. A zárványban élő magyar nemzetiségi faluban tehát elsősorban nem a gazdasági szükség, inkább a nemzetiségi létükben elzártságban élők egymásra utaltságának érzése fokozza a tradicionális szolidaritás-transzfereket, s teszi a szükségeseznél is

¹² Durkheim (1986) nyomán a társadalmi szolidaritás vizsgálatokor a közösségekben megvalósuló mechanikus szolidaritást és a modern társadalmakban intézményesen szervezett organikus szolidaritást különböztetjük meg.

intenzívebbé a faluban a közösségi együttműködést. Az itt élők számára tehát elsődlegesen nem gazdasági kényszer a kölcsönös segítségnyújtással megvalósuló együttműködés, inkább kulturális közösségi tradíció és a kisebbségi létből eredő önvédelmi reflexió.

4. ábra. A materiális javakkal (munka- és pénzkölcsön) megvalósuló szolidaritás-transzferek és a vagyoni javakkal szimbolizált anyagi jólét indexeinek (Z-score-okban) mért átlagai

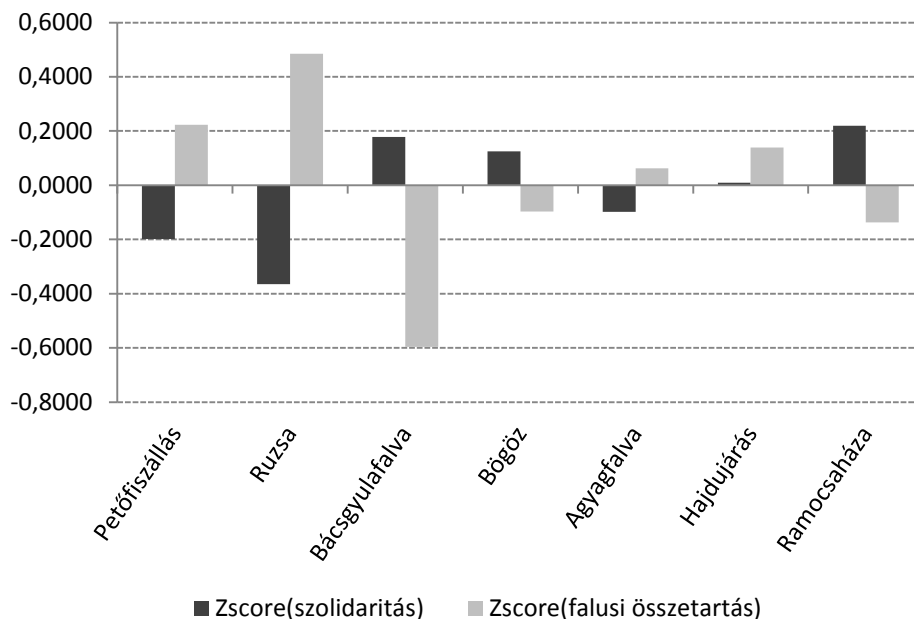
Az adatok szerint a különböző településeken a materiális szolidaritás *eltérő motiváció hatására* alakul. *Van, ahol a ráutaltság kényszere, az anyagi szükség motiválja, máshol a még meglévő tradicionális közösségi értékek, vagy az elzárt etnikai-kulturális lét egymásra utaltságának felismerése erősíti azt.* Meggyőzően jelzi a segítségnyújtó együttműködés motivációinak faluközösségi tradíciókban gyökerező különbségét az egymástól néhány kilométer távolságban található két erdélyi falu közösségi segítségnyújtásában megnyilvánuló különbség: Agyagfalván viszonylag alacsony, miközben Bögözön a legmagasabbak között találtuk a családon kívüliekkel realizált materiális javakat növelő szolidaritás-index értékét. Agyagfalván a falu jelentős aránya jövedelmező családi „bizniszben” turizmussal is foglalkozva nem szorul családon kívüliek segítségére, a faluközösségi elnyújtott reciprocitás számukra nélkülözhető lenne. Hagyományosan is erősen elzárt és bezárkózó itt a falu közössége, ritkán kérnek másoktól szívességet, nem szeretnek „tartozni”, a problémákat meg tudják és akarják oldani a családtagok, legfeljebb a közeli hozzátartozók bevonásával. A szomszédos Bögöz ugyancsak magyar nemzetiségi falu, csakúgy, mint Agyagfalva, ám Bögözön¹³ a tradicionális családi gazdasági együttműködés gyengébb, így nagyobb

¹³ Kifejező a két falu megkülönböztetésére helyben használt két jelző: a bögözieket „kávésoknak”, az agyagfalviakat „savanyúlevesnek” mondják, megkülönböztetve az agyagfalvi szigorú életformától a kényelmesebb bögözi.

mértékben számítanak a szomszédsági közösség támogatására is annak érdekében, hogy relatív jólétüket megőrizték vagy fokozzák.

A falvak válaszadóinak véleménye a faluközösség összetartásáról, segítőkészségéről meglepő módon nem jelez pozitív korrelációt, párhuzamot a mindennapi szolidaritás-praxis mértékével. Az eltérő egyéni, csoport és réteghelyzetek miatt a falvak eltérő életfeltételű csoportjai másként élik meg, másként értékelik a faluközösség összetartását.

5. ábra. Az általános szolidaritás és a falusi összetartásról alkotott vélemény kapcsolata

Azokban a falvakban, ahol a szolidaritás-transzferekkel megvalósuló mindennapi szolidaritás a legerősebb, a válaszadók meglepően alacsonyra értékelik a falujukra jellemző közösségi összetartozást (Bácsgyulafalván, Bögözön és Ramocsaházán). Az okokat keresve úgy véljük, hogy a szolidaritás-praxis, főleg annak szükségességét kiegyenlítő, javakat kiegészítő kényszere számos konfliktust generál, s emellett a dominánsan hasonló javakkal rendelkezők egymás közötti szolidaritása megosztja a falu egészének közösségét, ezzel pedig csökkenti az összetartozás érzését. Tudvalevő, hogy a mindennapi szolidaritás többnyire elnyújtott reciprocitással történik, ami jelentős mértékű bizalmat is feltételez. A bizalom elsősorban a hasonló vagyoni erővel rendelkezők között alakul, közöttük formálódhatnak leggyakrabban a szolidaritás-transzferek is. Ennek következtében a mindennapi szolidaritás, segítségnyújtás során a réteg-egyenlőtlenségekkel élő falvakban kizáródnak azok, akik erőforrásaikkal nem képesek bekapcsolódni a szolidaritás-transzfereket lehetővé tevő, szervező bizalmi hálóba, vagy önként kimaradnak, mert forráserősek, így nincs szükségük helyben a viszont-segítségre. A falu összetartozásával elégedetlenebb válaszadók az iménti falvakban úgy érzik, hogy a kényszerek még a meglévőhöz képest is több közösségi

összefogást tennének szükségessé, mert a gyakori, intenzív kisközösségek közötti szolidaritás mellett elmarad a faluközösség egésze érdekében végzett közösségi tevékenység.

Az előzőekkel szemben éppen azoknak a falvaknak a válaszadói értékelik leginkább pozitívnak a falu segítőkészségét és összetartozását, ahol nem jellemző a falubéliek egymást segítő szolidaritásának praxisa (Ruzsa, Petőfiszállás). Ezeken a településeken a többi faluhoz képest átlag alatti a mindennapi szolidaritás. A jelentős arányban közeli nagyvárosokban munkát végző két település közössége számára a helyi összefogás a mindennapi egyéni és háztartásközi szolidaritás helyett főként csak a település közös szépítésére, virágosítására, a környezet civilizációs alakítására, a lokális tér fokozottan urbanizált környezetté formálására fókuszál. Az itt élők kevésbé ismerik egymást, kevésbé szorúlnak egymás mindennapi segítségére, kevésbé kötődnek helyi kisközösségekhez, emiatt kevesebb a szomszédsági konfliktus is, és kisebb az egymásrautaltság kényszere is. A körülmények ismeretében nem meglepő a faluközösség összetartásáról alkotott pozitív településkép az itt élők tudatában.

Közösségi és közéleti kötelékek

A falvakban élők több mint kétharmadának van baráti társasága. Ennek arányaiban azonban számottevő a különbség: a határon túli falvakban sokkal magasabb a baráti körrel, baráti társasággal rendelkezők aránya, mint a magyarországi falvakban. A magyarországi falvakban a tradicionális kötelékek erősebben szétszakadtak, miközben a felemás modernizáció miatt a civil kapcsolatok nem épültek kellő mértékben. Láthattuk, hogy a magyarországi falvakban erősebb a bizalmatlanság is, ezért összességében a magyarországi falvakban a tradicionális és modernizációs közötti *ex-lex* körülmények hatására szakadozottabb az emberi kapcsolatok hálóját, s ennek hatására ritkábbak a baráti társaságok is, mint a határon túl. Mindazonáltal a kisközösségek közül még mindig a baráti közösségek köteléke a legáltalánosabb a magyarországi falvakban is.

Valamilyen informális közösségi kapcsolata a minta több mint kétharmadának van (69%), szervezett közösségi kapcsolattal, formalizált, civil közösségi kötelékkel pedig kicsit kisebb arány (59%) rendelkezik. Ha a legnagyobb szervezett közösség, a vallási közösség nélkül számítjuk ezt az arányt, még akkor is a falusi válaszadók harmadának (33%) van formalizált, civil közösségi köteléke. Bármelyik variációval is számolunk, a falusi mintában a formalizált közösségi kötelékkel élők aránya kiterjedtebb, mint a magyarországi országosan reprezentatív mintákban. Vagyis igazolható a kutatási hipotézis azon tézise, amely szerint a falvak kisközösségi kapcsolati behálózottsága kedvezőbb, mint a városi lakosságé.

A közösségektől izolált falusi lakosság aránya a mintában alacsony, legfeljebb minden hatodik válaszadó marad ki informális és/vagy formalizált kisközösségből. A túlnyomó többség betagozódott a falu kisközösségeinek valamelyikébe, s ez esélyt jelent a közéleti aktivitás szükségletének, majd a lokális demokrácia igény szintjének alakulásához. A közéleti aktivitást és közéleti-politikai érdeklődést vizsgálva azonban meglehetősen magas, 41% a közélettől, politikától távol maradó elzárkózók aránya.

Az adatok meggyőzően jelezték, hogy az intenzívebb közösségi kötelékkel élő települések lakosságát a hipotézisnek megfelelően fokozott mértékben érdekli a helyi politika, s nagyobb eséllyel aktívak a helyi közéletben. A közösségi kötelékek és a közéletiség mértéke tehát a falvakban egymást erősítve halad, vagyis intenzívebb közösségi kapcsolatok esetén intenzívebb politikai, közéleti megnyilvánulások is várhatók. Petőfiszálláson és Ruzsán találtunk kivételt. Ezek a sajátos közösségek a szuburbán települések példáját mintázzák ahol a relatíve magasan iskolázott és magas civilizációs igényszintű lakosság intenzív politikai-közéleti érdeklődése nem épül a helyi kisközösségekre, nem folytatnak gyakori eszmecserét hasonló kérdésekben a helyiekkel. A trend itt fordított: magasabb műveltségükből, vagyoni jólétükből következő magasabb közéleti, politikai igényüket és aktivitásukat az egész falu környezetének közös civilizációs formálására kívánják fordítani. Ezáltal voltaképpen a tradicionális lokális közösség urbanizálását, civilizációs átformálását preferálják.

A közösségi kapcsolatokat, kötelékeket és politikai, közéleti érdeklődést, aktivitást mérő skálák szintézise jelezte a falvak integráltságát, kohézióját. E szerint közösségi és politikai, közéleti területen egyaránt aktív, a faluközösségbe integrált a minta kétharmada. A falusi közösségtől és helyi közéleti, politikai kérdésektől is távol maradó izolált a válaszadók harmada. Ez utóbbi nem integrálódott harmadnak fele olyan, akikre individuális politikai, közéleti érdeklődés, aktivitás jellemző, miközben a falu közösségétől és közéletétől távol tartják magukat. Közéleti, politikai aktivitásuk ezáltal a falu közösségén kívül, gyakran bürokratikus szervezetekben vagy individuális érdeklődéssel nyilvánul meg. Ez országosan fontos lehet, de nem segíti a helyi közösségek integrációját, demokratikus igényének fejlődését, s amennyiben a hasonló preferenciákkal élő, közösségi eszmecserétől exkluzívan elzárkózó csoport vezető pozíciót tölt be a faluban, működésükkel megfojthatják a helyi közéleti aktivitást.

Felhasznált irodalom

- Allardt, E. (1993) Having, Loving, Being: An alternative to the Swedish Model of Welfare Research. In Nussbaum, M. – Sen, A. (eds.) *The Quality of Life*. Oxford, Clarendon Press.
- Barber, B. R. (2003) *Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age*. University of California Press.
- Beck, U. (2003) *A kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba*. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság, Budapest, Századvég Kiadó.
- Bibó I. (1990) *Válogatott tanulmányok*, IV. kötet. Budapest, Magvető.
- Dahl, R. A. (1989) *Democracy and its Critics*. Yale University Press.
- Durkheim, E. (1986) *A társadalmi tények magyarázatához*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Fararo, T. J. – Doreian, P. (1998) The Theory of Solidarity: An Agenda of Problems. In Doreian, P. – Fararo, T. (eds.) *The Problems of Solidarity*. Amsterdam: Gordon and Breach Publishers.
- Fukuyama, F. (2000) *A nagy szétbomlás*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Gans, H. J. (1962) *The Urban Villagers*. New York, Free Press.
- Lorenz, K. (2002) *Ember voltunk hanyatlása*. Budapest, Carthaphilus Kiadó.
- Maslow, A. (1954) *Motivation and Personality*. New York, Harper and Row.
- Merton, R. (1980) *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Molnár, Sz. (2003) Társadalmi tőke és információs társadalom. *Szociológiai Szemle*, 2003/3.
- Putnam, R. D. (1995) Bowling Alone. America's Declining Social Capital. *Journal of Democracy*, 6 (1).
- Utasí Á. (2002) *A bizalom hálójá. Mikrotársadalmi kapcsolatok, szolidaritás*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
- Utasí Á. (2005) *Feláldozott kapcsolatok. A magyar szingli*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete.
- Utasí Á. (2009) Közösségi kapcsolatok és közélet. In Feleky G. (szerk.) *Közösségi relációk. Elméletek, narratívák, hipotézisek*. Szeged, Belvedere.
- Utasí Á. (2011a) Baráti közösségek és magántársaságok – a közélet iskolái. In Utasí Á. (szerk.) *Közösségi kapcsolatok és közélet*. Szeged, Belvedere.
- Utasí Á. (2011b) *The Community, Trust and Public Life Activity*. Paper presented on Democratic Participation in Employment and Societal Regulation ISA RC10 Conference 27th to 30 June, Ecole Normal Supérieure de Cachan, France, Paris.

Széll Krisztián

Közéleti diskurzus és aktivitás falusi közösségekben

*„Minden országos demokrácia merő fikció, ha
nincs meg az egyes emberek számára hozzáférhető
kisebb közösségekben a szabad közélet iskolája.”
(Bibó István)*

A koncentrikusan és hálószerűen egymásba fonódó és egyre táguló társadalmi és kulturális viszonyrendszerben alapvető jelentőségű az a feltételrendszer, amelyben mindennapjainkat éljük, amely meghatározza életfeltételeinket. Ezen közvetlen feltételrendszer fizikai és mentális síkjai, közösségi-közéleti kapcsolathálói és eseményei, valamint hétköznapi diskurzusai behatárolják közösségi tevékenységeinket, és meghatározzák a közélettel kapcsolatos attitűdjeinket is.

Már vizsgálatunk kezdetén úgy véltük, hogy a közösségben felmerülő viták, diskurzusok során olyan mentalitás alakulhat ki, amely növelheti az emberek igényét a tágabb környezet ügyeibe való beleszólásra (Utasi 2009). Álláspontunk szerint tehát a civilség azt is jelenti, hogy vannak olyan kis körök, ahova az emberek eljárhatnak, összegyűlhetnek, ahol beszélgethetnek és megoszthatják egymással élményeiket, eszmét cserélhetnek az élet dolgairól. Ezek a hétköznapi, baráti beszélgetések nagymértékben alakítják a közösségi kötelékeket, hiszen a formális-informális közösségi kapcsolatrendszer elsősorban (nyilvános) kommunikáció útján jön létre.

Jelen tanulmány a falusi közösségekben fellelhető közéleti diskurzus és az állampolgári aktivitás közötti kapcsolat megragadására törekszik. A tanulmány empirikus alapját a „*Közösségi kapcsolatok falun 2011*”¹ kérdőíves felmérés adatbázisainak információanyagai, valamint a falusi közösségek kutatásába bevont falvakban készített mélyinterjúk² adják.

Társadalomelméleti keretek

Ahhoz, hogy a közügyekről szóló diskurzus és a közösségi aktivitás, a közéleti párbeszéd és az állampolgári cselekvés kapcsolatát strukturáltan elemezhesük, szükséges a témát olyan gondolati keretbe

¹ 2011 tavaszán és őszén 7 faluban lefolytatott kérdőíves lekérdezés (N=845).

² Falvanként 2 mélyinterjú (14 db) a legnagyobb közösségsszervező és összetartó erővel bíró személyekkel, akiket a kérdőíves felmérésből nyert információk alapján választottunk ki.

helyezni, amely az individuum által közvetlenül észlelt feltételrendszert tágabb társadalmi rendszerbe ágyazza. Ezen háttérrel esetünkben két, egymásra kölcsönösen ható elméleti konstrukció adja, nevezetesen Habermas (2011), valamint Cohen és Arato (1992) modellje.

Habermas társadalomelméleti koncepciójának sarokkövei a cselekvés- és kommunikáció-elméleti továbbgondolások. Cselekvéstipológiája a cselekvő különféle típusú cselekvéseinek a különböző (természet, társadalom, személyiség) világokra való vonatkoztatására épül. Ennek lényegi pontja az instrumentális és a kommunikatív cselekvés fogalmainak szembeállítása: az instrumentális cselekvés esszenciáját a munka típusú aktivitás (teremtés, létrehozás, előállítás) adja, a kommunikatív cselekvésben a konszenzusra való törekvés feladata testesül meg. A kommunikatív cselekvés esetén az egyének uralommentes, külső kényszer nélküli kommunikációt folytatnak, és kölcsönös megértésre törekszenek. (Habermas 2011)

Habermas társadalomelméletében is központi témaként vetődik fel a társadalmi integráció kérdése. Álláspontja szerint egy cselekvési rendszer integrációja bizonyos esetekben normatív úton biztosított, illetve kommunikatív módon elért egyetértés révén áll elő, míg más esetekben az egyedi döntéseknek a cselekvők tudatán kívül eső, nem-normatív szabályozása által. A cselekvési orientációkhoz kapcsolódó szociális és a cselekvés-orientációba belenyúló rendszerszerű integráció megkülönböztetése mentén jut el a társadalom fogalmának differenciálásához. Vagyis a két cselekvéstípushoz kiegészítő fogalmakat társít: az instrumentális cselekvéshez a funkcionális rendszert, annak állami, politikai, gazdasági és társadalmi alrendszereivel együtt, míg a kommunikatív cselekvéshez az életvilágot. Az életvilág a társas cselekvés és egyben a kommunikatív cselekvés koordinációját biztosító horizont, amely a szocializáció legfontosabb terepeként lehetővé teszi többek között az egyéni tapasztalatok, a normák, az interakciós kompetenciák, a legitimációs és nevelési tartalmak, valamint a tradíciók megismerését, illetve megszerzését. Tehát az életvilág – amely kisközösségi (családi, baráti) intimitásra és politikai nyilvánosságra bomlik – a normák és a csoportidentitás kialakítása révén erősíti a társadalmi integrációt. (Habermas 2011)

A rendszer cselekvési logikáját a hatékony működést biztosító stratégiai racionalitás (instrumentális cselekvés) adja, ez biztosítja a társadalom működőképességét, zavartalan koordinációját, az adminisztratív feladatok ellátását. Itt az érvekkel való meggyőzés helyett a befolyásolás kap hangsúlyos szerepet. Ezzel ellentétben az életvilág mint diszkurzív terep a kommunikatív racionalitás (kommunikatív cselekvés) bölcsője, ahol már a másik fél megértése és a konszenzus megteremtése a cél. Ennek keretében olyan szimbolikus erőforrások, fogódzók és ismeretek jönnek létre, amelyek a társadalomhoz, a kultúrához és a személyiséghez egyaránt kapcsolhatók, és számukra kvázi implicit tudásként újra fel is használhatók. A kommunikatív cselekvés során felhalmozódó ismeretek, jelentések a szocializációs közegben termelődnek újra. A rendszer és az életvilág működési logikája kiegészíti egymást, azok nem teljesen különálló cselekvési szférák: a rendszer intézményei az életvilágba ágyazottak. Ezért is javasolja Habermas, hogy a társadalmakat a rendszer és életvilág egységeként kezeljük. (Habermas 2011)

Cohen és Arato (1992) ezt a lényegében kétosztatú – *rendszer és életvilág* – társadalomképet egészíti ki az egyesületi szférával, amelynek mindkét eleme, azaz a politikai és a civil társadalom is a rendszer és az életvilág közötti közvetítő ágensként jelenik meg. Ugyanakkor ezek az elemek, mint köztes kategóriák, nem moshatók össze se az életvilág informális szerveződéseivel, se a rendszer intézményeivel. Elméletük alapeleme, hogy a politikai társadalom elsősorban a rendszerhez, míg a civil társadalom az életvilághoz köthető, melynek következtében működési logikájuk is eltérő. Ebből eredeztethető a két ágens közötti alapvető különbség: a politikai társadalom fogalmát és funkcióit a stratégiai racionalitás (stratégiai és instrumentális szempontok), a civil társadalomét pedig a kommunikatív racionalitás (normatív integráció és nyílt kommunikáció) határozza meg. *Ebben az értelemben a civil társadalom egy olyan szféra, amely az életvilág érdekeinek érvényesítésére intézményesült, ahol mindenekelőtt a döntések befolyásolásáért küzdenek, nem a hatalom megszerzéséért.*

Az eltérő működési elv nem jelenti azt, hogy a politikai és a civil társadalom között ne lehetne kapcsolat, épp ellenkezőleg, a kettő közötti állandó interakció adja a demokratikus működés alapfeltételét. Csak a civil társadalomban gyökerező politikai társadalom képes az állami és a civil szféra közötti közvetítő szerep betöltésére. A civil szféra autonómiája szintén alapkövetelmény, melyet az eltérő szférákra jellemző cselekvéskoordinációs mechanizmusok következetes alkalmazása biztosít. Egyensúly csak akkor jön létre, ha a rendszer és az életvilág, illetve a közvetítő egyesületi szféra mindkét ágense, a politikai társadalom és a civil társadalom ugyanolyan erős, és a saját szférájára jellemző működési logikát alkalmazza. (Cohen–Arato 1992)

Ez a két elméleti keret azért szolgálhat empirikus elemzésünk támpontjául, mert kiolvasható belőlük az az alaphipotézis, mely szerint az életvilág és a rendszer, illetve a civil társadalom és a politikai társadalom közötti térben, valamint az életvilág informális hálózataiban a folyamatos, konszenzusra épülő diskurzus hatására fokozódhat az állampolgárok igénye arra, hogy részeseivé váljanak a közéleti döntéseknek, ezáltal növekedhet a demokratikus participáció.

Közéleti diskurzus és állampolgári aktivitás

A közélet mint nyilvános diszkurzív tér a közügyekkel kapcsolatos információk és vélemények cseréjének, illetve ütköztetésének a színtere. Tehát a társadalmi-közéleti diskurzus jó esetben a nyilvánosság előtt zajlik, amely nyilvános kommunikáció a társadalmi kapcsolattartás lényeges eszköze is egyben.

A mindennapok szintjén formálódó életlehetőségek kiaknázásához és minél teljesebb élvezéséhez az embereknek választási lehetőségekre, valamint kötődésre is szükségük van. Ezek a kötődések különféle autonóm társulásokat igényelnek, amelyek variációi alkotják magát a civil társadalmat. A civil társadalom a jogokkal és kötelezettségekkel rendelkező *citizenek* (közpolgárok) társadalma, azon közpolgároké, akik a

közügyekben aktív szerepet vállalnak. A *citizenship* (állampolgárság) pedig a szabadság foglalat, amely szabadság a civil társadalom szféráján keresztül terjed szét és erősödik. (Dahrendorf 1997)

Habermas társadalom- és demokrácielméletében kulcstényezőként jelenik meg az *informális nyilvánosság és a civil társadalom*, amely szférák a kommunikatív cselekvés során szabad és egyenlő feltételeket teremtve lehetővé teszik a közügyekről folyó racionális, észérvekkel alátámasztott és konszenzusra törekvő vita lefolytatását, végső soron a közérdek kialakulását. Az így értelmezett nyilvánosság feltétele és egyben garanciája is a demokratikus működésnek (Habermas 1999). A nyilvánosság kommunikációs hálózati térként lehetőséget teremt a vélemények ütköztetésére és a különböző információk cseréjére. Ebben a nyilvános térben a civil társadalom a központi hatalmi kommunikációs rendszerrel szemben lándzsát törő, a politikai, gazdasági és társadalmi alrendszerektől független terepet jelent. A nyilvános diskurzus tehát akár erőteljes állampolgári aktivitáshoz is vezethet, amely cselekvés tárgyát az életvilág pragmatikus (célok megfogalmazása, kiválasztása), etikai-politikai (közösségi identitástudat) és morális (közjó) vonatkozásai és nyilvánosságbeli újratermelődései adják (Habermas 1996).

A civil cselekvésekhez, ahhoz, hogy aktív állampolgárként vegyünk részt a közügyekben, több tényező együttes megléte szükséges. Általános értelemben véve az állampolgárság a jogok, a kötelezettségek, a részvétel és az identitás komplex rendszere (Delanty 2000). Az aktív állampolgárság koncepciója érzelmi, kognitív és pragmatikus dimenziókat is magában foglal, tehát szoros kapcsolatban van a társadalmi integrációval és kohézióval, az identitással és értékekkel, a bizalommal, valamint az információáramlással, tudással, és tapasztalatszerzéssel (Cresson 1998). Az aktív állampolgár tehát felismeri és él is a közösséghez tartozás, a csoportidentitás érzésével, a közös értékekkel, a jogokkal és kötelezettségekkel, valamint a közéleti részvétellel, a demokratikus döntések és cselekvések gyakorlatával. Ennek alapja az információhoz jutás és tapasztalatszerzés, amelyekre a személyes beszélgetések adják az egyik legjobb terepet.

Kutatásunk szempontjából mindezek az értelmezések és megközelítések azt mutatják, hogy a társadalmi diskurzus és a nyilvánosság a civil szféra olyan lényegi elemeinek tekinthetők, amelyek erősítik a társadalmi részvételt. A hétköznapi élet mindennapjaiban gyökerező közösségi kapcsolatrendszerek, informális személyközi viszonyok és beszélgetések ösztönzik a konstruktív civil szerepvállalást és az állampolgári cselekvést. Az állandósult diskurzusokat és nyilvános interakciókat végső soron a demokratikus működés védőbástyáinak is tekinthetjük.

Közéleti diskurzus és aktivitás falusi közösségekben

A mindennapi élet folyamatait, a hétköznapi interakciókat nagymértékben befolyásolja a *lokalitás*, azok a társadalmi viszonyok, amelyek a helyi társadalom közösségi keretei között vannak jelen. A falusi közösségeket olyan tér és viszonyrendszernek tekintjük, amelyben az emberek még akár a döntéshozókkal,

közéleti szereplőkkel is közvetlenebb, hétköznapi kapcsolatokat tartanak fenn, és ahol a közéleti információk is egyszerűbb és gyorsabb csatornákon terjednek. Természetesen a helyi társadalom hagyományos mintái mellett megjelenő, illetve azokat sokszor felváltó új és absztrakt életformák, életviszonyok megjelenése szükségessé tette a mindennapi életről és a közéletéről folyó diskurzus megindulását, illetve változását. A helyi szintű kapcsolatrendszerek közéleti szerepvállalásra, demokratikus részvételre gyakorolt hatása azonban mindmáig meghatározó maradt.

Az életvilág kontextusában a lokalitáshoz köthető kisközösségekben lehetőség van a nézetek egyeztetésére. Alapvetően ezekben a kisléptékű terekben termelődik újra az a közösségi tudás, amelyből az ott élő közösség tagjai a közügyekre vonatkozó információkat, értelmezéseket nyerik. A személyes interakciók során lehetőség adódik a közélet kérdéseinek átbeszélésére, a közszájon forgó és magától értetődőnek vett események tisztázására. Ezek a konszenzusra épülő hétköznapi kommunikációs magyarázatok épülhetnek be a közösségi tradíciókba, a szolidáris és szocializációs folyamatokba, valamint a demokratikus részvételi mechanizmusokba (lásd: Habermas 2011).

A helyi életkörülmények leképezése viszonylag jól megragadható a települések népességszámával, illetve jogállásával. Ezért empirikus elemzésünkben a közvetlen viszonyrendszert megtestesítő falusi közösségek közéleti diskurzusainak és aktivitásának lokális jellemzőire fókuszálunk. Azt próbáljuk feltárni, hogy a falvak társadalmában van-e bármiféle kapcsolat a helyi- és közügyekről folytatott társalgások megjelenése, illetve gyakorisága, valamint a közéleti aktivitás között.³ Ennek kapcsán vizsgáljuk a formális és informális közösségi kötelekeket, a közösségi eseményeket és tevékenységeket, valamint a közéleti akciókban való részvételt.

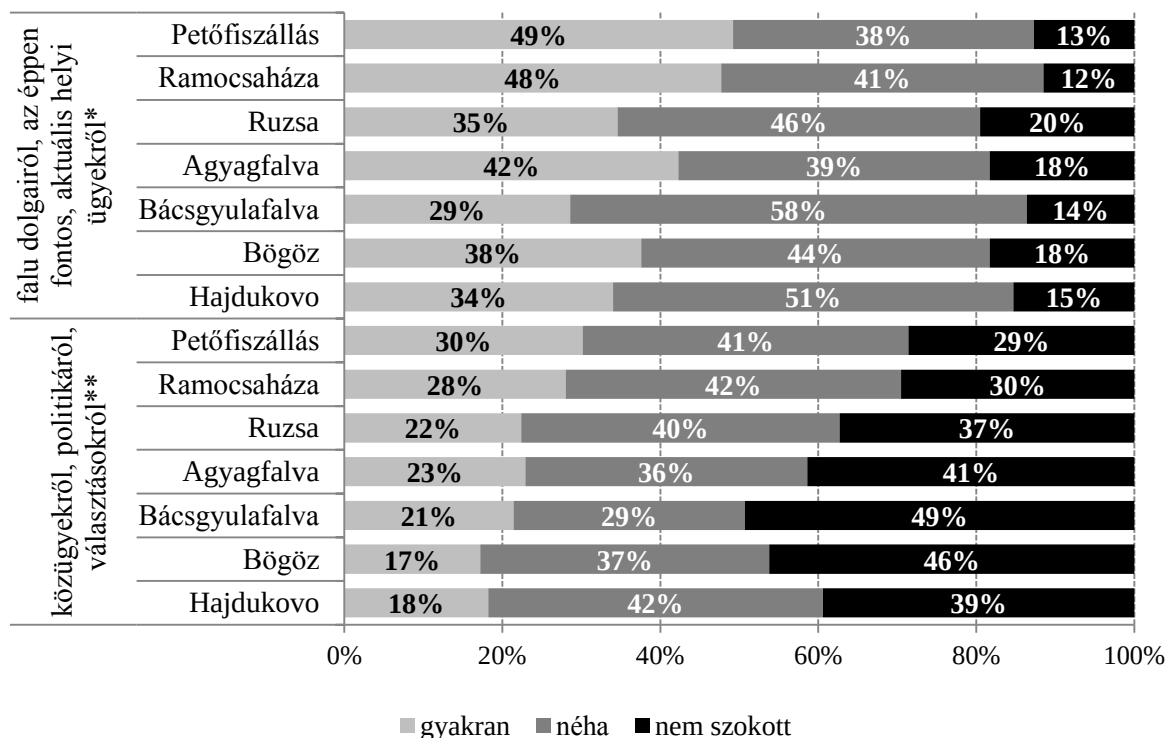
Falukutatásunk során kíváncsiak voltunk arra, hogy a falusi közösségekben előforduló beszélgetések alkalmával megjelennek-e közéleti témák, és ha igen, akkor milyen gyakran. Lényegében a közéleti témák két szintjére összpontosítottunk, egyrészt a falu dolgairól, az éppen fontos, aktuális helyi ügyekről, másrészt a közügyekről, politikáról, választásokról folytatott eszmecserék meglétét próbáltuk feltérképezni. A korábbi országos reprezentatív minta⁴ eredményeihez hasonlóan, az általunk vizsgált határon inneni és túli falvak esetében is inkább a helyi ügyek dominálnak a beszélgetések során: negyztizedük (38%) gyakran szokott beszélgetni a falu ügyes-bajos dolgairól, míg mindössze 15 százalék azok aránya, akik egyáltalán nem. Fordított a helyzet a politikai témák és a közügyek esetében: csupán egyötödük gyakran, csaknem negyztizedük pedig egyáltalán nem szokott efféle témákról értekezni. Tehát ilyen-olyan közéleti témák a falubeliek többségénél (88%), ha nem is feltétlenül gyakran, de megjelennek, továbbá a közélet a válaszolók több mint negyztizedénél (43%) gyakori beszédtema. Mind a helyi, mind a tágabb kontextusba ültetett közéleti témák iránt Petőfiszálláson és Ramocsaházán érdeklődnek a leginkább, míg Ruzsán, valamint a határon túli falvakban kisebb eséllyel és gyakorisággal kerülnek elő közéleti kérdések. Általánosságban

³ Itt nem az ok és az okozat azonosítása a célunk, mivel az ok-okozati összefüggés sok esetben fordított is lehet.

⁴ „Közösségi kapcsolatok 2009” országosan reprezentatív mintán (N=1051) történő kérdőíves felmérés.

elmondható, hogy a vizsgált falvakban a helyi ügyek nagyobb hangsúllyal jelennek meg a közeleti diskurzusokban, mint az országos közelet kérdései.

1. ábra. „Milyen gyakran szokott Ön beszélgetni...?” – a válaszok megoszlása falvak szerint⁵

A közeleti témák kapcsán több interjúban is felbukkan, hogy a falvakban és a falubeliek környezetében megjelenő problémák már önmagukban növelik a közelet iránti figyelmet. A falvakban felmerülő közeleti témák legfőképpen azokról az aktuális helyi ügyekről szólnak, amelyek gondot jelentenek, és közvetlenül érintik a falu lakóit. Ellenkező esetben, vagyis ha nincsenek égető problémák, már kisebb a valószínűsége a közeletről szóló diskurzusnak. Ruzsa esetében minden bizonnyal éppen ez adhat magyarázatot a közeleti kérdések iránti kisebb fokú érdeklődésre, hiszen a falu, ha nem is látványosan, de prosperál, továbbá központi szerepet tölt be a környező kistelepülések körében. Ezt jelzi infrastrukturális ellátottsága is: fejlett egészségügyi ellátó hálózat, mentőállomás, bentlakásos idősek otthona, felújított közösségi ház, rendezett közösségi terek, stb., hozzáátve, hogy ez a központi szerep nagyban köszönhető Szeged közelségének is. Mindezek tudatában nem meglepő, hogy összességében a Ruzsán élők a legelégedettebbek, vagyis az érdemben válaszolók 96 százaléka inkább elégedett (átlag: 61%) a falu helyzetével, körülményeivel, a falubeli lehetőségekkel.⁶

⁵ Megjegyzés: */ Chi-négyzet: 21,797; szig=0,040; Cramer's V értéke: 0,114 (gyenge kapcsolat); N=833. **/Chi-négyzet: 21,190; szig=0,048; Cramer's V értéke: 0,113 (gyenge kapcsolat); N=835.

⁶ Klaszteranalízis segítségével az „Ön mennyire elégedett a következőkkel: 1. A távolsági közlekedés, 2. A helybeli

„Bár azért azt hozzá kell tenni, hogy amikor az emberek nem beszélgetnek a falu dolgairól, akkor általában minden rendben van. Ilyenkor inkább a pletykálás megy, hogy kivel mi történt vagy, hogy hallottad-e ezt meg azt. Ha minden rendben van a faluban, tehát égnek éjszaka a lámpák, nem szöknek ki a kutyák tüzelőidőszakban az utcákra stb., akkor kevésbé jellemzőek ezek a témák.”
(Ruzsa)

Tehát a közéleti kérdések inkább akkor merülnek fel a beszélgetések során, amikor valamivel kapcsolatban elégedetlenség üti fel a fejét, vagyis a negatív történetek általában jobban ösztönzik az embereket a közéleti diskurzusokra, amelyekben elsősorban a nemtetszésüket fejezik ki. Ez mutatkozhat meg a Petőfiszálláson és Ramocsaházán lakók magasabb közéleti érdeklődésében is. Petőfiszálláson vélhetően a köznevelési törvény rendelkezései következtében veszélybe kerülő helyi iskola bezárása miatti félelem, míg Ramocsaháza esetében az anyagi nehézségek, a lehetőségek hiánya, a falu hátrányos és lemaradó régióban való elhelyezkedése növelte meg a közélet iránti érdeklődést.

„Egy iskola olyan, mint egy testben a szív, a lélek. Én azt mondom, iskola nélkül nincs közösség, tehát egyszerűen a teljes szétrombolását látom ezzel az intézkedéssel. [...] Most ez az iskola is óriási felháborodást keltett.” (Petőfiszállás)

„Nem mindenki szeret egyformán dolgozni; vannak ügyesebbek, vannak sikeresek, vannak kevésbé sikeresek, ez is a megosztást eredményezi és az, hogy nehéz a megélhetés.” (Ramocsaháza)

Elsősorban a falubeli gondok manifesztálódnak a határon túli magyarlakta településeken is, ahol azonban a tágabb politikai színtér és a kisebbségi lét sokkal inkább meghatározza a falu mindennapi életét, vagyis a politika, a közügyek témái gyakran egybeesnek a falu dolgaival, az éppen fontos aktuális helyi ügyekkel. Ez azt is jelenti, hogy a tágabb értelemben vett közügyekről folytatott eszmecsereik esetükben mint helyi ügyek jelennek meg. Ennek is köszönhető, hogy a közügyek kevésbé hangsúlyosak, és látszólag mintha kikerülnének a közéleti diskurzusokból. Bácsgyulafalván ehhez társul a lakókörnyezettel, a falu dolgaival való elégedetlenség, amely sokszor csap át elkeseredettségbe, reményvesztettségbe, még tovább tetőzve az elégedetlenséget. Az itt élők a legelégedetlenebbek a falujukkal,⁷ tehát itt az elégedetlenség már olyan mértéket ölt, amely inkább apátiát vált ki az emberekből a közéleti kérdésekkel kapcsolatosan. A pusztuló falukép már a terepmunka alkalmával is élesen megmutatkozott.

vásárlási lehetőségek, 3. Az egészségügyi ellátás, 4. A közbiztonság, 5. A szegények, öregek támogatása, 6. Az iskoláztatási lehetőségek a környéken, 7. Csatornázás, vízvezeték, a közművek kiépülése, 8. Parkosítás, a falu szépítése, 9. Kulturális, művelődési lehetőségek, 10. Presszó, kocsma, vendéglő, szórakozási lehetőségek, 11. A helybeli sportélet, 12. Az önkormányzat működése, 13. A helybeliek összetartása, egymást segítése, 14. A falu általános helyzete, fejlődése” ötfokú skálákra adott válaszok két csoportra – inkább elégedett/inkább elégedetlen – bontásával.

⁷ Az érdemben válaszolók 9 százaléka (átlag: 61%) tartozik csak a falu helyzetével inkább elégedettek táborába.

„Hát a közéleti témák elsődlegesen a belső politikai harcok azokkal az erőkkal, akik megpróbálják tehát a délvidéki magyarságot, hát nem csak nálunk, hanem mindenfelé bedarálni [...] Most ez mellett még normális a kommunális problémáktól tehát ottan helyben. [...] Tehát az utaktól, vízrendszertől kezdve [...] Na, most ezeknek a dolgoknak a fönntartása, amik ott megvannak, és aránylag ott többé-kevésbé mindenünk ott megvan, csak minden fölüjítésre szorulna, na, most hát ez az egyik fő téma, valahonnan pénzt szerezni. [...] Úgyhogy tehát ezek a leggyakrabban közéleti témák, tehát amik azért a mindennapi életbe, hát közéleti téma minden, ami ebbe az országba történik, azért, mert az embereknek a mindennapjaikra rányomja a bélyegét a közéleti téma, hogy szidjuk a rendszert, vagy tehát gondolom ez.” (Bácsgyulafalva)

A közösségi élet kiterjedtsége jelentős hatást gyakorol a közéleti diskurzus és aktivitás kialakulására. A közéleti témák felbukkanását nagymértékben befolyásolja, hogy milyen közösségek, milyen közösségi és közéleti események veszik körül az állampolgárokat a mindennapi életük során. A formális és informális közösségi összefüggések nélkül nehezen képzelhető el aktív közéleti párbeszéd. Ezek a találkozások teremtenek lehetőséget arra, hogy felmerüljenek különféle beszédtemák, köztük a közélettel kapcsolatos témakörök is. A közösségi aktivitáshoz közösségi terekre, formációkra és találkozásokra van szükség, ahol összejöhetnek, kapcsolatba kerülhetnek egymással az emberek. A vizsgált falvak életében kiemelt szerepet töltenek be a közösségi tereken – akár spontán, akár szervezett keretek között – létrejövő hétköznapi beszélgetések, amikor is előjönnek, előjöhetnek a helyi közélettel, az országos politikával kapcsolatos kérdések is.

„Hogy egymáshoz mennyire járnak, azt nem tudom. Így vendéglátó egységbe azért tudom, hogy van, aki úgy megy el, azért issza meg ott a kávéját reggel, például szombaton reggel, mert kimegy a piacra, és nem messze a piactól két ilyen intézmény is van, ahol meg lehet kávézni, és akkor szépen oda beülnek és beszélgetnek. Tehát ez azért működik. Meg, amit mondtam, ez a lakodalmas⁸, azért inkább ott azért férfiak vannak. Tehát ott annak azért néha van politikai vonzata, úgy érve, hogy ott azért szeretnek ott megvitatni napi eseményeket, közéleti dolgokat, hogy mi zajlik a faluban, mi zajlik a környéken. [...] Erről is szól ez az egész szervezet, hogy megvitatunk mindent, de nem foglalkozunk a napi politikával olyan szinten, hogy belenyúlnának, vagy hangot adnának a politikai hovatartozásuknak, hanem csak megbeszélik, hogy milyen fontos események voltak a faluban, vagy éppen az országos dolgokat.” (Ruzsa)

Ugyanakkor az interjúk alapján az is látható, hogy a falusi embereket sem a közéleti témák vonzzák elsősorban, hanem azok a közösségi események, amelyek a szórakozás köré szerveződnek, vagy ahol családtagjaikat, gyermekeiket láthatják viszont. A közösségi rendezvények megvalósulásában rendkívül meghatározó a helyi civil szervezetek, az iskola és a közösségi intézmények mozgósító és szervező ereje.

⁸ Megjegyzés: Baráti Kör, aki a falulakodalmat szervezi.

„Az ahol talán föllépőként vagy résztvevőként láthatják családtagjaikat, tehát ezért van nagy szerepe, összetartó szerepe a kultúrának. [...] Meg hát az olyan jellegűre, ami szórakoztató jellegű, falunap, főzés, ivás, buli, tehát ez sajnos ami igazából, tehát a laza amire meg tudjuk az embereket tömegesen mozdtítani. Ha azt mondjuk, hogy szervezünk egy politikai tribunt, legyen az mondjuk visszahonosítás, a magyar állampolgárság vagy valami, eljönnek arra is, de megközelítőleg sem akkora érdeklődés, tehát mint hogyha egy ilyen valami szórakoztatóbb rendezvény.” (Bácsgyulafalva)

Ez azonban nem jelenti azt, hogy a közélettel kapcsolatos problémák a közös összejöveteleken, rendezvényeken ne merülnének fel. Ennek alátámasztására a *közösségi aktivitás és a közéletről szóló diskurzusok közötti kapcsolatot* kell görcső alá vennünk. A közösségi aktivitást egyrészt a közösségi kapcsolatok, másrészt a különféle közösségi eseményeken, társas összejöveteleken való részvétel felől közelítjük meg.

A közösségi kötelék, a társaság hiánya értelemszerűen csökkenti a beszélgetési lehetőségeket, így jóval kisebb eséllyel alakulhat ki érdemi közéleti kommunikáció. Ezt jól mutatják kérdőíves felvételünk eredményei is. A legalább egy formális⁹ és/vagy informális (baráti kör, magántársaság) közösségi kötelékkel rendelkezők (85%) szignifikánsan nagyobb arányban beszélgetnek gyakran, vagy néha közéleti témákról, legyenek azok helyi- vagy országos szintű közügyek. Itt azt is meg kell jegyezni, hogy a kapcsolati háló kiterjedtsége is nagymértékben befolyásolja a lehetőségeket, cizelláltabb képet nyújtva a fellelhető különbségekről. Jelen esetben azonban mindenekelőtt a közösségi kötelékek meglétére, illetve hiányára összpontosítunk.

1. táblázat. A közéleti témák előfordulása a családon kívüli közösségi kötelék megléte szerint (N=833, %)

Családon kívüli közösségi kötelék (formális és/vagy informális)	Töltenek-e időt közéleti témák (helyi ügyek, közügyek) megbeszélésével?		Összesen
	Igen	Nem	
Van	89	11	100
Nincs	79	21	100
Együtt	88	12	100

Megjegyzés: Chi-négyzet: 10,229; szig=0,003; Phi értéke: 0,111 (gyenge kapcsolat)

A közösséghez való tartozás tekintetében így is igen szembetűnő különbségeket találunk a falvakat illetően. A közösségi kötelékekkel rendelkezők a magyarországi falvakban alul (70–80%), a határon túli falvakban viszont felülreprezentáltak (90–95%). A civil szervezeti részvételben lényegi különbség nem

⁹ Ha van a faluban, akkor részt vesz-e benne: 1. önkormányzati testület, 2. polgárőrség, 3. gazdakör, 4. gazdasági szövetkezet, tsz vagy más közös gazdálkodás, 5. tűzoltóegylet, 6. asszonykör, 7. sportkör/sportegyesület, 8. helybeli kulturális kör (kórus, szín-játsszókör stb.), 9. nemzetiségi-etnikai szervezet, 10. hagyományörzők, nemzettudatot ápolók, 11. idősök klubja, 12. vallási közösség, 13. ifjúsági egyesület, klub, 14. vadásztársaság, 15. valamilyen helyi alapítványi közösség, 16. egyéb hasonló helyi kör. A megkérdezettek csaknem fele számolt be arról, hogy vallási közösségben vesz részt, amely részvételt természetesen nem minden esetben tekinthetjük formális szerepvállalásnak, hiszen az sok esetben „csupán” a templomba járó közösséget jelenti.

tapasztható, tehát az eltérést a családon kívüli informális kötelékek alacsonyabb aránya okozza, vagyis a hazai falvakban (52–62%) szűkebb baráti körrel rendelkeznek az emberek, mint a határon túliakban (75–80%).

A beszűkült közösségi élet alapvetően rombolja a közéletet, hiszen így az együttlétnek nincs meg a beszélgetések melegágyát jelentő közösségi tere. A kérdőívben a kapcsolatteremtésre és beszélgetésre alkalmas közösségi összejöveteleket¹⁰ és a kvázi szabadidős tevékenységeket¹¹ is számba vettük. Az előbbiekhöz hasonlóan itt is csak a részvételre és annak hiányára koncentráltunk, így a különbségek abból is adódhatnak, hogy eltérő mennyiségű lehetőség közül választhatnak a falubeliek. Véleményünk szerint azonban ezek a mutatók mégis alkalmasak a tendenciák megragadására, hiszen vannak olyan fő események (pl. falunap) és társasági összejövetelek (pl. piac, vendégség), amelyek a falusi családok többségét képes kimozdítani otthonról, ezáltal az eltérő lehetőségekből adódó torzítás nagymértékben csökken.

A falvakban megrendezett egy vagy több közösségi összejövetelen, mulatságon a családok csaknem kilenczede (89%) jelenik meg. A falvak körében e tekintetben Hajdújárás, illetve Ramocsaháza testesíti meg a két szélső pólust: Hajdújáráson nagyon intenzív, míg Ramocsaházán kiugróan alacsony a falubeli események látogatása. Ez a közösségi alkalmak eltérő mennyiségével is magyarázható, vagyis az okok a különböző földrajzi, gazdasági adottságokban, és az ezekből determinálódó közösségi lehetőségekben keresendők. Magas azoknak a tábora is (86%), akik legalább havonta élnek valamilyen társasági életet, eljárnak otthonról, elsősorban piacra, bevásárlóközpontba, templomba, illetve vendégségbe. Itt Bácsgyulafalva magaslik ki, ami mindenképpen azt jelzi, hogy a falu hátrányos helyzetét és közösségi életének hiányosságait a privát közösségi csatornákon, az informális szolidáris hálókön keresztül próbálják kompenzálni. Ez terepkutatásunk során is tetten érhető volt, hiszen sok esetben találtunk a lekérdezett lakónál barátokat, rokonokat, szomszédokat vagy egyéb ismerősöket. Petőfiszállás ugyanakkor visszafogottabb ezen a téren, amely mögött a falu előregedése és a szabadidő eltöltésére kevésbé alkalmas infrastruktúrája húzódnak meg.

Elemzésünk azt mutatja, hogy a közösségi aktivitás ezen két aspektusa (közösségi kötelékek, illetve összejövetelek) és a közélettel kapcsolatos beszélgetések gyakorisága között is szignifikáns, egyenesen arányos kapcsolat áll fenn. Tehát összességében kijelenthető, hogy a közösségi aktivitás és részvétel, valamint a közéleti – főként a helyi ügyeket érintő – diskurzus megléte és gyakorisága között valóban lényegi összefüggés található.

¹⁰ Ha volt a faluban, akkor Ön vagy a családból valaki részt vett-e benne: 1. búcsú, 2. farsangi bál, 3. majális, 4. karácsonyi ünnepségek, 5. szilveszteri mulatság, 6. öregek napja, 7. falunap, 8. lakodalom, 9. óvodai/iskolai ünnepség, 10. egyéb.

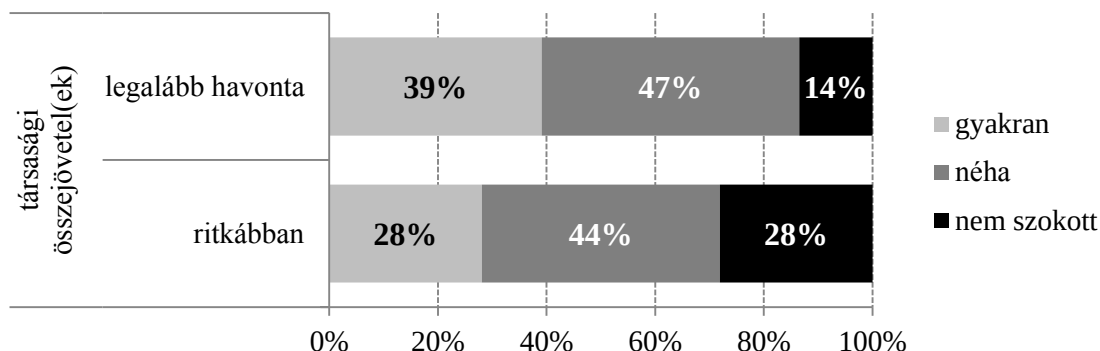
¹¹ Szokott-e Ön és milyen gyakran: 1. presszóba, cukrászdába, 2. kocsmába, sörözőbe, borozóba, 3. vendéglőbe, 4. bálba, 5. meccsre, sporteseményre, 6. vendégségbe (összejövetel, kártyaparti, pincézés stb.), 7. moziba, 8. színházba, 9. templomba, 10. piacra, vásárba, 11. bevásárlóközpontba, plázába járni?

2. táblázat. A közéleti témák előfordulása a közösségi aktivitás (közösségi rendezvények, illetve társasági összejövetelek) megléte szerint (%)

Közösségi aktivitás		Töltenek-e időt közéleti témák (helyi ügyek, közügyek) megbeszélésével?		Összesen
		Igen	Nem	
Közösségi rendezvény(ek)*	részt vett	89	11	100
	nem vett részt	80	20	100
Társasági összejövetel(ek)**	legalább havonta	89	11	100
	ritkábban	77	23	100
Együtt		88	12	100

Megjegyzés: */Chi-négyzet: 5,969; szig=0,024; Phi értéke: 0,085 (gyenge kapcsolat), N=834. **/Chi-négyzet: 13,662; szig=0,000; Phi értéke: 0,128 (gyenge kapcsolat), N=832.

2. ábra. „Milyen gyakran szokott beszélgetni a falu dolgairól, az éppen fontos aktuális helyi ügyekről?” – a válaszok megoszlása a társasági összejövetelek gyakorisága szerint (N=832)¹²

A falvakban felvett kérdőívekben próbáltuk mérni a falubeliek közéleti akciókban történő mozgósíthatóságát.¹³ Az eredmények szerint a 7 falu lakosságának kisebb aránya, közel tizede (8%) semmilyen eszközt nem venne igénybe semelyik általunk felsorolt cél érdekében. A legtöbben petíciót írnának alá, ezen felül még engedélyezett tüntetésen is részt vennének egy, vagy akár több ügy kapcsán (35%). A „csak” petíciót aláírók és a mindhárom akcióban való részvételt (petíció, engedélyezett, illetve nem bejelentett megmozdulás) említők aránya közel azonos: 28, illetve 29 százalék.

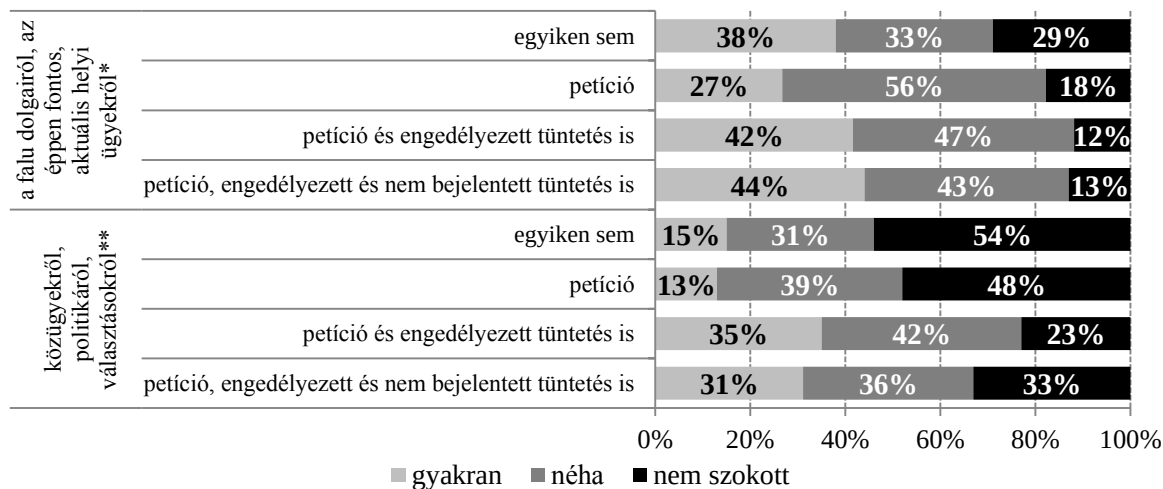
¹² Megjegyzés: Chi-négyzet: 16,911; szig=0,000; Cramer's V értéke: 0,143 (gyenge kapcsolat).

¹³ „Az alábbi célok megvalósítása érdekében Ön milyen közösségi akciókban venne részt? ”: a. aláírna egy felhívást, követelést, petíciót, b. ezen felül engedélyezett tüntetésen, felvonuláson is részt venne, c. ezen felül nem bejelentett tüntetésen, felvonuláson is részt venne. Felsorolt célok: 1. A korrupt, csaló önkormányzati vezetők eltávolítása. 2. A korrupt, csaló országos/ állami vezetők eltávolítása. 3. A helyi iskola bezárása ellen. 4. A helyközi vasútvonalak/buszjáratok megszüntetése ellen. 5. A lakókörnyezetét hátrányosan érintő nagyobb beruházás (pl. forgalmi út, szennyező vegyi üzem, nagyobb épület stb.) ellen.

A kistelepülések közötti különbségek vizsgálatából az tűnik ki, hogy a magyar falvak lakói általában a petíció aláírásáig merészkednének el. Ramocsaháza ebből a szempontból is elmarad a többi falutól, hiszen a lakók csaknem fele (48%) nem venne részt semmilyen közeleti akcióban. A határon túli falvak mindegyikénél viszont az a habitus körvonalazódik, hogy szinte természetesnek tekintik a valamely jól felfogott cél érdekében történő kiállást, akár még a demokratikus berendezkedés határát súroló nem bejelentett tüntetéseken való részvétellel is. Természetesen a konkrét célok nagyban befolyásolják az aktivitást: általánosságban elmondható, hogy leginkább a helyi érdekeltségű ügyek (iskola bezárása, helyközi közlekedés megszüntetése, lakókörnyezet kérdései) késztetik közeleti akciókra az embereket. Továbbá az sem mindegy, hogy ugyanazon célért küzd az emberek egy nagyobb része, vagy az egyes akciókban való szélesebb részvétel a különböző célok mentén elszóródva jelenik meg.

A hipotetikus akciókhoz való esetleges csatlakozás és a közügyekről szóló beszélgetések kapcsolatát vizsgálva, az adatok világosan azt jelzik, hogy a közeleti diskurzus megléte és gyakorisága számottevően meghatározza, hogy ki milyen közeleti akcióban venne részt, hogy részt venne-e benne egyáltalán. Összességében elmondható, hogy a közeleti beszélgetések megléte a különféle akciókban való részvételi szándékot, míg a társalgások gyakorisága a több energia-befektetéssel járó megmozdulások (engedélyezett és nem engedélyezett tüntetések) iránti hajlandóságot fokozzák. Ez azt is jelenti, hogy a közelet dolgait érintő kommunikáció, a közösségben előforduló parázs politikai viták és eszmecsere ösztönzik a közeleti aktivitást, vagy legalábbis felébresztik a tenni akarás szándékát, sőt, bizonyos esetekben akár a demokratikus normák – lásd nem engedélyezett megmozduláson való részvétel – be nem tartására sarkallnak.

3. ábra. „Milyen gyakran szokott beszélgetni...?” – a válaszok megoszlása a közeleti akciók szerint¹⁴

¹⁴ Megjegyzés: */Chi-négyzet: 29,801; szig=0,000; Cramer's V értéke: 0,135 (gyenge kapcsolat), N=819.
 **/Chi-négyzet: 37,943; szig=0,000; Cramer's V értéke: 0,152 (gyenge kapcsolat), N=822.

A közéleti ügyek érdekében történő aktivizálhatóság szempontjából nagyon fontos a személyes érdekelttség, illetve érintettség is, vagyis azok a közéleti témák fogják meg inkább az embereket, amelyek vagy az érdeklődési körükbe esnek, vagy amelyekkel nap mint nap találkoznak, és valamilyen szálon – pl. iskolás gyermek, munka, szolgáltatás – kapcsolódnak hozzá. Értelemszerűen annak a közéleti eseménynek, amely nagyobb tömegeket érint, sokkal nagyobb esélye van az esetleges közéleti cselekvést is kiváltó diskurzus színterévé válnia.

„Nagyon szűk kör. Ha a közéleti témába belesoroljuk mondjuk a mezőgazdasági, ismeretterjesztő dolgokat, akiket ez érint, akkor az ott van.” (Ruzsa)

„Például volt a telefonnal kapcsolatos fórum – a telefonnal küszködünk több éve, a vonalas telefont szeretnénk bevezettetni –, akkor sokan voltak.” (Hajdujárás)

Ugyanakkor az is igaz, hogy a közügyekről folytatott kommunikáció még egyáltalán nem jelenti automatikusan a közös cél érdekében történő aktív cselekvést. Tehát a diskurzus és az aktivitás közötti kapcsolat mindenképpen fennáll, annak erőssége azonban nem mindig éri el azt a szintet, amely a tényleges cselekvést is kiváltaná. Ehhez több ösztönző tényező együttes jelenléte szükséges.

„Hát régóta dédelgetett álmunk az, hogy valamiféle formába’ sportegyesületet újjá szeretnénk alapítani. [...] Itt volna az a szegmentum, hogy az embereket bevonni. Ez mindig évről évre megtörténik, megvannak a beszélgetések és akkor hát az mikor realizálni kellene, hát akkor az iskola se csinálja meg azt, amit bevállal, meg hát a szülők is tehát a kezdeti lendület után”. (Bácsgyulafalva)

Tapasztalatunk alapján azonban mindenképpen elmondható, hogy a falubeli kommunikáció, a helyi ügyekről folytatott diskurzusok ösztönzése rendkívül fontos tényezője a helyi társadalom szerveződésének, hiszen a beszélgetések útján jobban összekovácsolódik a falu, nagyobb eséllyel valósul meg a helyi ügyek megoldására irányuló közös cselekvés. Ezen diskurzusok lehetnek az alapjai egy olyan mentalitás kialakulásának, amely érdeklődést vált ki a közéleti témák iránt, és amely összefogást, közös cselekvést indukálhat.

„S most már azt látom, hogy én már próbáltam annyira összehozni a faluba’ az embereket, hogy inkább eljönnek az ünnepélyre, s utána eljönnek a kultúrházba egy közös asztalra, mert én mindig azt csináltam, hogy egy közös ebédet valahogy tudjunk megenni, aki ide eljő, idegent is tudjunk fogadni, de viszont a helyi emberek is tudjanak leülni és elbeszélgetni akik idejönnek azokkal. [...] És úgy érzem, hogy evvel az embereket így jobban össze tudtam fogni, mert már mindjárt többen beszélgetnek, eddig nem volt ilyen, hogy most na, egy utcát megjavítunk, vagy a kultúrotthont, a művelődési házat felújítottam.” (Agyagfalva)

Összegzés

Tanulmányunkban a közéletéről szóló diskurzusok és a közösségi-közéleti aktivitás közötti kapcsolat megragadására tettünk kísérletet. Vizsgálatunk kiindulópontját a közvetlen viszonyrendszert megtestesítő falusi közösségekben megjelenő – helyi és tágabb társadalmi szinteket érintő – közéleti diskurzusok adták. A közösségi-közéleti aktivitás kapcsán elsősorban a kapcsolattartási intenzitást, a közéleti tevékenységet, a közösségi kötelek meglétét, a közösségi eseményekhez, társas cselekvési helyzetekhez történő csatlakozást, valamint a közéleti akciókban való részvételi szándékot vizsgáltuk.

Eredményeink alapján szignifikáns kapcsolatot találtunk a közéleti diskurzusok megléte és gyakorisága, valamint a közösségi-közéleti aktivitás és részvétel között. Összességében kijelenthető, hogy a közösségi-közéleti aktivitás azoknál nagyobb, akik gyakrabban cserélnek eszmét a közélet különböző aspektusairól. Tehát a helyi ügyeket és a közügyeket firtató beszélgetések, viták és eszmecserék erősítik, ösztönzik az aktivitást, vagy legalábbis felkeltik a tenni akarás szándékát, sőt szélsőséges esetekben akár a demokratikus normák (pl. nem bejelentett tüntetés) áthágását is kiválthatják. Megállapítható, hogy az aktívabb társasági élet lehetőséget teremt arra, hogy az emberek megbeszélhessék a mindennapi történeteket, melynek kapcsán mindenekelőtt a lakókat közvetlenebbül érintő szűkebb lakókörnyezet aktuális ügyei kerülnek elő. Elemzésünk arra világított rá, hogy a közéletéről szóló diskurzusok a közélet iránti érdeklődés felkeltésén túl valódi cselekvést indukálnak. A közügyekről folytatott kommunikáció azonban még semmiképpen sem jelenti azt, hogy a közös cél érdekében történő aktív cselekvés meg is történik. Ahhoz, hogy ez a közösségi-közéleti cselekvés ténylegesen megtörténjen, számos tényező együttes megléte szükséges. A kauzális összefüggések mélyreható vizsgálata nem képezte a tanulmány tárgyát, azt azonban mindenképpen meg kell említeni, hogy a közéleti diskurzus és aktivitás közötti ok-okozati összefüggés oda-vissza irányú is lehet.

A falusi közösségek, az ott kialakuló (közéleti) társalgások fontos tényezői a közösségi kapcsolatrendszer, a közösségi élet, valamint a demokratikus részvétel fejlesztésének. Ehhez kapcsolódóan a hét faluban végzett vizsgálat eredményeiből, azok összehasonlításából számos plusz információt sikerült kinyernünk. A falvak mindegyikében inkább azok a közéleti témák tartanak érdeklődésre számot, amelyek az aktuális helyi ügyekről szólnak, és közvetlen gondot jelentenek a falu lakóinak. A falubeli gondok közéleti diskurzusokban történő megjelenése a határon túli magyarok településekre főként jellemző, ahol a tágabb politikai színtér és a kisebbségi lét határozza meg a falu mindennapi életét, és ez sok esetben közéleti szerepvállalásra is ösztönöz. A tágabb értelemben vett közügyekről folytatott diskurzusok a határon túli falvak esetében inkább, mint helyi ügyek jelennek meg.

A közéleti-közösségi aktivitás kistélepülések szerinti összevetéséből kitűnik, hogy kisebb arányban van valamilyen közösségi kötele a magyarországi falvak lakóinak, mint a határon túli falvakban élőknek, amely a családon kívüli informális kötelek (baráti körök, magántársaságok) alacsonyabb arányában – hazai falvakban 52–62%, határon túli falvakban 75–80% – mutatkozik meg. Továbbá a magyar falvak lakói általában a petíció aláírásáig merészkednének csak el, míg a határon túli falvakban szinte természetes a

számukra fontos cél érdekében történő közéleti megmozdulás, akár még a nem bejelentett tüntetéseken való részvétel is. Ezzel kapcsolatban az az általános megállapítás tehető, hogy a közéleti beszélgetések megléte a különféle akciókban való részvételi szándékot, míg a társalgások gyakorisága az engedélyezett és nem engedélyezett tüntetésekhöz történő csatlakozási hajlandóságot fokozza. A gyengébb közösségi aktivitás okai sokszor az eltérő földrajzi, gazdasági és demográfiai adottságokban, és az ezek által meghatározott közösségi lehetőségekben keresendők (pl. Ramocsaháza, Bácsgyulafalva, Petőfiszállás). A hátrányos helyzetet és a közösségi élet hiányosságait azonban a magántársasági szolidaritási hálókon és közösségi csatornákon keresztül kis mértékben ugyan, de pótolni is lehet (pl. Bácsgyulafalva).

Az emberek általában lokális keretek között élik az életüket, és értelemszerűen elsősorban itt gyakorolják a közügyekben való demokratikus részvételt is. Tehát a közélet kérdései, a demokratikus participáció alapvetően helyi szinteken bontakozik ki, amely lokális kisközösségek, mint apró mozaikdarabok illeszkednek egymáshoz, így építve fel a szélesebb társadalmi részvételt és aktivitást. Ebből következően ezek a helyi kis körök, az ott kialakuló közéleti diskurzusok nagyon fontos mozgatórugói a demokratikus közösségi-közéleti aktivitás és részvétel fejlesztésének. Kutatásunk alapvető konklúziója, hogy a közösségi élet és a közélet előmozdításához alapvetően szükségesek a közéletéről folytatott hétköznapi és nyilvános diskurzusok, fórumok. Az az egyén, aki nehezebben érhető el a közösség számára, vagyis aki a közösségekben folytatott diskurzusokból kimarad, nagyobb eséllyel marad ki a közéletből is.

Felhasznált irodalom

Cohen, J. L. – Arato, A. (1992) *Civil Society and Political Theory*. Cambridge, MIT Press.

Cresson, E. (1998) *Foreword by Edith Cresson: Learning for active citizenship: a significant challenge in building a Europe of knowledge*. European Commission, Education and Training 1998 DGXXII.
http://ec.europa.eu/education/archive/citizen/citizen_en.html [2012. 02. 10.]

Dahrendorf, R. (1997) *After 1989 – Morals, Revolution and Civil Society*. Oxford, St. Antony's College.

Delanty, G. (2000) *Citizenship in a global age: society, culture, politics*. Buckingham, Open University Press.

Habermas, J. (1996) *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Cambridge, MIT Press.

Habermas, J. (1999) *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Budapest, Osiris Kiadó.

Habermas, J. (2011) *A kommunikatív cselekvés elmélete*. Budapest, Gondolat Kiadó.

Utasi Á. (2009) *A közösségi kapcsolatok és a közélet*. In Feleky G. (szerk.) *Közösségi relációk: elméletek, narratívák, hipotézisek*. Szeged, Belvedere Kiadó, 11–34.

Aktív állampolgárság és dimenziói

A modern demokratikus társadalmak működésének egyik alapvető eleme az állampolgárok aktív szerepvállalása a közügyek alakításában. A döntésekben való részvételnek fejlesztő hatása van az egyének és a társadalmi csoportok tekintetében is, amely jótékony hatás a résztvevőknek a közösségben végzett cselekvésében, a közös tevékenység eredményeként kialakuló közös élmény érzetében, valamint az emberek közötti kommunikáció felélénkülésében mutatkozhat meg. (Nizák–Péterfy 2005)

Tanulmányomban az állampolgári aktivitás mérésének lehetőségeire, a helyi szintű közösségekre, civil szervezetekre, valamint a közösségi aktivitásra fókuszálok. A lokális szintű közösségi cselekvés és a helyi civil kezdeményezések kulcsszerepet töltenek be a demokrácia kiépítésében, mivel itt tapasztalhatják meg az emberek, hogy képesek hatással lenni a helyi ügyekre. Egyrészt helyi szinten nagyobb a lakosok érdekérvényesítő akarata és képessége, mint országos szinten, másrészt a lokális kezdeményezések sokkal inkább a helyi közösségeket közvetlenül és speciálisan érintő kérdésekre összpontosítanak.

Dolgozatomban elsősorban a következő kérdésekre próbálok választ találni: vajon van-e különbség az egyének állampolgári aktivitása között országos, illetve lokális szinten? Milyen társadalmi csoportok jellemezhetők magasabb, illetve alacsonyabb aktivitással? Vannak-e olyan tényezők, melyek csökkentik, vagy éppenséggel növelik a helyi közösségek szerveződését? Megfigyelhető-e valamiféle különbség a határon túli és a magyarországi települések közösségi participációjában, összetartásában?

A tanulmány először röviden áttekinti a releváns irodalmakat, majd az úgynevezett aktív állampolgár index szocio-demográfiai különbségeit mutatja be. A dolgozat második része a mutató négy dimenziója mentén hét magyarországi, illetve hét határon túli települést hasonlít össze.

Magyarország és aktív állampolgárság

Jelen dolgozatban aktív állampolgárság alatt a Hoskins és társai (2006) által kidolgozott fogalmat értem, vagyis: „részvétel a civil társadalomban, a közösségi és politikai életben, a kölcsönös tisztelet és erőszakmentesség jegyében, az emberi jogokkal és demokráciával összhangban” (Gáti 2010:8). Az ESS (European Social Survey) kutatássorozat aktív állampolgársággal kapcsolatos attitűdök eredményeinek feldolgozását Hoskinsék végezték el, akik egy „aktív állampolgársági indikátor” segítségével hasonlították

össze 19 ország felnőtt lakosságának attitűdjeit. A kutatás során az aktív állampolgárság négy dimenzióját különböztették meg egymástól: politika, civil társadalom, közösségi életben való részvétel és értékek.

A **politika** dimenziójába a párttagság, a párt számára végzett önkéntes munka, a választási részvétel, valamint a nők parlamenti részvételével kapcsolatos attitűdök tartoztak. A **civil társadalom** dimenziója a petíció, demonstráció, bojkott, stb. cselekvésekben való részvételt, illetve a különféle szervezetekben való participációt foglalta magában. A **közösségi életet** a különböző közösségi (vallási, sport, stb.) szervezetekben való részvétellel, míg az **értékek** dimenziót az emberi jogokkal, a kulturális sokszínűséggel kapcsolatos attitűdökkel, valamint az állampolgári szereppel kapcsolatos véleményekkel azonosították (Gáti 2010, Hoskins et al 2006).

Az aktív állampolgársági indikátor 2006. évi európai eredményei egyértelműen jelezték hazánk lemaradását, hiszen Magyarország a többi országhoz viszonyítva nagyon alacsony értéket ért el. Az indikátor alacsony pontszámához a négy dimenzió nem egyenlő arányban járult hozzá: a közösségi élet dimenziója a többi dimenziónál jóval magasabb értéket vett föl. Az északi államok (Norvégia, Svédország) érték el a legmagasabb pontszámokat az aktív állampolgárság szintetizáló indexén, a nyugat-európai országok közepesen teljesítettek, míg a legrosszabb eredményeket a kelet-európai országok mutatták fel. Hoskins szerint az eltérések a történelmi múltban, valamint a demokráciában eltöltött idő hosszában gyökereznek (Hoskins et al 2006).

Forrás: Results of the Active Citizenship Composite Indicator. Hoskins et al., 2006, p. 7.

Hankiss Elemér (2002) vizsgálta azokat a tényezőket, melyek Magyarországon hozzájárulnak a demokrácia nem megfelelő működéséhez. Hankiss többek között hiányosságként említi az erőtlen politikai decentralizációt, vagyis a helyi közösségek, régiók interakciós hálózatának hiányát. Elmélete szerint a megfelelő csatornák és intézmények nélkül a társadalom a politikai passzivitás útjára lép. További demokrácia-deficit, hogy kevesen hiszik, hogy igazságos országban, méltányos társadalmi rendben élünk, amely nagyban hozzájárul a polgári felelősségtudat és a civil társadalomban való részvétel alacsony szintjéhez. Ezen felül alapvető problémaként hozza fel a közérdek és az egyéni érdekek ütközését. Sokan gondolják, hogy személyes érdekük elüt a köz érdekétől, ennek hiányában pedig nem tud jól működni a társadalom. Hiányként jelentkezik a tulajdonosi szemlélet: az „én városom”, „én településem” gondolata, valamint a társadalmi kohézió, az egymás iránti szolidaritás és a társadalmi méltányosság eszméje is. A demokratikus rend alapelve sérül, ha nem alakulnak ki az emberekben azok a mechanizmusok, melyek a hátránnyal indulók esélyeinek növelésére irányulnak. Az emberi jogok védelmének gyengeségét is egyfajta tünetnek látja a demokrácia-deficit szempontjából, kiváltképp az alacsony érdekérvényesítéssel rendelkező emberek körében. Ez azért is fontos szempont, mert a demokratikus értékek egyik legalapvetőbb eleme, hogy az emberek azt érezzék, lehetőségük van saját sorsuk alakítására és érdekeik védelmére.

Egy ország demokratikus szintjét tehát jól mérheti, hogy az ott élő polgárok mennyire érzik úgy, hogy befolyással lehetnek az őket is érintő kérdések alakulására. Ezzel kapcsolatban Simonék nemzetközi felméréséből az derül ki, hogy a posztszocialista országok lakói kevésbé érzik, hogy hatással lehetnek a döntések alakulására (Simon 1996). A felmérések szerint mindenhol érvényesülni látszik a tendencia, hogy az állampolgárokat egyre nehezebb meggyőzni arról, hogy a politikusok ténylegesen az ő érdekeiket képviselik, és lenne értelme a politikai részvételnek (Bódig 2005).

Putnam (1993) a civil szervezetek és közösségek szerepére hívja fel a figyelmet. Elmélete szerint az intézmények demokratikus működését nagyban befolyásolja, hogy a civil közösségek és az állampolgárok mennyire vesznek részt a társadalmi-politikai ügyekben, illetve a közügyekben. A civil közösségekben való részvétel hozzájárul a társadalmi tőke növeléséhez is, mely kulcsszerepet tölt be a demokratikus társadalom kialakulásában. Minél sűrűbbek az emberek közötti kapcsolatok, annál nagyobb az esély az előnyök érdekében tett együttműködésre. A hálózatok felpezsdítik a kommunikációt, elősegítik a kooperációt, és megkönnyítik az információ áramlását.

A kutatásról – hipotézisek

Az elemzés első részében azt vizsgálom, hogy van-e különbség az emberek állampolgársági aktivitásában országos, illetve lokális szinten. Azt feltételezem, hogy a mozgósíthatóság és a közösségi cselekvésekbe való bevonódás mentén eltérés tapasztalható a kisebb és nagyobb lélekszámú települések között. Ennek okát három dologban látom:

1. Az alacsonyabb létszámú településeken az emberek jobban ismerik egymást, szorosabb közöttük a kapcsolat.

2. A kisebb településeken társadalmilag sokkal inkább elvárt a különböző eseményeken, megmozdulásokon való részvétel, mint a nagyobb, lazább társadalmi szövetű településeken.
3. Egy-egy helyi döntés közvetlenebbül is érinti a lokális közösséget, mint a nagyobb településen élőket. (Itt arról sem feledkezhetünk meg, hogy helyi szinten az emberek összefogásával, aktivitásával könnyebb látható eredményt elérni, mint például egy nagyobb városban.)

A vizsgálat második részében további hipotézisként azt tesztetem, hogy a határon túli településeken a kisebbségi lét miatt nagyobb az emberek közötti összetartás, ennek kapcsán feltételezem, az itt élők nagyobb arányban vesznek részt a különböző közösségekben, akciókban és eseményeken.

Empirikus adatelemzésem alapját két adatbázis alkotja: a „Közösségi kapcsolatok 2009” országos reprezentatív mintán felvett adatbázis és a „Közösségi kapcsolatok falun 2011” felmérés adatai. A falusi vizsgálat során nem csak magyarországi, hanem határon túli falvakban is vizsgáltuk a közösségi kapcsolatokat. A magyarországi települések közül Ruzsát, Petőfiszállást és Ramocsaházát; a vajdasági települések közül Bácsgyulafalvát és Hajdújárást, míg az erdélyi települések közül Bögözt és Agyagfalvát vettük górcső alá. A kutatás során a lokális közösségi élet néhány meghatározó személyiségével is készítettünk interjúkat a hét vizsgált faluban. Az interjúk segítségével főképp a lokális közösségek szerveződését segítő, illetve akadályozó tényezőkre fókuszálók.

Az állampolgári aktivitás mérése

Elemzésem során az állampolgári aktivitást a Hoskins-i indexet alapul véve négy aspektusból – politikai, civil társadalmi, közösségi dimenziók és közösségi attitűdök¹ – közelítem meg a 2009-ben felvett országosan reprezentatív felmérés kérdései alapján. A **politikai dimenziót** a kérdőívben szereplő következő kérdésekkel mértem: a megkérdezett milyen gyakran jár politikai rendezvényekre, milyen gyakran szokott közügyekben tevékenykedni, mennyi időt tölt politikával kapcsolatos témák, illetve az ország, világ más fontosabb eseményeinek megbeszélésével. A mutatóba beépítettem azt is, hogy a megkérdezett részt vesz-e politikai szervezetben, pártban, illetve elmenne-e szavazni az országgyűlési vagy önkormányzati választásokra. A **civil társadalmi dimenziót** különböző hipotetikus közösségi akciókban való részvétellel,² valamint civil szervezetekben³ való participációval mértem. A **közösségi** dimenzióban a

¹ Az érték dimenzió helyett jelen esetben inkább attitűdök vizsgálatára volt lehetőségem.

² Aláírta-e petíciót, illetve részt venne-e bejelentett tüntetésen különféle célok érdekében (korrupt, csaló önkormányzati/országos vezető eltávolításáért, lakóhelyét/országot érintő negatív döntés ellen, nagy jövedelemkülönbségek ellen, hátrányos megkülönböztetés ellen). A kérdőívben nem bejelentett tüntetésen való részvétel is megjelölhető volt, ezt elemzésem ezen részéből kihagytam, mivel úgy gondolom a petíció aláírása és a bejelentett tüntetésen való részvétel méri inkább a demokratikus állampolgári aktivitást.

³ A civil szervezetek közé soroltam a természet- és környezetvédelmi, állatvédelmi, emberjogi mozgalom, nőmozgalmi, roma érdekvédelmi, homoszexuális érdekvédelmi, nemzetiségi-etnikai, békemozgalmi, hátrányos helyzetűeket segítő, más jótékonyági közösség, kulturális, művészeti, szakmai egyesület, szakszervezet, tudományos

közösségi szervezetekben ⁴ való részvételt néztem meg, míg a **közösségi attitűdöket** különböző állításokkal való egyetértéssel, illetve egyet nem értéssel vizsgáltam⁵. Pontokkal értékeltem azokat a válaszokat, melyek a demokratikus gondolkodás, illetve viselkedés felé mutattak. Az így képzett – a négy dimenziónak megfelelő – index tartalmát főkomponens analízis segítségével egy mutatóba sűrítettem⁶. A következőkben azt nézzük meg, hogyan alakul az állampolgári aktivitás mértéke a különböző szocio-demográfiai tényezők és egyéb jellemzők mentén.

Településtípusok szerint elemezve elmondható, hogy az állampolgári aktivitás indexe a megyeszékhelyek és a falvak esetén a legmagasabb, míg a fővárosban élők között a legalacsonyabb. Életkor szerint a 30–59 éves korosztályban a legerősebb az állampolgári aktivitás, míg a 60 éven felülieknél a legalacsonyabb, de a 18–29 éves korosztályban is átlagon aluli értéket vesz fel mind a négy vizsgált dimenziót tekintve.

1. ábra: Az állampolgári aktivitás mértéke településtípusonként és életkor szerint (átlag, N=1051)

Elmondható továbbá, hogy a magasabb iskolai végzettségűek, az eddigi életükkel elégedettebbek, boldogabbak rendelkeznek magasabb állampolgári aktivitással. Az aktívabb megkérdezettek jellemző, hogy gyakrabban ismerkednek meg új emberekkel és töltik idejüket nagy társaságban, valamint

társaság, ifjúsági egyesület, hagyományörzők, nemzettudat ápolók csoportját.

⁴ A közösségi szervezetek közé soroltam az egészségvédő, gyógyító közösséget, idősök klubját, vallási közösséget, helyi-települési közösséget, sportklubot, szülői munkaközösséget, más hobbi közösséget.

⁵ 1, Csak akkor képviselem mások érdekeit, ha abból nekem is származik hasznom; 2, Akkor is segítek másoknak, ha az számomra kedvezőtlen; 3, Fontosnak tartom, hogy ha valamit el akarok érni az életben, nem szabad másokkal foglalkozni; 4, Ha probléma merül fel, szívesen szót emelek a többiek érdekeiért; 5, Öröm számomra, ha mások ügyeiben eljárhatok.

⁶ A főkomponens az öt alkotó négy index információtartalmából 39 százalékot őrzött meg.

szignifikánsan több baráti társasággal is rendelkeznek, egyúttal nagyobb arányban érzik azt, hogy lehetőségük van a helyi és országos ügyek alakítására.

Az adatok alapján a bizalom hatása is megmutatkozik: minél magasabb a megkérdezettek esetében az állampolgári aktivitást mérő index értéke, annál nagyobb az esélye annak, hogy bíznak a lokális vagy országos civil szervezetekben, helyi és országos intézményekben. Az ismeretlenek iránti bizalom azonban nem áll kapcsolatban az aktivitással. A szocializáció hatása is tetten érhető: minél gyakrabban járt valaki gyermekkorában társaságba (rokonokhoz, szomszédokhoz, szülei baráti társaságába), annál magasabb értéket ér el az állampolgári aktivitás skáláján is.

Azt már láttuk, hogy az állampolgári aktivitás és a település nagysága között szignifikáns kapcsolat található: a megyeszékhelyek és a falvak esetében volt a legmagasabb a vizsgált index értéke. A következőkben részletesebb vizsgálat alá vetjük a falvakat a mutató négy különböző dimenziója mentén. A felmérést a 2011-ben, 7 falu lakói körében végzett kérdőíves felmérés adatbázisának segítségével végezzük el.

A falvak vizsgálata az állampolgársági index dimenzió mentén

Politikai dimenzió

A falvak esetében a politikai dimenziót a következő kérdésekkel mértem: a megkérdezett mennyire érdeklődik az országos és a helyi közélet, helyi politika iránt, szokott-e hírműsorokat nézni, részt vett-e a helyi önkormányzati, polgármester választáson. A megkérdezett falusi emberek majdnem negytedede mind a helyi, mind az országos politika iránt érdeklődik, és majdnem háromtizedüket nem vagy egyáltalán nem érdeklik a politikai események. A hírműsorok nézettsége tekintetében már magasabb arányszámokat találunk, a válaszadók csaknem nyolctizede naponta átlagosan közel egy, vagy több, mint egy órát is tölt hírműsorok nézésével. Az önkormányzati választásokat nézve elmondható, hogy a vizsgált falvakban lakók több, mint nyolctizede adta le voksát a helyi vezetőkre.

A következőkben nézzük meg, hogyan alakulnak ugyanezek a kérdések településenként. A helyi közélet, helyi politika iránt a Petőfiszálláson lakók érdeklődnek leginkább, őket a bögyözi és agyagfalvai lakosok követik. Az országos politikai érdeklődés is hasonlóképpen alakul kis különbséggel: ebben az esetben is Petőfiszállás lakói kerültek az első helyre, de minden településen látszik, hogy az országos politika nem örvend akkora népszerűségnek, mint a lokális közügyek iránti figyelem (átlagosan 10 százalékponttal alacsonyabb az országos politika felé irányuló érdeklődés). Ez alól kivételt képez Ramocsaháza, ahol a lakosoknak az országos politikai történések iránt figyelme magasabb, mint a lakóhelyük közügyei iránt. Az eltérő gondolkodás abból eredhet, hogy gazdaságilag igen elmaradott településről van szó, ezért vélhetően az itt élők sokkal inkább az országos politikától várják a „megváltást”. A választási részvételt nézve Agyagfalván és Petőfiszálláson a megkérdezettek körülbelül kilenctizede ment

el voksolni, míg a legkisebb arányban Bácsgyulafalván; itt a válaszadók hattizede vett csak részt a helyi szavazáson.

A politikai aktivitás amellett, hogy a demokratikus társadalmak egyik elengedhetetlen alapfeltételét képezi, sok esetben egyfajta közösségkovácsoló tényezőként is megjelenik: az emberek összefoghatnak, kooperálhatnak a közös célok érdekében, együtt alakíthatják a helyi és országos döntéseket, beszélgethetnek ezzel kapcsolatos dolgokról, és nem utolsó sorban a politikai szervezetekben baráti kapcsolatok is szövődhetnek. A közösségi élet meghatározó személyiségével készült interjúkban azonban a politika, az eltérő **politikai pártpreferenciák** miatti széthúzásból, az eltérő politikai érdekekből adódóan a politika mint a közösségi élet gátló tényezője is jelen van:

„Megosztás zajlik. [...] tehát nagyon nehéz egységet kovácsolni még egy kis közösségbe is, mert a parciális érdekek dominálnak, és hát a hamis ígéreteknek még mindig nagyon sok ember áldozatává válik, fogalmazzak így, hogy áldozatok, mert végül is a saját tudatlanságuknak az áldozatai, hogy így tudják őket manipulálni egyesek.” (Bácsgyulafalva)

„Nincs olyan település, ahol nem lenne széthúzás. Amióta a pártok betették a lábukat Ramocsaházára, azóta ez megoszlással is jár.” (Ramocsaháza)

„[...] mert avval, hogy több pártot csinálunk, evvel nem megerősítjük a közösségünket, hanem még jobban felszaggassuk. Ha nincs összetartás, akkor nincs előrehaladás.” (Agyagfalva)

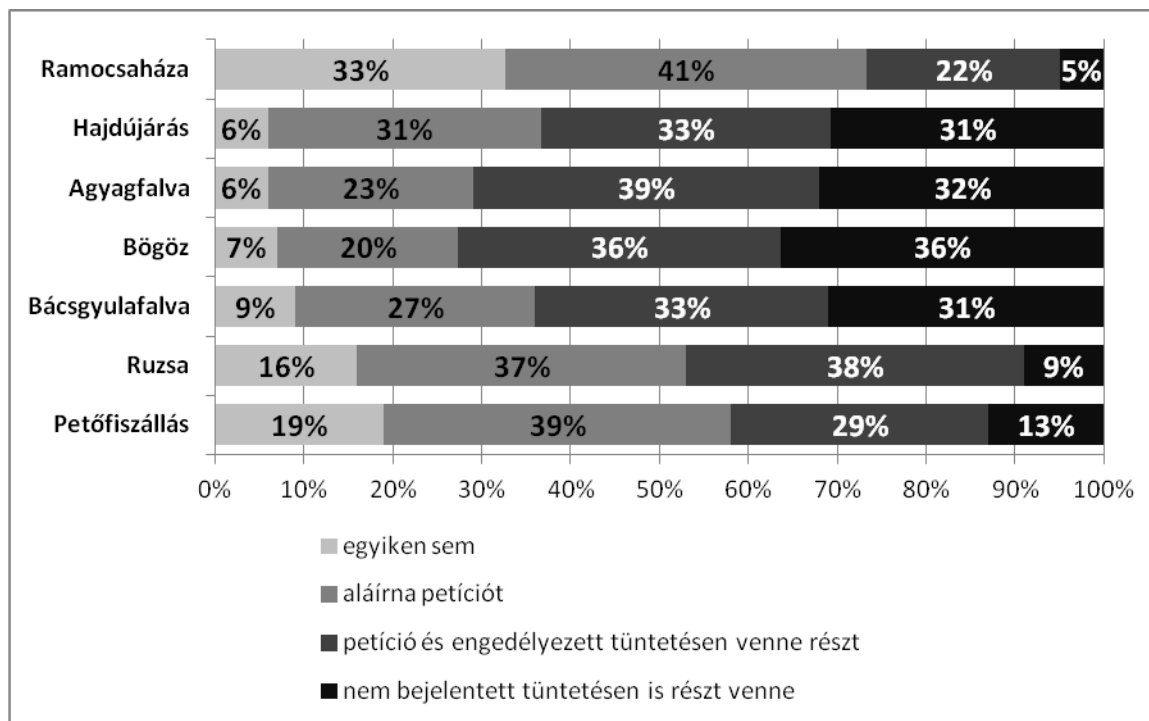
Civil társadalmi és közösségi dimenzió

A civil társadalmi dimenziónál két dolgot kell megvizsgálnunk: hogyan alakul településtípusok szerint a különböző hipotetikus közösségi akciókban való részvétel, valamint a civil szervezetekben való *participáció*. A kérdés során a válaszadóknak azt kellett eldönteniük, hogy milyen szintű közösségi akciókban vennének részt bizonyos célok elérése érdekében. Mindegyik törekvés esetében a megkérdezettnek először azt kellett eldöntenie, aláírna-e petíciót, csatlakozna-e bejelentett tüntetéshez, vagy hajlandó lenne-e nem bejelentett tüntetéshez is csatlakozni egy adott cél elérése érdekében. Annak ellenére, hogy a kérdés hipotetikus akciókban való részvételre kérdez rá, a válaszok segítségével mégis képet kaphatunk az emberek ilyen téren való mentalitásbeli különbségéről. Az országos mintában kérdezett közösségi akcióktól eltérően a kutatás ezen részében sokkal konkrétabb, a falusi élethez közvetlenebbül kapcsolódó célok érdekében megnyilvánuló közéleti aktivitást mértük.⁷

⁷ Milyen közösségi akcióban venne részt: a korrupt csaló állami/önkormányzati vezetők eltávolításáért, helyi iskola bezárása ellen, a helyközi vasútvonalak/buszjáratok megszüntetése ellen, lakókörnyezetét hátrányosan érintő nagyobb beruházás ellen (pl. forgalmas út, szennyező vegyi üzem)?

A vizsgálatba bevont hipotetikus közösségi akciók közül a helyi iskola bezárása ellen lépnének fel a legtöbben, a megkérdezettek valamivel több mint kéttizede még nem bejelentett tüntetésen is részt venne ez ügyben.

2.ábra: A helyi iskola bezárása ellen milyen közösségi akciókban venne részt? (% , N=806)

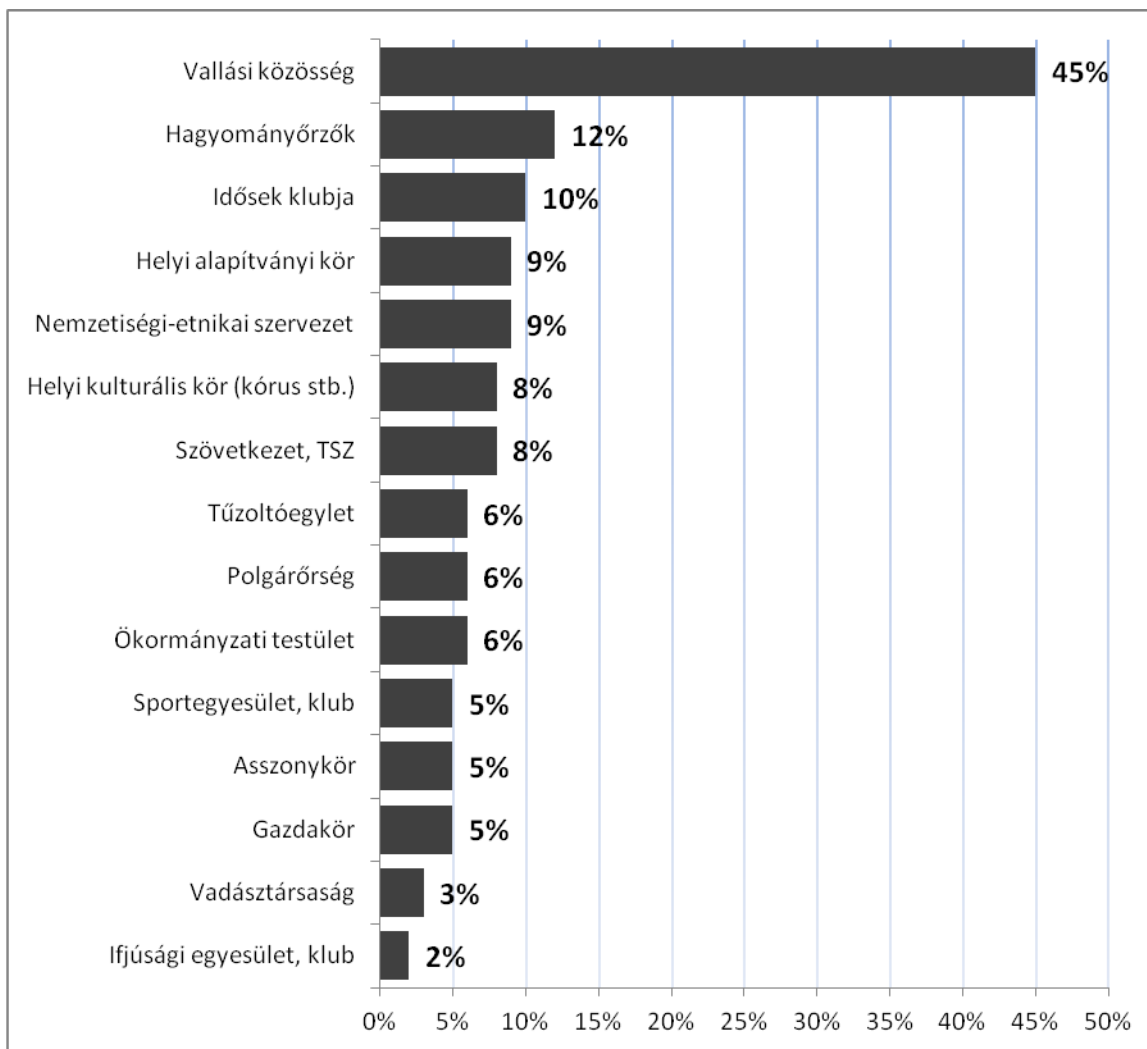

Az iskolát védő közösségi fellépést a lakóhelyet érintő hátrányos beruházás, majd a helyi buszjáratok vagy vasútvonalak megvonása elleni közösségi cselekvés követi. Az adatok alapján elmondható, hogy a bögözi lakosok csatlakoznának legnagyobb arányban a különböző közösségi akciókhoz: jellemzően mind a három tiltakozási formát (petíció aláírása, bejelentett és nem bejelentett tüntetéshez való csatlakozás) előnyben részesítették a többi településen élőkhez képest (36 százalék). Ezzel szemben a ramocsaházai lakosok között felülreprezentáltak azok, akik a célok eléréseért nem aktivizálnák magukat. Ez valószínűleg a korábban tárgyalt kiábrándult, lemondó attitűdből eredhet, melynek következménye, hogy az emberek már a közvetlen lakókörnyezetük, lakóhelyük jobbá tételéért sem mozgósíthatók. A magyarországi települések polgárai jellemzően a petíció aláírásáig jutnának el, amennyiben protestálnának egy-egy őket negatívan érintő döntés ellen, míg a vajdasági, de főleg az erdélyi falvak lakói akár a nem bejelentett tüntetésekhöz is csatlakoznának a különböző szintű célok elérése érdekében.

A civil szervezetekben, közösségi klubokban való részvételt nézve a vizsgált falvak lakosai közül legtöbben vallási közösségben vesznek részt, melyet a népszerűségi listán a hagyományörző egyesület és az idősek klubja követ. Az adatok interpretálásánál azonban mindenképpen érdemes tekintetbe venni, hogy a

vallási közösség sok esetben lehet, hogy csak a vasárnaponkénti misére látogatást testesíti meg, másrészt a vallási közösségnek van a legnagyobb identitásképző szerepe a felsorolt szervezetek közül.

3. ábra: Helyi szervezetekben, egyesületekben való részvétel - azok körében, akik szerint településükön létezik ilyen helyi kör (%)

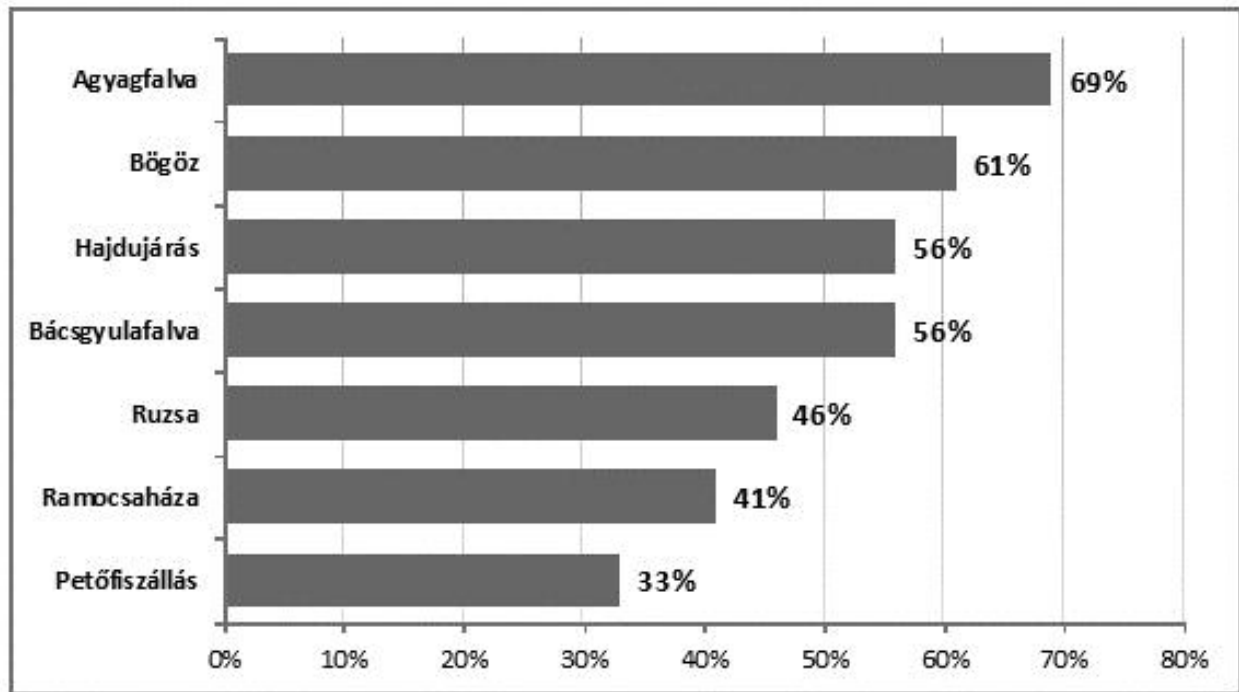
A civil és közösségi dimenzió szeparált vizsgálata céljából két részre osztottam a különböző lokális szervezeteket, helyi köröket. A civil szervezetek közé soroltam a nemzetiségi-etnikai szervezeteket, hagyományőrzőket, helyi alapítványi kört, polgárőrséget, tűzoltóegyletet, asszonykört és gazdakört.

A közösségi szervezeteket a vallási közösségek, idősek klubja, helyi kulturális kör, sportegyesület, vadásztársaság, ifjúsági klub alkotja.

A civil és közösségi tagság falvankénti különbségeinek mérésére településenként létrehoztam egy mutatót, mely jelzi, hogy az adott faluban előforduló civil és közösségi szervezetek hány százalékában

vesznek részt a település lakosai (ott, ahol egyáltalán létezik a kérdéses szervezet). A civil szervezetekben való participációt tekintve nem találtam eltéréseket, viszont a közösségi szervezetekben való részvétel mentén már lényeges különbségek tapasztalhatók. Agyagfalva lakosai közül rendelkeznek a legtöbben közösségi klubtagsággal – héttizedük vesz részt ilyen jellegű közösségben – míg a Petőfiszálláson élők fele annyian, körülbelül háromtizedük vesz részt ilyen közösségben. A szociális tagságból adódó falvankénti különbségeket a következő ábra szemlélteti:

4. ábra: Azok aránya, akik legalább egy helyi közösségi szervezetben vesznek részt (N=844, %)

A falvakban készült interjúk segítségével összegyűjtöttem azokat a tényezőket, melyek hozzájárulhatnak a helyi közösségek alakulásához, illetve gátolhatják a helyi közösségek szerveződését. Az interjúk egy részében a helyi vezetők összefogása mint a közösség kovácsolásának egyik legjelentősebb motívuma jelenik meg. A vezetők között nem csak a polgármestereknek van kiemelkedő jelentősége, hanem a helyi előljáróknak is. A falvak életében meghatározó szerep jut tehát a vezetőknek, akik nagymértékben hozzájárulhatnak a helyi közösségek alakulásához, a közösségi élet fejlesztéséhez:

„A közösségi élet most egy olyan 3 éve, végül is hogy új tanácsosok kerültek [...] azok tényleg mellém is álltak és tényleg a közösségi élet is ezáltal megpezsdült. Tehát inkább részt vesznek a közösségi életben az emberek. És hát csak amit említenék, hogy most is tényleg működnek ezek a hagyományörzők, de amellet a színjátszó csoport újraindult, énekkar létesült.” (Bögöz)

„[...] egy igazi falutanácsban látom a megoldást [...] önkéntesen össze tudnánk ülni, vagy össze tudnánk ülni, akiket megválasztanak, és akik a falu aktuális, apró-cseprő problémáit megvitátnák.

Mert mindehhez nem kell pénz, csak könnyen ráfogjuk. És az, ha együtt tudna működni, biztos olyan közösséget kovácsolna, ami a falu előrehaladását szolgálná minden téren.” (Agyagfalva)

Ugyanakkor a vezetői összefogás hiánya a közösségi élet erodálásához, a közeleti aktivitás és közösségépítés töredezettségéhez, dekoncentrációjához vezet:

„Hát a tanácsosok bevállalják, hogy mit tudom én, a falunapot megszervezik, vagy valamilyen hivatalos évfordulót. Akkor a lelkész az egyházi téren vállalja be. Egy másik dolog, amiért nincs igazi közösségi élet, hogy nincs összhang ezek közt, tehát ez egy tisztán nyilvánvaló oka. A tantestület, a lelkész és a közösségi vezetőink, akik a hivatalos vezetők, a tanácsosok között nem tud összhang lenni [...] Nincs csapatmunka. Nem tudnék megnevezni Agyagfalván 1-2-3 ember, aki aztán mindenhol tud mozgósítani. Mindenki egy kört, egy kisebb társaságot tud mozgósítani, de úgy tudnánk összefogni, ha együtt tudnánk dolgozni, de nem tudunk.” (Agyagfalva)

Az összefogáshoz szorosan kapcsolódnak a közös célok és azok elérésére tett erőfeszítések. Ezek a tevékenységek azért is játszanak döntő szerepet, mert a közösségi munka során létrejöhet az együttes élmény érzete, mely további közösségi cselekvéseknek adhat teret. Az emberek közötti összefogást tehát nagymértékben felerősíti, ha a helyiek valamilyen közösen elérendő célt tűznek ki maguk elé. Ilyen esetben még azok is sokkal inkább mozgósíthatók, bevonhatók, akik amúgy kevésbé vesznek részt a falu közösségi életében. A lokális közösség számára kitűzött **közös célok**, illetve ennek keresztülvitele érdekében tett közösségi összefogás a legtöbb interjúban megjelenik.

„Volt egy park, ami nem volt igazából szép és rendezett. Az akkori polgármester nem is támogatta az ilyen parkrendezési programokat. Mi akkor elhatároztuk a kollégákkal, hogy azt a parkot rendbe tesszük [...] A parkot mindenki csinálta. Jöttek a falubeliek, parkosítottunk, fűvet ültettünk, a testvérem padokat hozott. Augusztus 23-ára készen lettünk. Szóval ilyen a mi falunk.” (Petőfiszállás)

„[...] amikor körzetesíteni akarták az iskolánkat, mindent megmozgattunk, ne tudja meg, hány helyre kopogtattam. És az iskolánk megmaradt.” (Petőfiszállás)

„De az összetartáshoz én azt tudom példának felhozni, hogy ezelőtt egy évvel nekifogtunk egy ravatalozó építésének. Első perctől tudtuk, hogy azt a ravatalozót nem fogjuk tudni másképp felépíteni, csak hogyha közmunkát is nagyon sokat ráteszünk [...] A falu zöme egyébként református, katolikus az kevesebb van, de ők is nagyon aktívak [...] Hát most például a ravatalozó a református egyház területére épül, de attól a katolikusok is ugyanúgy odaállnak, plusz a tanács is segít, megyei tanácstól is pályáztunk. Tehát a ravatalozó, ha minden jól megy, az idén elvégezzük, az teljes mértékben közmunkából épül fel. Az anyagot azt megvásároltuk, az emberek is adtak össze pénzt, a megyei tanácstól is pályáztunk és kaptunk pénzt, a helyi tanács is adott pénzt, úgyhogy az anyagot megvettük, de a többit teljes mértékben közmunkában az alapoktól, még a villanyvezetést is, mindent-mindent közmunkában csináltunk meg.” (Bögöz)

Fontos szempont a közösségi összefogás során kitűzött célokkal szembeni eredmény-követelmények, hogy az emberek minél hamarabb lássák munkájuk, kooperálásuk eredményét.

„Célok kellene leginkább. Például egy virágültetés a faluban. Ha meghirdetjük, vagy kérjük őket, hogy segítsenek, akkor nagyon sokan jelentkeznek, hogy ők is jönnének. Ha van egy konkrét cél és ezt a célt most együtt akarjuk megvalósítani, akkor eljönnek. Vagy falukemencét csináltunk, vagy a művelődési ház bővítésénél ablakot pucoltunk stb. Tehát nagyon fontos, hogy legyen valami cél. De ez is érdekes, mert szemetet szedni már nem jönnek el, mert az az eredmény kevésbé látványos. Azt gondolják, jövő héten úgyis szemetes lesz minden megint, minek menjünk? Tehát inkább olyan célok kellene, aminek látják az azonnali eredményét.” (Ruzsa)

Közösségi attitűd dimenzió

Az állampolgársági index negyedik dimenzióját, a **közösségi attitűdöket** négy kérdés segítségével vizsgáltam.⁸ A válaszadók majdnem héttizede egyetértett azzal a kijelentéssel, hogy „ha az ember nem vigyáz eléggé, kihasználják”, illetve hogy „csak kevesen vannak, akikben az ember megbízhat”, míg a legkevesebben azzal a kijelentéssel azonosultak, hogy „általában nem kell kételkedni mások jóindulatában”. A településenkénti különbségek vizsgálatát klaszteranalízis segítségével végeztem el. Az eredmények alapján elmondható, hogy a ramocsaházai lakosok bíznak legkevésbé másokban, míg az Agyagfalván élők a legkevésbé bizalmatlanok.

A helyi ünnepeken, rendezvényeken való részvétel ugyan szorosan nem tartozik bele az index dimenziójába, a közösségi attitűdöket mégis nagymértékben befolyásolja a közösségi eseményeken való részvétel. Barber (1992) szerint a demokrácia állampolgára kritikus résztvevője társadalmának, aki a felmerülő problémákat a többi emberrel közösen vitatja meg. A közösségben való részvétel jótékony hatást gyakorol a közéleti aktivitásra. A közösségben felmerülő diskurzusok kapcsán kialakulhat az emberekben egy olyan mentalitás, mely hozzájárul a tágabb környezetük ügyeibe való beleszólásra is (Utasi 2009).

Ahogy az interjúkban is megjelenik, a közösségi események a közösségi élményeken túl azért is jelentősek, mert a helyiek közötti összefogás, az esemény érdekében és előkészületeiben tett közös cselekvés is nagymértékben hozzájárul a közösségek fejlesztéséhez, szervezéséhez. Ezt mutatja be a következő interjúrészlet:

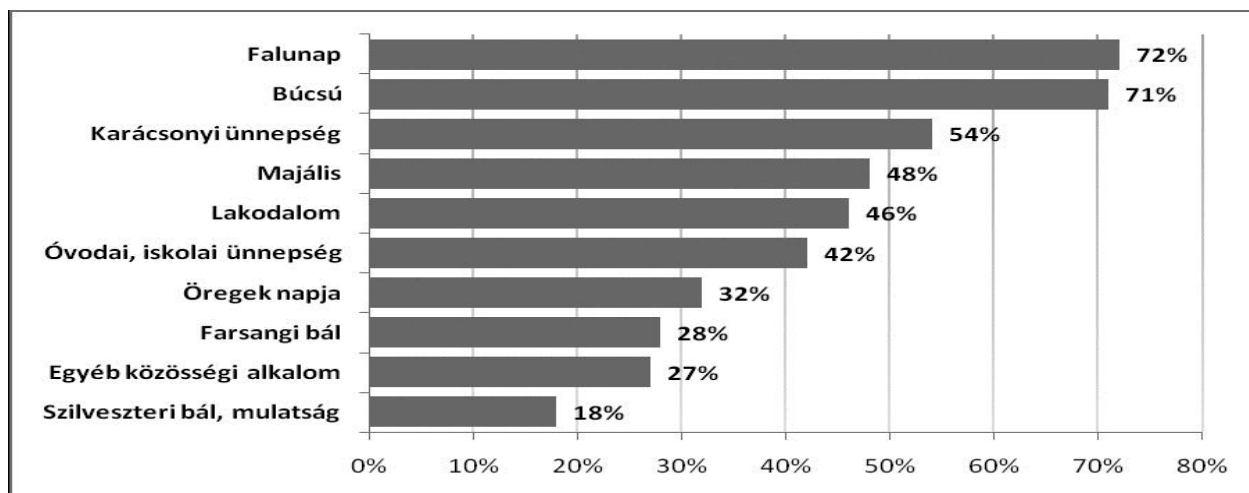
„És akkor megint a nagycsaládosok sütöttek, más meg mást csinált. A polgárőrök hoztak kocsikat, amivel behozták a nyugdíjasokat, az alapítványosok mondták, hogy a legidősebb, legbeteggebb embert

⁸ Egy 1-től 5-ig terjedő skálán mennyire ért egyet: 1, Csak kevesen vannak, akikben az ember teljesen megbízhat; 2, Általában nem kell kételkedni mások jóindulatában; 3, Ha az ember nem vigyáz eléggé, kihasználják; 4, Legjobb, ha mindenki magára számít és nem másokra.

köszöntsük. A gyerekek meg mondták, hogy csináljunk az időseknek Mikulás napi rendezvényt. És akkor csináltunk mikuláscsomagokat. Szóval így próbálunk megmaradni.,(Petőfiszállás)

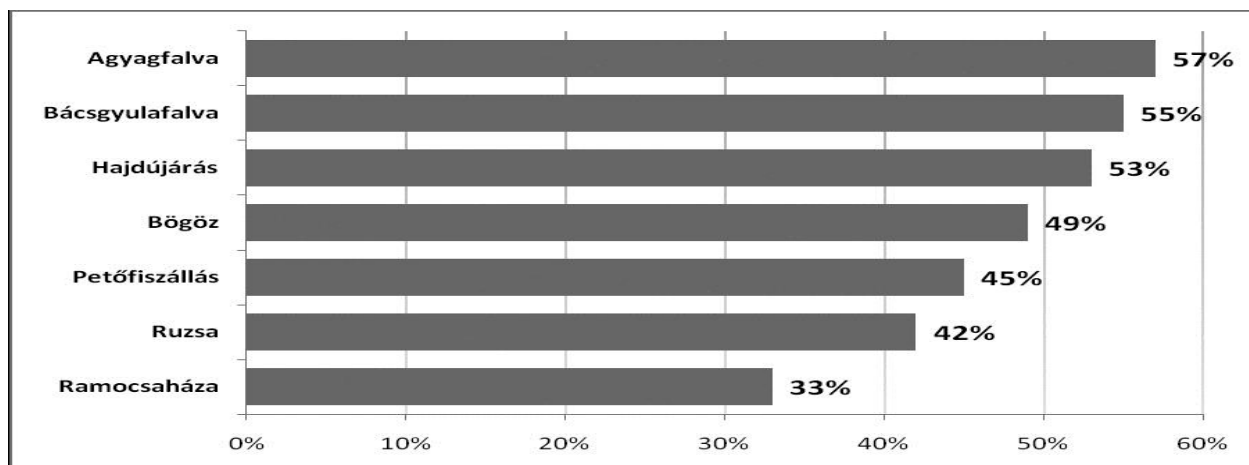
A következőkben nézzük meg, milyen mértékű a településeken megrendezésre kerülő lokális események látogatottsága.

5. ábra: Helyi eseményeken való részvétel – azok körében, akik szerint településükön van ilyen program (%)

A leglátogatottabb eseménynek a falunap és a búcsú örvend a falvakban, ezeken a rendezvényeken a megkérdezettek több mint héttizede tette tiszteletét.⁹ A lokális programok településenkénti különbségeinek mérésére szintén létrehoztam egy mutatót, mely jelzi, hogy az adott faluban előforduló események hány százalékában vesznek részt a település lakosai.

6. ábra: A településeken megrendezett események látogatottsága (% , N=842)

⁹ Ön vagy a családból valaki részt vett-e az eseményen?

Az adatok alapján elmondható, hogy lényeges különbségek találhatók a vizsgálatba bevont települések között. Agyagfalva lakosai közül vesznek részt legtöbbször a közösségi programokon – a rendezvények majdnem hattizedén –, míg a Ramocsaházán élők ennek felére, a rendezvények 33 százalékára látogattak el átlagosan.

A következőkben azt nézem meg, hogy melyek azok a motivációk, melyek növelhetik a közösségi programokon való részvétel esélyeit. A közösségi események látogatottsága tekintetében elmondható, hogy kétféle rendezvény örvend nagyobb népszerűségnek. Az interjúk döntő többségében megjelennek a **gyerekekhez kapcsolódó programok**, illetve az olyan helyi rendezvények, melyek inkább a szórakozáshoz, kikapcsolódáshoz kötődnek. Az iskolai rendezvények főleg azért rendelkeznek nagyobb népszerűséggel, mert ilyenkor nem csak a közvetlen hozzátartozókat lehet mozgósítani, hanem a tágabb rokonságot, szomszédságot is be lehet vonni a közösségi életbe. Ezek a rendezvények kerülnek az első helyre a látogatottság tekintetében:

„Azok, amiket a gyerekek tartanak. Ilyen a farsang, a télapó rendezvény. Ilyenkor az egész falut megmozgósítjuk, jönnek a szülők, nagymamák, testvérek.” (Petőfiszállás)

„Ugyanakkor, amikor az iskola szerepel, akkor az iskolai műsorban szerepel mondjuk 30 gyerek, a 30 gyereket garantáltan két szülő hozza. Tehát ott már alaphoz vannak 60-an csak a szülők, plusz a 30 gyerek, plusz a nem tudom hány pedagógus, illetve hát még mi, akik pusztán érdeklődésből megyünk oda, vagy azért, mert kötődünk a rendezvényhez. Tehát az iskolai műsorokon biztos, hogy dupla annyian vannak, mint az összes többinél.” (Ruzsa)

„[...] mikor a gyerekek szerepelnek, az nagyon tetszik. Itt hét falu tartozik még hozzá az iskolához és nem mindenhol van hagyománya annak, hogy ha a családból a gyerek színpadra lépik, akár versikével, akár tánccal, Agyagfalván a család ott van, ott van apuka, anyuka, tata, mama és még a szomszéd néni is.” (Agyagfalva)

A programok kialakításánál, illetve megszervezésénél többen említették az újszerűség, illetve a programok **újításának** követelményét. Az új programok több embert vonzanak, míg a régiek, a megszokottak egyre kevesebb embert mozgósítanak.

„Pár éven keresztül működött egy fúvószenekar Agyagfalván, és az eléggé összeszedte a falut, mikor előadások voltak. A repertoárjuk is nagyon gazdag lett és saját koncertjük is volt, tehát az egy darabig újdonságot jelentett, ugyanakkor a hagyományokat is ápolta. De lassan-lassan, ahogy teltek az évek, a közönségük fogyott.” (Agyagfalva)

„Fontos, hogy ne unják meg az emberek ezeket az eseményeket, legyen bennük valami érdekes. Az új eseményekre mindig eljönnek, mert érdekli őket, hogy itt most mi fog történni. Aztán 2–3 alkalom után már sokan eltűnedeznek, mert már látták, tudják, nagyjából mi fog történni, már nem érdekli

őket annyira [...] szóval legyen benne valami új, amitől érdekesebbé válik a résztvevők számára.”
(Ruzsa)

Az egyik legfontosabb motiváló tényező egy közösségi esemény iránt érdeklődés felkeltésnél a **személyes érintettség**, vagyis célszerű a helyieket is bevonni a különböző rendezvények előkészületeibe. Egy-egy személyre szóló feladat kapcsán az emberek úgy érzik, ők is hozzájárultak a helyi esemény megvalósulásához. A feladatok személyre szóló kiosztásában és a helyi emberek bevonásában nagy szerepe van a vezetőknek. A következő interjúrészletek ezt mutatják be:

„A személyes megkeresés az, ami nagyon sokat segít. Ha például kérek valakit, hogy segítsen, általában mindig jönnek [...] Tehát nagyon fontos, hogy mindig irányítsuk, mozgassuk az embereket, mert az a helyzet, hogy maguktól nem jönnek oda, hogy segíthetnek-e. Ha odamegyek hozzájuk és mondom nekik, hogy segíteni kellene ebben meg abban, akkor jönnek.” (Agyagfalva)

„És akkor kértük az embereket, hogy Pista bácsi, ha segítene, Jancsi bácsi, ha ráérne, jöjjön már a traktorral, mert önnek van ilyen bálaszedő gépe, segítsen már. Azok az emberek, akik a bűdös életbe nem jöttek a templomba, vagy sosem vettek részt ilyen munkában, de most úgy érezték, hogy szükség van rájuk és eljöttek. Tehát úgy kell éreztetni az emberekkel, hogy szükség van rájuk és jönnek. A nők sütnek-főznek, a férfiak a fizikai munka miatt, de egyébként nem csak ez. Ha én megszólítalak és azt mondom, hogy gyere Ákos, mert szükségem van rád, akkor eljön. Ha azt mondom, aki akar, jöjjön, akkor lehet, hogy nem jön.” (Petőfiszállás)

Kutatásom szempontjából jelentős annak megállapítása is, hogy kik azok, akik inkább mozgósíthatók egy-egy közösségi esemény kapcsán. Az interjúkból az tűnik ki, hogy nincs egy szocio-demográfiai jellemzőkkel jól körülhatárolható és jellemezhető csoport aszerint, hogy kik látogatnák nagyobb arányban a helyi rendezvényeket. Minden település esetében más-más generáció az, aki inkább aktivizálható. Az egyik faluban a fiatalok, míg a másik településen inkább az idősebbek igénylik a közösségi eseményeken való részvételt. Az azonban elmondható, hogy majdnem minden vizsgált településen van egy aktív mag, aki jellemzően részt vesz a megrendezésre kerülő programokon. Persze minden faluban van egy olyan csoport is, akiket semmilyen eseményre nem lehet mozgósítani.

Összegzés

Az elemzés során az állampolgári aktivitásra, valamint ennek négy dimenziója mentén felírható településenkénti különbségekre fókuszáltam. A dolgozat első részében egy állampolgársági aktivitást mérő indexet hoztam létre négy terület mentén: politikai, civil társadalmi, közösségi és a közösséghez kapcsolódó attitűdök. Azt feltételeztem, hogy a falvak esetében magasabb lesz az állampolgársági aktivitás mértéke, mint a nagyobb településeken. Ez a hipotézisem csak részben igazolódott be, mivel a megyeszékhelyen és falvakban élők között tapasztaltam nagyobb fokú aktivitást, míg a fővárosban élők között a legalacsonyabbat. Az index tekintetében további szocio-demográfiai tényezők szerint találtam

különbségeket: az állampolgári aktivitás indexe életkor szerint nézve a 30–59 éves korosztály körében a legerősebb. Kiderült, hogy az indexen magasabb értéket elért emberek boldogabbnak, elégedettebbnek vallották magukat, jellemzően több baráti magántársasággal rendelkeztek, magasabb iskolai végzettségűek, és gyermekkorukban gyakrabban töltötték idejüket társaságban.

A dolgozat második részében hét magyarországi, illetve határon túli települést hasonlítottam össze az állampolgársági dimenzió négy területe mentén: politikai, civil társadalmi, közösségi és a közösséghez kapcsolódó attitűdök. A lokális közösségeket azért tartottam döntő jelentőségűnek, mert itt tapasztalhatják meg leginkább az emberek, hogy képesek hatással lenni a helyi ügyek alakítására, másrészt a helyi kezdeményezések sokkal inkább a lokális közösségeket közvetlenebbül érintő kérdésekre összpontosítanak. Előzetes feltevésem az volt, hogy a határon túli településeken nagyobb összefogás tapasztalható az emberek között, ennek kapcsán az itt élők magasabb arányban vesznek részt közösségi eseményeken és különböző közösségi akciókban. Ezt a hipotézisemet sikerült bizonyítanom, mivel az erdélyi településeken élők felülreprezentáltak voltak, mind a négy állampolgársági dimenzió mentén, míg az ellentétes pólust a magyarországi települések képviselték, főképp Ramocsaháza. A politikai dimenzió volt az egyetlen, ahol a szavazás iránti és politikai érdeklődésével Petőfiszállás magasabb pontszámokat ért el, mint az erdélyi vagy vajdasági falvak.

A dolgozat mindkét részében a helyi közösségi élet egy-egy meghatározó személyiségével készült interjúkat is górcső alá vettem. Ezek alapján a lokális közösségek szerveződését elősegítő, illetve gátló tényezőit, valamint a közösségi eseményekhez csatlakozás motivációit gyűjtöttem össze. Az interjúk elemzéséből kiderült, hogy a lakosok és a vezetők közötti összefogás, valamint ennek hiánya nagymértékben hozzájárul a közösségek sikeréhez, illetve rombolásához. Ha a lakosok közös célokat tűznek ki, akkor ennek elérése érdekében még azok is mozgósíthatók, akiket amúgy nem lehetne bevonni a közösségi programokba.

A közösségi eseményekhez való csatlakozásnál két motiváló erő jelent meg erősebben: az egyik a személyes érintettség, vagyis a lakosok bevonása az események előkészületibe, míg a másik a gyerekekhez kapcsolódó programok szervezése.

Az állampolgári aktivitás tekintetében a fiatalabb, 30 év alatti és a 60 év feletti generáció az, aki kevésbé mozgósítható az aktivitást mérő index alapján. A demokratikus társadalmak fennmaradásának egyik kulcselemének tartjuk az állampolgárok aktív szerepvállalását a közügyek terén. Éppen ezért úgy gondoljuk, hogy a fiatalok esetében még fontosabb azoknak a mechanizmusoknak a begyakorlása és internalizálása, melyek hozzájárulnak a felelős, aktív állampolgárság fejlesztéséhez. Az állampolgári lét és viselkedés tanulás útján valósul meg, a demokratikus és felelős állampolgársággal járó kompetenciák pedig fejleszthetők. Mindezek miatt tartom fontosnak az aktív állampolgárságra nevelés iskolai keretek között történő minél szélesebb körben való elterjesztését és iskolai tananyagba való beillesztését.

Felhasznált irodalom

- Barber, B. R. (1992) *Aristocracy of Everyone*. New York, Oxford University Press, 246.
- Bódig M. – Paksy M. – Péteri Z. – Rigó A. – Szabó M. – Szigeti P. – Takács P. – Tattay Sz. (2005) *Államtan. Az állam általános elmélete, 1. kötet*. SZTE ÁJK Politológiai tanszék.
- Hoskins, B. – Jesinghaus, J. – Mascherini, M – Munda, G. – Nardo, M. – Saisana, M. – Van Nijlen, D. – Vidoni, D. – Villalba, E. (2006) *Measuring Active Citizenship in Europe*. Elérhető:
http://composite-indicators.jrc.ec.europa.eu/Document/EUR%2022530%20EN_Active_Citizenship.pdf
- Gáti A. (2010) *Aktív állampolgárság Magyarországon nemzetközi összehasonlításban*. Elérhető:
http://www.tarki-tudok.hu/file/part_1_cived_tanulmany_ga_20100620.pdf
- Hankiss E. (2002) *Új diagnózisok*. Osiris, Budapest
- Nizák P. – Péterfi F. (2005) A közösségi részvétel – társadalmi és hatalmi beágyazottság. In Márkus E. (szerk.) *Ismerd, értsd, hogy cselekedhess*. ELMA Kiadó, Budapest.
- Putnam, R. D. (1993) *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton University Press, Princeton.
- Simon J. (1996) *A demokrácia értelmezése a posztkommunista országokban*. Elérhető:
<http://www.mtapti.hu/mszt/19961/simon.htm>.
- Utasi Á. (2009) A közösségi kapcsolatok és a közélet. In Feleky G. (szerk.) *Közösségi relációk: elméletek, narratívák, hipotézisek*. Szeged, Belvedere Kiadó.

Háztartások erőforráscseréje a helyi közösségekben

Tanulmányommal a következőket tűztem ki célul: adalékokat szolgáltatni a lokális társadalmi integráció, kisközösségi kohézió tranzakcionális (nem csereelméleti) megközelítéséhez, és ehhez kapcsolódva vizsgálni az informális gazdaság társadalmi újratermelésben betöltött szerepét. Az állítások/feltevések olyan posztszocialista átmeneti társadalmak hátrányos gazdasági helyzetű vidéki kistelepüléseinek relevánsak, ahol a piacgazdaság integratív képessége gyenge, az önfoglalkoztatás inkább kényszerjellegű, magas a mezőgazdasági keresők aránya és az állami-önkormányzati munkalehetőségek erősen korlátozottak.¹

A háztartásközi kapcsolatok vizsgálata révén tömör összegzésként elmondható, hogy a rokonsági és szomszédsági alapon szerveződő (mechanikus) szolidaritás továbbélése több oldalról is megfigyelhető. Ez a fajta kisközösségi integrációs séma ebben a speciális posztszocialista, kelet-közép európai társadalmi környezetben felértékelődött: a hétköznapi túlélés, az erőforrások megszerzése, az informális gazdaság fenntartása a multiplex kapcsolatok meglétének függvénye. Ez a jelenség hatással van a falusi közéletre, amely ezen okoknál fogva sokat megőrzött az archaikus (patriarchális) közösségek működéséből.

A történelmi és kulturális sajátosságok kardinális súlyúak és ehelyütt empirikusan megfoghatatlanok, ezért nem kimondottan a falvak összehasonlítására törekszem, hanem a háztartások közti erőforráscserék feltárására és ezzel összefüggő általánosabb hipotézisek megfogalmazására. Dolgozatom empirikus alapját a 2011-ben végzett kérdőíves adatgyűjtés² (N=845) és azt ezt kiegészítő, helyi politikai és kulturális vezetőkkel készített interjúsorozat képezi.

Informális gazdaság és társadalmi egyenlőtlenség

Az informális gazdaság³ kategóriája alá azok a tevékenységek sorolhatók, melyek a legális (formális) gazdaság kereteibe nem férnek bele: olyan jövedelemtermelő tevékenységek, melyek az állami szabályozáson kívül esnek. Manuel Castells és Alejandro Portes szerint a formális–informális dichotómia

¹ A gazdasági és társadalmi viszonyokról Huszka B. – Bakó T. (2004), Probáld F. (szerk. 2000), Sánduly E. – Szabó Á. (2004) munkáiból tájékozódtam.

² *Románia* (Hargita): Agyagfalva, Bögöz; *Szerbia*: Bácsgyulafalva (Nyugat-Bácska), Hajdújárás (Észak-Bácska); *Magyarország*: Petőfiszállás (Bács-Kiskun), Ramocsaháza (Szabolcs-Szatmár-Bereg), Ruzsa (Csongrád).

³ Portes (2010: 130–161) *The Informal Economy* c. fejezete és Ékes (2003) alapján.

esetében a lényeg nem a végtermék valamilyen jellemzője, hanem a *termelés* és a *csere módja*. A formális gazdaságban az előállítás és az elosztás módja, valamint a végtermék maga is törvényes, az informális gazdaságban csak a végtermék. Mind az előállítást/terjesztést, mind a végterméket tekintve törvénybe ütköző az illegális vagy feketegazdaság.

1. táblázat: A gazdasági tevékenységek típusai és egymás közti viszonyai (forrás: Portes 2010: 135)

+ = megengedett (<i>licit</i>) – = tiltott (<i>illicit</i>)		
Termelési és elosztási folyamat	Végtermék	Gazdasági típus
+	+	Formális
–	+	Informális
–	–	Bűnözői (<i>Criminal</i>)

Ékes Ildikó (2003) a *rejtett gazdaság* fogalmából kiindulva végzett el egy újabb lehatárolási kísérletet, amely a formális gazdaság mellett három tevékenységszférát különít el. A rejtett gazdaságba adózatlan, de adóköteles jövedelmek, illetve jövedelemszerző tevékenységek tartoznak. Az itt folyó termelés, szolgáltatás vagy munkavégzés statisztikailag nehezen megragadható és alapvetően pénzben, tárgyi eszközben, vagyont gyarapító formában láthatatlan jövedelmeket⁴ eredményez. A rejtett gazdaság adózatlansága révén kisebb-nagyobb mértékben a költségvetéstől von el pénzt, ellentétben az *informális gazdasággal*, amely növeli a jólétet és a GDP-t, de többnyire nem jár pénzmozgással. A *feketegazdaság* esetében a jövedelem alapjául szolgáló tevékenységnél egyéb jogszabály is sérül (vö. Portes 2010).

Portes és Ékes egyetértenek abban, hogy a rejtett/informális gazdaság terjedelme és összetétele a formális gazdaság működéséről árulkodik, mivel annak „működési zavarai” éltetik – ám ezzel együtt sokszor elősegíti a formális gazdaság működését. Éppen ezért *a szegény, rossz hatékonysággal dolgozó, fejlődő gazdaságoknál nagy a szerepe*. Léte nem rendszerspecifikus jelenség, de bizonyos formái és forrásai kötődnek rendszerekhez. A rejtett gazdaságbéli befektetések – nagyobb kockázat mellett – rendszerint magasabb hozamot ígérnek (ezért Portes szerint erősen függenek a *társadalmi kötelekektől*). A rendelkezésre álló javak szükségése eleve biztosítja a rejtett gazdaság fennmaradását, amelyben – a formalizáltság hiányából fakadóan – rugalmasabban konvertálhatók az egyes tőkefajták is.

Mivel a régióban a gazdasági működés csak közelít (?) a „nyugati piacgazdaságok” irányába, ezért számos olyan gazdaságirendszer-függő tényező keveredik, amely növeli a rejtett/informális gazdaság jelentőségét. A piacgazdaságok velejárója a *munkanélküliség* (amely nálunk nagyon alacsony foglalkoztatottsággal párosul), a közpénzek irracionális felhasználása miatt *csökkenő adómorál*, és a *vállalatok nemzetközi tevékenységének növekedése* (offshore cégek). Részben a szocializmus örökségének tekinthetjük az indokolatlanul *alacsony bérszínvonalat* (vö. Pitti 2009). A félperiféria-jellegből adódóan a *kapcsolathálózati erőforrások fontossága* (a megkötő és az összekötő kapcsolatok miatt) nagyobb

⁴ A láthatatlan jövedelmek forrásai: adócsalás, feketemunka (munkaadói és -vállalói oldalról is), fusizás, illegális kereskedelem, csempészet, borralaló, hálapénz, csúszópénz, korrupció, ingatlanspekuláció, uzsorakamat.

hangsúlyt kap, illetve a *piacgazdaság keretein kívül széles réteg* található, akiknek megélhetésében az archaikus gyakorlatok dominálnak. A poszt szocialista átmenet lezáratlanságát a *gazdasági-jogi szabályozás kuszaságával*, gyakori (és sokszor önkényes) átalakításával jellemezhetjük (Ékes 2003).

Akár informális, rejtett, szürke vagy földalatti gazdaságról beszélünk, bizonyosnak tekinthetjük, hogy annak alapvető tulajdonságait, kiterjedését, gazdasági életben játszott szerepét a rendszerstruktúra működése (a jogállamiság szintje, az alrendszerek egymáshoz való viszonya stb.) befolyásolja, azonban ez nem függetleníthető a kapcsolathálózati dimenziótól és az általa újratermelődő társadalmi normáktól (a társadalmi struktúrától). A bemutatott két megközelítés keretein belül nem fejezhető ki elég világosan a háztartás gazdasági szerepe, amely nem passzírozható bele maradéktalanul sem a formális, sem az informális gazdaság analitikusan meghatározott kategóriájába. Semmilyen szempontból nem minősül illegálisnak a háztartás tulajdonában lévő termelési eszközzel, a háztartás tagjai által végzett munka, amíg a végtermék (javak és szolgáltatások), vagy annak elosztási rendszerbe kerülése nem ütközik valamilyen jogi normába. A háztartások munkacseréje azonban nem mindig kerül el a hatóságok figyelmét, és mivel nehezen igazolható, hogy adott esetben nem fekete foglalkoztatásról van szó, ennél fogva érvényt szerezhetnek segítségnyújtást (is) korlátozó jogszabályoknak.

Gershuny a posztindusztriális társadalom hajnalán a „szolgáltató társadalom” víziójával (D. Bell) szemben az „önkiszolgáló gazdaság” elméletét vetette fel, melyben a három gazdasági szféra (formális, árnyék- és háztartásgazdaság) közti transzformációkat elemezte. Pahl és Wallace (1993) tanulmányukban felülvizsgálták a „három gazdaság” koncepcióját, és inkább a munka társadalmi összefüggéseire helyezték a hangsúlyt. Eszerint a három szféra nem zárja ki kölcsönösen egymást: 1. az első szférában a munkaerő iránti formális kereslet a mérvadó; 2. az otthoni munka (önellátás) szférájában a háztartások maguk számára termelnek és fogyasztanak szolgáltatásokat és javakat; 3. a harmadik szférába a háztartások egymás közti tranzakciói tartoznak, melyek leginkább a reciprocitáson alapulnak.

Empirikus elemzés céljából a leginkább használhatónak Sik Endre megközelítése tűnik, melyben az informális gazdaságot két független, eltérő társadalmi hatású algazdaságra bontja: az egyik a háztartáson alapuló, önkiszákmányoló, melléktevékenység, a másik egy főállásban végzett, nemzetköziesedő, rövidtávon nagy jövedelmet realizáló, kockázatos földalatti gazdaság. Az így létrejövő informális szféra még inkább növeli az egyenlőtlenségeket és szűkíti a háztartás stratégiai eszköztárát (Sik 1999). A tanulmány céljainak megfelelő fogalomhasználat a háztartást helyezi középpontba, ezért *az informális tevékenység e helyen olyan szükséglet-kielégítést jelent, amely erőforrás-allokációt feltételez, ugyanakkor nem kimondottan nyereségorientált, az önellátó és a közösségi szférában zajlik, az állami ellenőrzésen kívül*. A rendelkezésre álló indikátorok a válaszadók munka- és pénzjavakkal, érzelmi támogatással összefüggő segítségnyújtó transzfereit vizsgálják, melyek többnyire a szomszédságra koncentrálnak.

Háztartási kisárutermelés, önellátás

A háztartás keretein belül működő gazdaság – a fejlődésméletek tételeivel szemben – máig megőrizte jelentőségét, s a jóléti állam szűkülésével, a gazdaság stagnálásával, a munkaerőpiac szegmentálódásával, valamint a társadalmi egyenlőtlenségek további növekedésével számolva ez biztosan nem fog negatívan változni. Minden bizonnyal igaza van Bouldingnak abban, hogy a háztartások az altruizmus és a reciprocitás hosszú távú aktusain keresztül integrálják a társadalmat (Sik 1999). A háztartásgazdaság: „*Alapvető funkciója, hogy a rendelkezésre álló szűkös erőforrásokat (a családban élők munkaerejét, jövedelmeit, a család és tagjainak kapcsolati tőkéjét, a földet és más reálvagyon tárgyakat stb.) úgy szervezze (velük úgy gazdálkodjon), hogy a család mindennapos és hosszú távú (generációkon is túlnyúló) megélhetését biztosítsa*” (Spéder 1994: 22 – kiemelés az eredetiben).

Egy háztartás sokféle megfontolásból folytathat jövedelemkiegészítő, önellátó termelést, amely a piaci viszonylatban három fő kategóriába sorolható: piacorientált, piacra is termelő és önellátó (Spéder nyomán Lovas Kiss 2006). Az önellátási formák közül csak néhányat tekintünk át, és azokat is a mezőgazdaságra korlátozva.⁵

A motiváció	Jellemzés	Fő tevékenység
1. A jövedelem kiegészítése	A második gazdaság örökösei, a több lábon állók. A megtermelt hasznót saját fogyasztásra, illetve gyermekeik támogatására fordítják.	Öregségi nyugdíjasok, alkalmazottak
2. A jövedelem pótlása	Rossz munkaerő-piaci helyzetű, állásukat veszített termelők tartoznak ide, akik korábban az iparban vagy a TSZ-ben dolgoztak (rendszerint szakképzetlen munkakörben). ⁶	Kényszervállalkozók, őstermelők
3. A hagyományok, a paraszti munkaerőköls továbbélése	A legfőbb motiváció az értékrend, illetve a község közvéleménye (a meg nem művelt föld szégyen). A javak főleg a saját szükségletet elégítik ki, a haszonszerzés lehetősége másodlagos.	Öregségi és rokkantnyugdíjasok
4. A piacgazdaság fejletlensége	A leginkább cseppfolyós kategória, mivel ez igaz lehet az 1. és 2. csoportra is, azonban az ide tartozók gazdasági kapcsolataik bizonytalansága, kockázatosága miatt fogtak bele a gazdálkodásba, mintegy kompenzativ stratégiaként.	Vállalkozók
5. Választott életstílus	Két alcsoportja: a) az a gazdálkodó, aki mindig is a maga ura volt vagy akart lenni, és b) a várost maga mögött hagyó, kísérletező pionír (Szelényi Ivánék jól ismert alakja).	Vállalkozók, őstermelők (biogazdálkodók)

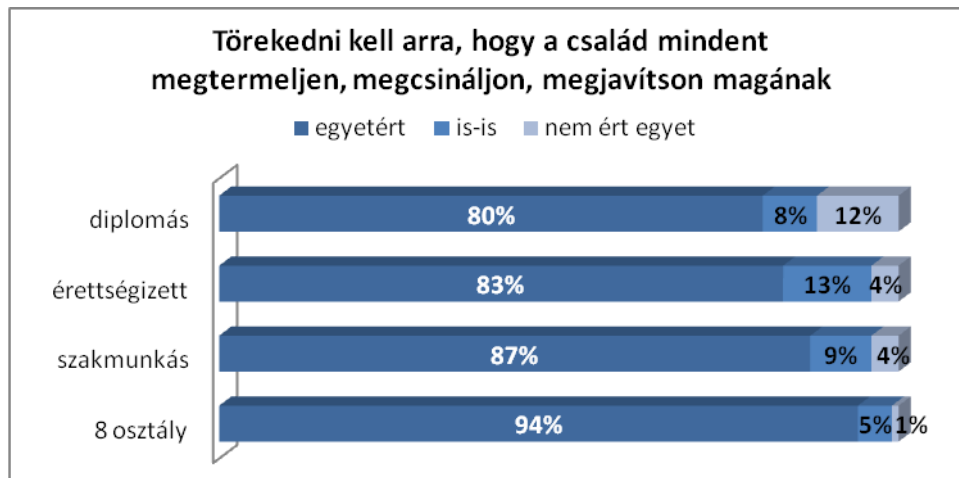
A tipológiában nem véletlenül nem találkozunk lecsúszottakkal, a másodlagos munkaerőpiacról is kiszorulókkal, szociális transzferekből élőkkel. Ők ugyanis ritkán végeznek önálló termelő tevékenységet

⁵ Az „ideáltípusok” a háztartásfő személyére vonatkoznak és egy korábbi terepmunkám (Ferencz 2011) eredményein alapulnak.

⁶ Márkus István ezt a réteget nevezi „másodlagos-utóparasztságnak” (Lovas Kiss 2006).

(vagyis az a nézet, hogy a faluban mindenki ért a földműveléshez, erősen torzított). Az első két pontban megfogalmazott motivációk nem igényelnek sok kiegészítést, azonban az önellátást hangsúlyozó nézetekre, a kisparaszti munkakultúra továbbélésére, annak széles körű legitimitására érdemes kitérni.

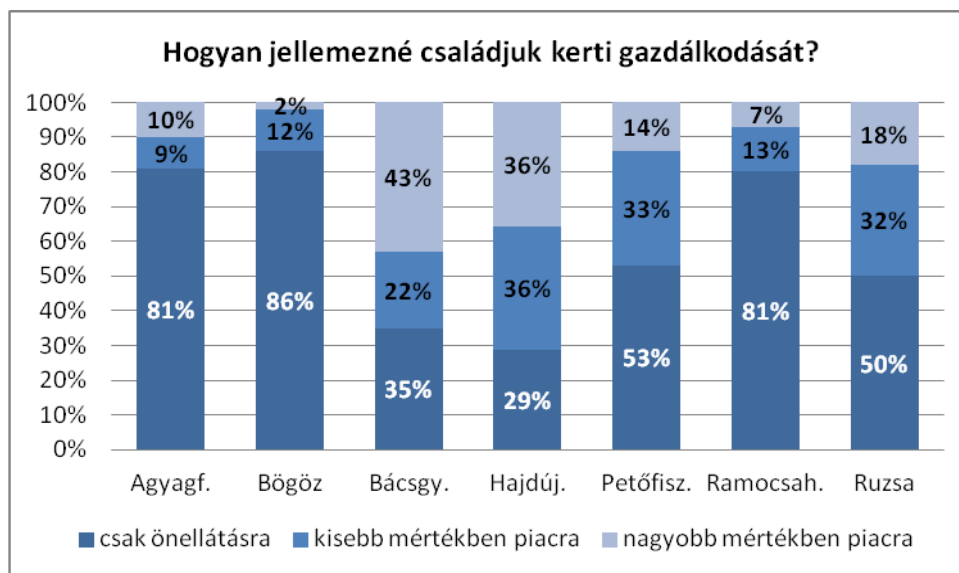
1. ábra: Az önellátással kapcsolatos attitűdök az iskolai végzettség kategóriái szerint (N=833)

Az 1. ábra szerint a családi önellátásra törekvés – mint széles körben osztott társadalmi érték – alig különbözik az iskolai kategóriák szempontjából. Eme diszpozíciót még az interjúkban sokszor felbukkanó, a szocialista ideológia által hangoztatott parasztellenes, az önálló gazdálkodást lesajnáló ideológia⁷ és a meritokratikus elv sem tudta kitörölni a kollektív tudatból. A hétköznapiakban ez az érték összeütközésbe kerül a megélhetési stratégiák objektív kereteivel, hiszen önellátó módon nagyon nehéz megélni (sőt, „parasztkodni” azok inkább kénytelenek, akik kiszorulnak a formális munkaerőpiacról), de kiegészítő tevékenységként is komoly önkiszákmányolással jár. Az utóparasztság gazdasági stratégiájában (habitusában) felfedezhetjük a paraszti több lábon állást, azonban ebben a formában az önellátásra termelés általában kiegészítő tevékenységként szerepel. A biztonságra törekvésnek és a függetlenségnek van a bizalom szempontjából jelentős következménye is. A vállalkozók egy részénél megfigyelhető tudatos törekvés (kompenzatív stratégia), hogy tevékenységeiket összekapcsolható módon igyekeznek egy adott szegmensbe koncentrálni, s ezzel próbálják csökkenteni a piaci partnerekkel való kapcsolat, az együttműködés kockázatait és költségeit (Ferencz 2011). Amit megfigyelhetünk tehát, az a *paraszti múltnak megfelelő értékek és a modern gazdaság kényszereinek összeütközése*. Utóbbi az össztársadalmi újratermelés keretei és anyagi gyarapodás vágya hajtja, az előbbi a piacgazdaság fejletlensége, a félbehagyott modernizáció és a polgárosodási pályák beszűkülése.

⁷ „Itt volna a fiataloknak mire építeni, hogyha nem azt tanították volna az iskolában, hogy ha nem tanulsz, paraszt leszel. [...] az elmúlt rendszernek egy nem tudom mije – hogy tanulj, mert ha nem tanulsz, akkor parasztkodni kell.” (Bácsgyulafalva).

2. ábra: Termelés a háztartásgazdaságban települések szerint (N=489)

A háztartások a vizsgált települések kétharmadában folytatnak valamilyen mezőgazdasági tevékenységet.⁸ Nyilvánvaló, hogy *ahol többnyire csak önellátásra termelnek, nagyon alacsony a piaci értékesítés aránya*. Feltételezhetjük, hogy ez összefügg a térség és a szektor piaci integrációjával, pontosabban annak gyengeségével. Legnagyobb arányban (73%) a háztartásbeliek gazdálkodnak, őket követik a vállalkozók (68%), akiknek többsége vélhetően agrárvállalkozó, majd az alkalmazottak (60%) – a munkanélküliek fele viszont nem folytat semmilyen mezőgazdasági termelést.⁹ A főállásban végzett munka helye nem korlátozza a háztartás önellátását, sőt a környező városokba ingázók 65 százaléka gazdálkodik, míg a saját településükön dolgozók közül 56 százalék. A háztartásnagyság növekedésével lineárisan nő a termelést folytatók aránya: az egyszemélyes háztartásokban ez 40, míg az öt főnél nagyobb háztartásoknál 80 százalék ($\chi^2=26,309$; $p=0,000$; $N=837$). Ha elfogadjuk, hogy a háztartás tagjainak többsége részt vesz a termelésben, akkor a háztartástagok számának növekedésével kedvezőbb a munka értéktéremtő-képessége, így nő az önellátás fontossága a megélhetési stratégiában. A „tipikus” piacra termelő háztartás 3–5 fős.

70–80 százalékban csak önellátásra termelnek az öregségi és a rokkantnyugdíjasok, illetve a szociális segélyből élők. A valamilyen mértékben piacon értékesítők között kevesebb arányban találunk munkanélkülieket, alkalmi munkavállalókat, háztartásbelieket (45%), mint alkalmazottakat (50%). Az eredmények egybecsengnek Pahl és Wallace adataival, miszerint „a foglalkoztatottság és az önellátás

⁸ Agyagfálván 80%, Bögözön 66%, Bácsgyulafalván 61%, Hajdújárason 59%, Petőfiszálláson 56%, Ramocsaházán 48%, Ruzsán 44%.

⁹ Problémás a „munkanélküli” kategória is, hiszen gyakran ide sorolják magukat az atipikus formában foglalkoztatottak és a be nem jelentett munkavállalók is. A rendszertelen foglalkoztatás mellett – a munkavállalótól megkövetelt nagyfokú rugalmasság miatt – rendszerint sokkal nehezebb egyeztetni a pénzért végzett munkát háztartásgazdasághoz tartozó munkával.

együtt jár, mintsem helyettesítenék egymást” (Pahl–Wallace 1993: 38 – kiemelés az eredetiben); vagyis az önellátással inkább a falusi középréteg kíméli a kiadásait.¹⁰

A termelők gazdaságaikat igyekeznek úgy alakítani, hogy családi keretek között fenntartható legyen, és ne kelljen külső segítséghez folyamodni (Ferencz 2011). A mezőgazdasági munkák egy részénél azonban ez nehezen kivitelezhető, különösen, ha kevés idő áll rendelkezésre, illetve az adott tevékenység csak nagyobb erőbedobással végezhető hatékonyan (pl. szüret). Ilyenkor a rokonság, a szűkebb ismerősi kör instrumentális segítségnyújtása áll rendelkezésre, ritkábban a be nem jelentett munka. Azt se feledjük, hogy a kisméretű családi gazdaságok általában gyengén gépesítettek, ezért fokozottabban rá vannak utalva a kapcsolataikra, illetve rosszabb a piaci alkupozíciójuk (vö. Sánduly–Szabó 2004, Lovas Kiss 2006).

A reciprocitás hagyományos formái

Polányi Károly gazdaság-antropológiájának alapja, hogy egy közösség materiális újratermelése, gazdálkodása mélyen be van ágyazva a társadalmi intézmények rendszerébe. Ezekben a közösségekben az egyének rokonsági kapcsolati struktúrák láncszemei, akik cselekvéseikben a viszonylatok és a szimbolikus rend kereteihez igazodnak, ezért is hiányzik belőlük a profitmotívum vagy a munkaerő áruként való értékesítése. Másfajta (hosszú távú) racionalitás hatja át ezeket a cselekvési rendszereket, amely a *reciprocitás* révén úgy integrálja a társadalmat, hogy a szimmetrikus elemek (családok, egyének) között kölcsönös ajándékozási kapcsolatokat hoz létre. A cserében a gazdasági jelleget átszövik és elfedik a szimbolikus-rituális momentumok (vö. Bourdieu 1978), melyek biztosítják a szociális kontaktust, egyúttal gátolják a nagy egyenlőtlenségek kialakulását. Az adott gazdasági rendszer domináns integráló elve mindig a társadalmi szervezet függvénye (Polányi 1997).

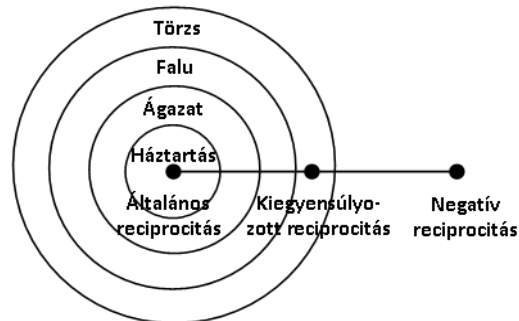
Amint a szimmetria felborul, hatalmi egyenlőtlenség keletkezik, és az egyik fél többletre tesz szert a csere révén (kizsákmányolás) – írja Alvin Gouldner jelentős tanulmányában (1960), melyben a reciprocitás normáját a felek számára kölcsönösen előnyös csereként határozta meg, amelyben a jogok és köteleességek preformáltak, és a cselekvők által elfogadottak. Ennek megfelelően a kölcsönös függőség alapelve a viszonzosság, amely egyetemes formájában két alapkövetelményt határoz meg: „(1) az emberek segítsék azokat, akik segítettek, és (2) az emberek ne sértsék meg azokat, akik segítettek” (Gouldner 1960: 170).

Marshall Sahlins a csere Polányi által meghatározott háromféle módjából kiindulva a *reciprocitás kontinuumát* vetette fel. Az *általános reciprocitás* jelenti az egyik végpontot, amelynél az altruista jelleg dominál, a viszonzás feltételezett, de annak körülményei (idő, tárgy, mód stb.) meghatározatlanok. *Kiegyensúlyozott reciprocitás* esetén a cserében résztvevő felek meghatározott értékarányokat követnek, és a viszonzásnak korlátozott időn belül le kell zajlania – bármelyik feltétel sérül, az a kapcsolat

¹⁰ „Még ha van is szabad munkaerőjük a legszegényebbeknek, nem tudnak otthon sokféle munkát végezni, mert nincs elég pénzük a szükséges erőforrások (kiszármazások, anyagok, föld stb.) megszerzéséhez. Mindezek alapján úgy tűnik, hogy az intenzív háztartásgazdaság nem a szegények és a társadalom többi rétege közötti egyenlőtlenségeket csökkenti, hanem a középső rétegek számára teszi lehetővé a felső csoportoktól való távolság mérséklését” (Spéder 1994: 26).

megszakadását eredményezi. A *negatív reciprocitás* során a felek érdekei ellentétesek, és saját hasznuk maximalizálására törekszenek (Sik 1988, Yan 2005).

3. ábra: A reciprocitás és a társadalmi távolság Sahlins modelljében (forrás: Sik 1988: 31)

Sahlins kategóriáit a társadalmi térben is elhelyezi (ld. 3. ábra), ami nem problémamentes, hiszen egy idegennek nyújtott segítség (vö. általánosított bizalom) vagy például a szolidaritás absztrakt formái ezáltal értelmezhetetlenek, mindenesetre abban igaza van, hogy az altruista „csere” leggyakrabban az egymáshoz közel állók között zajlik. Bourdieu és Gouldner arra hívja fel a figyelmet, hogy az ajándék kapása és adása között időnek kell eltelni, hogy fennmaradjon a kapcsolat, továbbá az azonnali viszonzás kifejezetten sértő lehet. A háztartásciklus figyelembe vétele hasonló okok miatt fontos: ami a jelenben altruista cselekedet, az a jövőben a viszontsegítés alapja (például családtagok között), ezért – ésszerű határokon belül – felfogható jövőre irányuló tőkebefektetésként is.

Az archaikus faluközösségekben számos különféle praxis szolgált arra, hogy a közösségbe tartozókat időről időre megerősítse összetartozásuk tudatában. Nem mellesleg efféle eljárások, a község vagy a családok életében jelentős események társas átélése során megnyilvánulhatott a normatív rend, melynek megalapozásában döntő szerep jutott a gazdasági viszonyoknak. Természetesen a rendszer- és a társadalmi struktúra viharos átalakulásai nem hagyták érintetlenül ezeket a gyakorlatokat, melyek részben megmaradtak, elvesztek, átlényegültek vagy kiüresedtek.

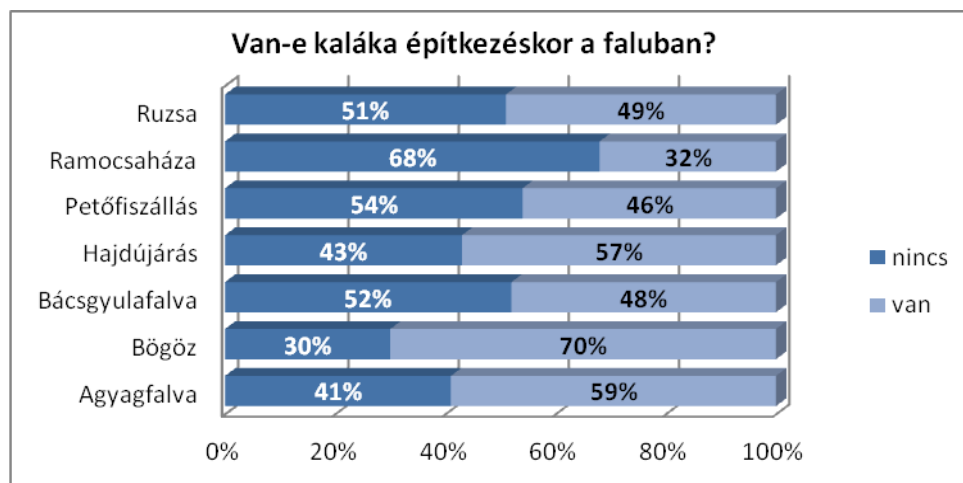
Disznóvágáskor a *kóstolóküldés* egyaránt szolgálja a kapcsolatrendszer ápolását, egymás kölcsönös elismerését és az ajándékozás révén a társadalmi rang kifejezését (szimbolikus tőke). Ez a gyakorlat a válaszadók több mint kétharmada szerint valamennyi településen működik, és ugyanakkora hányaduk részese is ennek.¹¹ Bourdieu definíciója szerint például a jó hírnév vagy a személyes presztízs visszaalakítható gazdasági tőkévé, és bizonyos feltételek mellett ez lehet a felhalmozás legértékesebb formája. „A szimbolikus tőke *hitel*, de a szó legáltalánosabb, legtágabb értelmében, vagyis egyfajta előleg, amit csak a csoport adhat azoknak, akik a legtöbb anyagi és szimbolikus biztosítékot nyújtják ehhez” (Bourdieu 1978: 393).

A szimbolikus tőke növelésének újabb lehetőségéről, a falvak jókora részét (de döntően a rokonságot) megmozgató, népes *lakodalmakról* inkább a határon túli településeken élő megkérdezettek számolnak be.

¹¹ Hajdújárás és Ramocsaháza lakói szerint településükön kevésbé van jelen ez a szokás.

Nincsenek arról adataink, hogy e tekintetben lenne különbség a társadalmi rétegek között, viszont a válaszok egyöntetűsége arra utal, hogy ezeken a területeken kevésbé jellemző a differenciálódás, a társadalmi státusztól való függés. Szociológiai szempontból a lakodalom fő funkciói: a falu közvéleményének tematizálása, az önértékelés reprezentálása, az anyagi javak cseréje és az ajándékozáson keresztül az újdonsült házaspár kapcsolatainak megszilárdítása¹² (Sárány 1983). Az ajándékozás szabályszerűségeiben a reciprocitás normái érvényesülnek és egy időben elnyúló cserefolyamatba illeszkednek, emellett folyamatosan reflektálnak az igények változására (pl. munkavégzés, háztartási eszközök, pénz). A lakodalomnak a határon túli településeken szerepe lehet a kollektív identitás ápolásában is.

4. ábra: Kalákák szervezése házépítéskor (N=820)

Az eddigiekhez képest a házépítések alkalmával szerveződő *kaláka* jóval explicitebb gazdasági szereppel bír. Sik (1988) a cserének azt a formáját nevezi kalákának, amikor a háztartások egymás számára *munkát végeznek* és mindeközben arra törekednek, hogy a cserében részt vevők mindegyike egyenlően adjon és kapjon munkát. A kaláka rugalmassága révén sokféle funkciót elláthat: háztartási és különféle szolgáltatási (javítás, karbantartás), szociális és ápolási feladatokat, de szerveződhet nagyobb volumenű munkákra, mint a mezőgazdasági termelés vagy a házépítés. Működésének (társadalmi) feltétele a háztartások karbantartást, energiaráfordítást igénylő, multiplex hálózata.¹³ Gazdasági oldalról a kaláka annál hasznosabb, minél drágább és centralizáltabb (ebből fakadóan rugalmatlanabb) a piac.

A 4. ábráról leolvasható, hogy elég jelentős különbségek vannak a falvak között, ahogy az is, hogy az országhatáron túl némileg erősebben tartja magát ez a gyakorlat. A kérdésre igennel válaszolók nagyjából kétharmada részt vesz a kalákában (nincs jelentős különbség e tekintetben a települések között), vagyis az összes megkérdezett 33 százaléka. A kalákázók között a legaktívabbak a 18–35 évesek (77 százalékuk megy el segíteni), illetve a szakmunkások (79 százalékuk résztvevő).

¹² Ezek a kapcsolatok később más kontextusban is mozgósíthatók: kalákánál vagy valamilyen közösségi megmozdulásnál (pl. a bögözi ravatalozó építéskor).

¹³ Mivel az adás és a kapás általában nem egyidejű, ezért az ebből fakadó bizonytalanságot a kapcsolatok „társadalmi oldalának” (bizalom, normatív kontroll, rendszeres kontaktus) kell kiállnia.

A tranzakciók fajtái: segítségnyújtás, pénzadás és érzelmi támogatás

A következőkben a háztartások közti cserét nem tartalmi, hanem formális szempontból közelítem meg. Ehhez három változó¹⁴ áll rendelkezésre, mely a háztartáson kívülre, illetve a háztartás felé irányuló erőforrás meglétét vagy hiányát, illetve a kölcsönösséget méri. Sahlins kategóriái mellett (általános, kiegyensúlyozott és negatív reciprocitás) fontosnak tartottam a csere hiányát is vizsgálni. Mindezek előtt még ki kell térni néhány, főleg adathiányból eredő hiátusra is: 1. nincs arra vonatkozó információ, hogy milyen viszonyban állók között megy végbe a csere;¹⁵ 2. nem tudjuk, hogy egy kiemelt tranzakció beleilleszkedik-e egy időben elnyúló sorozatba; 3. mivel a motivációk nem ismertek, ezért a reciprocitás általános és negatív formája között nem lehet különbséget tenni, mindössze a csere kiegyenlítettlen mivolta állapítható meg.

2. táblázat: Háztartásközi erőforráscserék települések szerint (%-ban)

	Házimunka, bevásárlás				Pénzkölcsönzés				Érzelmi támogatás, vigasz			
	∅	A←B	A↔B	A→B	∅	A←B	A↔B	A→B	∅	A←B	A↔B	A→B
Agyagfalva	14	13	47	27	50	9	11	30	9	7	70	14
Bögöz	11	11	60	19	25	14	26	35	8	6	74	13
Bácsgyulafalva	15	14	56	15	27	9	33	30	6	3	74	17
Hajdújárás	22	7	53	18	32	8	32	28	8	2	79	11
Petőfiszállás	27	10	48	16	50	6	16	29	14	6	71	8
Ramocsaháza	11	7	61	21	34	8	35	23	7	1	83	10
Ruzsa	19	14	49	17	62	10	11	17	15	5	75	5

Jelölések: 1. oszlop: nincs csere (∅); 2. oszlop: kiegyenlítettlen csere: a kérdezett kap (A←B); 3. oszlop: kiegyenlített csere (A↔B); 4. oszlop: kiegyenlítettlen csere: a kérdezett ad (A→B)

A táblázat világosan mutatja, hogy bár falvanként eltérő a cserék mintázottsága, vannak hasonlóságok is. A háztartásközi tranzakciók (falvak szerinti) gyakorisága alapján három csoportot lehet elkülöníteni: a) a legtöbb csere: Bögöz, Bácsgyulafalva, Ramocsaháza; b) közép: Hajdújárás, Agyagfalva; c) a legkevesebb csere: Petőfiszállás, Ruzsa. A legkiegyensúlyozottabb típust az expresszív-emocionális színezetű kapcsolatok képviselik, itt a legnagyobb a kölcsönösség aránya. A paraszti társadalomban az eladósodást és a kölcsönkérést általában elítélte a község közvéleménye,¹⁶ részben emiatt lehet alacsonyabb a kiegyensúlyozott, és ehhez képest magasabb az általános reciprocitás.

A teljes minta mindössze 3,4 százaléka nem vesz részt semmilyen cserében. Ilyen alacsony elemszám mellett nehéz pontosabban meghatározni ezt a csoportot, viszont fontosnak tűnik, hogy 62 százaléuk nem folytat önálló tevékenységet. A valamilyen szinten mezőgazdasági termelést folytatók 89 százaléka

¹⁴ Az eredeti változók arra vonatkoztak, hogy a kérdezett segített-e valakinek (házimunka, pénzkölcsönzés, vigasz), illetve neki segítettek-e. A reciprocitás-változót ezek egyesítésével hoztam létre ($R_{hm}=10X_{hm} + Y_{hm}$).

¹⁵ Általában generációk között megy végbe, éppen ezért a háztartás fogalma – a posztadoleszcensek miatt – nem biztos, hogy olyan stabil, mint amilyennek tűnik.

¹⁶ Az állítással szemben ellenpélda is felhozható, mégpedig a 30-as évek paraszti eladósodási hulláma, melynek során tömegesen számoltak fel a fizetésektelen parasztgazdaságok.

viszont két-háromféle tranzakciót is bonyolít háztartáson kívül, ez pedig több a teljes minta felénél.¹⁷ Ezek az értékek alátámasztják Boulding állítását, miszerint a társadalmi integráció létrejöttében nagy szerepük van a háztartásgazdaságoknak.

Ha házimunkáról van szó, az alkalmazottakhoz hasonlóan jelentős mértékben (60–75%-ban) vesznek részt kiegyensúlyozott reciprok cserékben a munkanélküliek, valamint a rokkantak és a szociális segélyből élők.¹⁸ Pénzkölcsönzésnél viszont utóbbiak aránya messze meghaladja (52%) a többi csoportot ugyanebben a kategóriában. Pénzadás szempontjából a vállalkozók (35%) és a nyugdíjasok (32%) tekinthetők a leginkább altruistának.¹⁹

Az a) csoportba tartozó, vagyis legtöbb háztartásközi cserét folytató falvak kategóriájában található a legtöbb munkanélküli megkérdezett.²⁰ Ebből indul ki feltételezésem, hogy a munkanélküliség aránya – mint a gazdaság működésének egyetlen rendelkezésre álló és összehasonlítható mérőszáma – azonos irányba tereli a gazdasági stratégiákat, amely a cserék által a kapcsolatok ápolására ösztönöz, de felértékeli azokat a köteleket is, amelyek az alkalmi munkák keresésekor jöhetnek jól. Annak módjában vannak eltérések, hogy a jövedelemszerző munka hiányát ki milyen módon vészeli át: az önellátást nem folytató állástalanok sokkal inkább részesei az informális szféra sötétebb foltjainak, ahol a kapott jövedelemért cserébe a munkavállalótól nagyfokú rugalmasságot követelnek, és a kompenzáció nélküli kizsákmányolás (rendszeretlen munkavégzés, túlórák, rosszabb munkafeltételek, jogfosztottság, bizonytalan kifizetés stb.) elviselését. Az atipikus foglalkoztatás terjedését éppen az teszi lehetővé, hogy a szegmentált munkaerőpiac alsó felében rendelkezésre áll ez a flexibilis munkaerő, amely a személyes kapcsolatok révén rekrutálódik. Mindez újabb érv a falvak nyitottsága mellett, és arra is rávilágít, hogy az erős kötések és a heterofília dimenziói által határolt mezőbe²¹ illeszkedő patrónus-kliens viszonyok az informális gazdaság fontos kísérői.

A kölcsönös segítségnyújtáson alapuló kapcsolatok a szorult helyzetben lévőknél a munkaerőpiac aránytalanságait, a területi egyenlőtlenségeket és a szociálpolitika visszahúzóódását igyekeznek (úgy, ahogy) pótolni, a falusi középrétegeknél (az elsődleges munkaerőpiacon lévőknél) viszont az önellátáshoz hasonlóan, a költségkímélő funkció kerül előtérbe.

A korcsoportok felől közelítve világossá válik, miért fontos a háztartásciklus figyelembevétele: a háztartáson belül általában a legfiatalabb és a legidősebb generációk felé irányul az általános reciprocitás, mégpedig a középkorosztály felől. Emellett létezik a már említett „belső szociálpolitika”, amelynek működése a szubszidiaritás elvéhez hasonló, és léteznek a generációs alapon szerveződő baráti-munkatársi körök. A 18–35 éves korcsoport 68, illetve 44 százaléka kiegyensúlyozott reciprok tranzakciókban vesz

¹⁷ Ha nem csupán a mezőgazdasági termelésre lenne adat, vélhetően ez az arány még magasabb lenne. $\chi^2=7,804$; $p=0,050$; $N=842$.

¹⁸ $\chi^2=65,070$; $p=0,000$; $N=841$

¹⁹ $\chi^2=89,341$; $p=0,000$; $N=839$

²⁰ A falvak között munkanélküliség szempontjából jelentős eltérések vannak: Agyagfalva 3%, Bögöz 14%, Bácsgyulafalva 23%, Hajdújárás 11%, Petőfiszállás 9%, Ramocsaháza 13%, Ruzsa 9% ($\chi^2=22,951$; $p=0,001$; $N=841$).

²¹ Lásd: Angelusz–Tardos 2006: 248–249.

részt (házimunka és pénzkölcsönzés). Az altruista cserék címzettjei a 65 év felettiek a házimunka és az érzelmi támogatás tekintetében. Viszont ez a korosztály ad a legnagyobb arányban pénzt egyoldalú segítségnyújtás formájában. Újabb adalék a „belső szociálpolitika” működésére vonatkozóan, hogy a legnagyobb arányban az egyszemélyes háztartásban élők részesülnek altruista segítségben a házimunkát és az érzelmi támogatást illetően. Mindenképp hozzá kell tenni az imént leírtakhoz, hogy a legtöbb korcsoportban a kiegyensúlyozottság dominál a házimunka és az érzelmi támogatás tekintetében, ellenben a pénzkölcsönzés reciprocitása kimondottan a fiatalokra jellemző ($\chi^2=82,784$; $p=0,000$; $N=827$). A középső korosztály adja a legtöbb segítséget a házimunka terén, azonban a segítségnyújtás többi formájában nem emelkedik ki ($\chi^2=73,784$; $p=0,000$; $N=829$).

3. táblázat: Háztartásközi erőforráscserék korcsoportok szerint (%-ban)

	Házimunka, bevásárlás				Pénzkölcsönzés				Érzelmi támogatás, vigasz			
	$\emptyset$	$A \leftarrow B$	$A \leftrightarrow B$	$A \rightarrow B$	$\emptyset$	$A \leftarrow B$	$A \leftrightarrow B$	$A \rightarrow B$	$\emptyset$	$A \leftarrow B$	$A \leftrightarrow B$	$A \rightarrow B$
18–35 év	12	5	68	14	22	11	44	24	11	0	78	11
35–50 év	14	5	58	23	32	12	34	22	8	3	80	10
50–65 év	19	8	52	21	42	10	22	27	9	2	77	13
65 év <	21	25	41	14	52	5	9	34	9	10	72	10

Jelölések: 1. oszlop: nincs csere ($\emptyset$); 2. oszlop: kiegyenlítetlen csere: a kérdezt kap ($A \leftarrow B$); 3. oszlop: kiegyenlített csere ($A \leftrightarrow B$); 4. oszlop: kiegyenlítetlen csere: a kérdezt ad ($A \rightarrow B$)

A legfiatalabb korcsoport magas reciprocitási hajlandóságának magyarázatakor feltételezhetjük az intragenerációs tranzakciók nagy arányát (is), hiszen ebben az életkorban felértékelődnek a személyes hálózatok segítségével megszerezhető javak. (Egy újabb kutatás keretében vizsgálható feltevés, hogy a generációk közti erőforrás-áramlás mára nehezebbé vált. Ennek a hipotézisnek a vizsgálata segítene megérteni a nemzetközi munkanélküliségi trendeket,²² képet adna az informális és a formális gazdaság kapcsolatáról.)

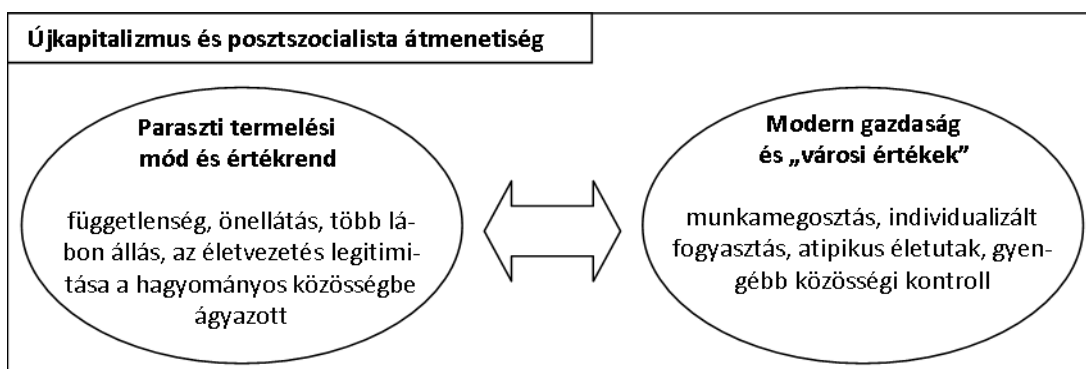
Az érzelmi támogatást tekintve a nők 20 százalékkal nagyobb arányban vesznek részt kiegyensúlyozott cserében, mint a férfiak (64%), akik közül viszont kétszer annyian érzik úgy, hogy csak adnak (15%), és ugyanekkora arányban vannak, akik nem adnak és nem is kapnak „kívülről” érzelmi támogatást ($\chi^2=53,649$; $p=0,000$; $N=838$). A nemek közti különbségre magyarázatot kínál a sztereotípiának való megfelelés, mely szerint a férfiak nehezebben fejezik ki érzelmeiket, mint a nők. A másik két cseretípusnál nincs kimutatható különbség a nemek között, továbbá érvek sincsenek amellett, hogy az informális gazdaságban való részvételnek lenne nemi meghatározottsága (a részvétel módjának viszont annál inkább).

²² A mintában a 18–35 évesek 20 százaléka munkanélküli, és további 10 százalék háztartásbeli ($\chi^2=641,927$; $p=0,000$; $N=831$).

Következtetések

Az urbanizációs lejtő alján lévő, kedvezőtlen gazdaságföldrajzi adottságú települések lakói kettős nyomás alatt vannak: a státuszelérést továbbra is legnagyobb mértékben a gazdasági mezőben birtokolt pozíció és a jövedelemszerző képesség határozza meg. Az itt elszenvedett hátrányok kiküszöbölésére alkalmazott stratégiák útfüggősége (második gazdaság→informális gazdaság) máig a korábban bevált módszerekhez fordul mintáért.²³ Egyfelől ugyanúgy hat a fogyasztói társadalom javainak csábereje, a média által népszerűsített életstílusok kavalkádja, a munkaerő-piaci és a területi hátrányok, egyenlőtlenségek viszont akadályozzák a formális gazdaságba való integrálódást, ezért újra megerősítést kapnak a korábbi megélhetési stratégiák és értékek. Ezzel együtt erősödik a kapcsolatok instrumentális színezete,²⁴ és nő az általuk megszerezhető javak fontossága.

5. ábra: A modernizáció részlegessége és az újkapitalizmus feltételei között az objektív életfeltételek, valamint a habitusok és értékek ütköznek egymással

A foglalkoztatottak nagyobb aránya folytat kiegészítő, önellátó tevékenységet, mellyel fenntartható a formális gazdaságban megszerzett pozícióhoz kötődő státusz. A reciprocitás különböző formái különösen fontosak a formális munkaerőpiachoz gyengébben kapcsolódó csoportok, így a munkanélküliek és a munkaerőpiacra belépő fiatalok számára. A cserék egyfelől integrálják az egyéneket, létrehozzák a hasonlóak közti szolidaritás hálózatait, amely segíti a válságos időszakok átvészelését, ezek azonban gyakran lelki terhet is jelentek (Sik 1988) – ezért is tartja magát az önállóság értéke, és ezért is törekszik a vállalkozók egy része a kooperációt igénylő kapcsolatok kiváltására. Ha társadalmi integrációról beszélünk, hozzá kell tenni, hogy a durkheimi organikus szolidaritás feltételezi, hogy a munkamegosztás által létrejövő társadalmi szerveződés és az egyéneket körülvevő primer szerveződések között legyenek közbenső szintek, kisközösségek, réteghatárokat átszelő kapcsolathálózatok. Ezek nemcsak közvetítenek, hanem létrehozzák

²³ „[...] a csoportok hajlanak arra, hogy létükben változatlanul maradjanak fenn. Ez többek között annak tulajdonítható, hogy a csoportokat alkotó egyének beállítottságai tartósak, s még kialakulásuk gazdasági és társadalmi körülményeit is képesek túlélni. Így a változatlan fennmaradásra való hajlam épp úgy lehet alkalmazkodás, mint az erre való képtelenség, a lázadás mint a beletörődés szervező elve” (Bourdieu 1978: 240).

²⁴ Az interjúkban rendre felbukkan, hogy a közösségi események, a társasági élet hanyatlásának egyik oka a pénzhiány, és mivel a kapcsolatok fenntartása anyagi teherrel jár, ezért a korlátok szelekciót is jelentenek.

az együttműködés és a konfliktuskezelés kultúráját, olajozzák a szerződéses szolidaritás mechanizmusát, az otthon falain túlra is kiterjesztik a bizalmat (Fukuyama 1997).

A válaszadók igen magas aránya teljesen egyetértett a következő kijelentésekkel: „csak kevesen vannak, akikben az ember teljesen megbízhat” (66%), „ha az ember nem vigyáz eléggé, kihasználják” (68%), „legjobb, ha mindenki magára számít és nem másokra” (58%). Más felmérésekből tudjuk, hogy a társadalmi intézmények közül leginkább a család és közeli rokonság bírja a megkérdezettek bizalmát, míg a „többiekkel”, az idegenekkel vagy a politikai intézményekkel szemben mélységes a bizalmatlanság. A háztartás megnövekedett gazdasági jelentőségéből kiindulva Davide Torsello a *bizalmatlanság* funkcionalitására és a *családközpontúság* stratégiai fontosságára hívja fel a figyelmet a szűkös gazdasági feltételek között, ahol nincs mód az általánosított bizalom gyakorlására. „A bizalmatlanság célirányos használatával a falusiak képesek egyensúlyt teremteni a személyes érdekek követése és a bizalom társadalmi-kognitív konstrukciója között. Így a bizalmatlanság a bizalomnak a kiegészítőjévé válik” – egyúttal annak eszközévé is, hogy az általános bizonytalanság közepette fennmaradjon az emberek egymáshoz való kötődése (Torsello 2004: 115).

A nyilvános és privát szféra közti hasadás kontinuitására, sőt szélesedésére utal, hogy a szocialista modernizáció későbbi korszakában már jelen volt az egyéni gyarapodás lehetősége, amely ennek ellenére gyakran egészült ki közösségi összefogással – ám a társadalmi egyenlőtlenségek ekkoriban még nem haladták meg az ingerküszöböt. Az újkapitalizmus szűkülő lehetőségek mellett tovább erősítette az önálló érvényesülés logikáját és szükségessé tette a kapcsolatok közti szelekciót, felszámolva ezzel azt a társadalmi tőkét, ami a rendszeres kapcsolattartáson és a bizalmon alapult (Utasi 2002).

Stabil piaci körülmények közepette az egyéni boldogulás nagyban függ a kapcsolatháló olyan jellemzőitől, mint a nyitottság, a heterogenitás vagy a méret – ahogy a gyenge kötések erejének képviselői feltételezik (Sik 1999). Viszont ahol a piaccgazdaság gyökerei csak felszíniek²⁵ és a csoporthatárokat több oldalról erősítik a megosztottság vonalai, igen nagy a primer csoportok, az erős kötések szerepe, ilyenkor a klánok között gyakran kiélezett harc dűl az erőforrásokat újraelosztó posztokért. A klánon belül kell együttműködni, segítséget kérni, az információkat megosztani, erőforrásokatallokálni. A töredezettség miatt nagyobb lehet a csoporton belüli aktivitás, de ha emellett nincs csoportközi kommunikáció (mert költséges), akkor a közösségi szintű kollektív cselekvés sem lehetséges (Olson 1999, Angelusz 2000). A reciprocitás – akármennyire közösségelvűnek tűnik, és sokaknak ez az utolsó mentsvár a teljes lecsúszás ellen – hozzájárulhat a határok konzerválásához. A kölcsönös és az altruista cserének elsősorban a közvetlen szolidaritás működtetésében van szerepe, amely jellemzően az erős kötések mentén jön létre, kedvezőbb létfeltételek mellett *ennek talaján* alakulhatnak ki a szélesebb csoportokat átfogó, bizalomra épülő interperszonális viszonyok.

²⁵ Ennek konkrétabb jegyei: alacsony foglalkoztatottság, erősen szegmentált munkaerőpiac, magas társadalmi egyenlőtlenségek stb.

Ha a falusi közösségek tagjai válságosként élik meg közösségi létüket – melyet az interjúkban a televízió és az internet negatív hatásának tudnak be –, akkor esetükben nem a modernizáció a probléma, hanem annak felemássága és az általa előidézett terméketlen rombolás. A demokrácia erősödése a közösségek által a *bizalom* lassú helyreáll(it)ása útján lehetséges. A gyenge gazdasági feltételek viszont erősítik a munkaerő-piaci atomizáltságot, kiélezi a versenyt és hozzájárulnak a gazdaság kettéosztásához, az informális szférába meneküléshez – ezzel együtt a kiszolgáltatottság növekedéséhez.

Felhasznált irodalom

Angelusz R. (2000) Rétegződés és láthatóság. In *A láthatóság görbe tükrői*. Budapest, Új Mandátum Kiadó. 39–58.

Angelusz R. – Tardos R. (2006) Hálózatok a magyar társadalomban. In Kovách I. (szerk.) *Társadalmi metszetek*. Budapest, Napvilág Kiadó, 227–252.

Bourdieu, P. (1978) *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Budapest, Gondolat Kiadó.

Ékes I. (2003) *A gazdaság árnyéka, avagy a rejtett gazdaság*. Budapest, Rejtjel Kiadó.

Ferencz G. (2011) *Színlelt polgárosodás. Vállalkozók és őstermelők gazdasági kapcsolatai egy dél-alföldi községben*. Kézirat.

Fukuyama, F. (1997) *Bizalom*. Budapest, Európa.

Gouldner, A. W. (1960) The Norm of Reciprocity: A Preliminary Statement. *American Sociological Review*, 25, 161–178.

Hann, C. (2005a) Postsocialist societies. In Carrier, J. G. (ed.) *A Handbook of Economic Anthropology*. Edward Elgar, Cheltenham (UK), 547–557.

Hann, C. (2005b) Utóparasztok a Futóhomokon: az „egyszerűbb” mezőgazdasági szövetkezetek bonyolult társadalmi öröksége. Schwarcz Gy. (szerk.) *Utóparashti hagyományok és modernizációs törekvések a magyar vidéken*. Budapest, MTA, 19–36.

Huszka B. – Bakó T. (2004) *Észak-Vajdaság magyar többségű községeinek gazdasága*. Budapest, Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány.

Lovas Kiss A. (2006) *A rendszerváltás utáni gazdálkodói magatartásformák és üzemszervezetek néprajzi vizsgálata*. Debrecen, Bölcsész Konzorcium.

Olson, M. (1999) A mezőgazdaság kizsákmányolása és támogatása. In Fertő I. – Éder T. (szerk.) *Az agrárpolitika gazdaságtana*. Budapest, Századvég Kiadó, 257–266.

Pahl, R. E. – Wallace, C. (1993) A háztartások munkastratégiái gazdasági recesszió idején. In Spéder Zs. (szerk.) *A mindennapi élet ökonómiája*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 13–52.

- Pitti Z. (2010) *Gazdasági teljesítmények kontra társadalmi elvárások*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Polányi K. (1997) *A nagy átalakulás. Korunk gazdasági és politikai gyökerei*. Budapest, Mészáros Gábor kiadása.
- Portes, A. (2010) *Economic Sociology*. Princeton, Princeton University Press.
- Probáld F. (szerk.) (2000) *Európa regionális földrajza*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- Sánduly E. – Szabó Á. (2004) Helyzetkép Székelyföld gazdasági-társadalmi állapotáról. In Réti T. (szerk.) *Székelyföld és Erdély gazdasága: az innováció és a versenyképesség egyes kérdései*. Budapest, Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, 7–28.
- Sárkány M. (1983) A lakodalom funkciójának megváltozása falun. *Ethonographia*, 2, 279–283.
- Sik E. (1988) *Az „örök” kaláka*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Sik E. (1999) *Megközelítések a munka szociológiájához*. Budapest, BKE Közgazdasági Továbbképző Intézet.
- Spéder Zs. (1994) Háztartásgazdaság: 0–24 óráig. *Ökotáj*, 7-8, 21–27.
- Torsello, D. (2004) Bizalom, bizalmatlanság és társadalmi kapcsolatok egy dél-szlovákiai faluban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 6, 103–118.
- Utasi Á. (2002) *A bizalom hálója. Mikrotársadalmi kapcsolatok, szolidaritás*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
- Yan, Y. (2005) The gift and gift economy. In Carrier, J. G. (ed.) *A Handbook of Economic Anthropology*. Edward Elgar, Cheltenham, UK, 246–261.

A falu mint (fiktív?) közösség

Fiktív közösségek és állampolgári részvétel

A demokratikus participáció feltételeinek és ösztönzőinek vizsgálata során kiindulhatunk abból a feltételezésből, hogy a *valós* közösségi gyakorlat kondicionál olyan készségeket és nyújt megfelelő motivációt ahhoz, hogy az egyén a *fiktív* állampolgári közösségben is részt vegyen és cselekedjen. Itt a lényeges megkülönböztetés az, hogy a személyes interakción és kapcsolatokon alapuló, szociálpszichológiai szempontból kiscsoportként leírható közösségeket tekintjük a bázisnak, a demokrácia perspektívájából definiált közösség alatt pedig valami ettől különböző, nem társas kapcsolatok által összetartott fiktív közösséget értünk. Az első esetben fel sem merül igazán az integráció kérdése, hiszen ez a közösség az integráció társadalomtudományos szempontból hagyományos elképzelését takarja, vagyis a személyes, érzelmi-indulati vagy tradicionális motivációjú társadalmi kapcsolatot, ahogy azt Webernél látjuk (Weber 1987: 66–68). Ez egy olyan álláspont, ami a szociológia születésétől fogva a modernizáció és a kapitalista fejlődés problémáinak magyarázatában központi jelentőségű. Durkheim (2001) ezt a szolidaritás problémájára átfogalmazva az organikus és mechanikus szolidaritás formáival tárgyalja, de lehet hozni további példákat. Ebben a dolgozatban viszont a társadalmi rend vagy szocialitás nem integráció alapú felfogásából igyekszünk kiindulni. Ennek oka, hogy a közösséget minden esetben mint kommunikációk során létrehozott szemantikai formát tudjuk meghatározni, vagyis eltekintünk attól az előfeltételtől, hogy bármiféle szimbolikus vagy normatív bázist feltételezzünk a szocialitás megszerveződésének magyarázatában (és a közösséget ezen a szinten értelmezzük). Ennek a megközelítésmódnak az előnyeit a fent megfogalmazott probléma szempontjából érdemes bemutatni.

A kutatás során szerzett tapasztalatok azt mutatják, hogy az állampolgári cselekvés hiányzik a magyar társadalomból, viszont ez egyáltalán nem jelent valamiféle aktivitás deficitet, ugyanis a többség jelentős kapcsolati, közösségi szükségletekkel rendelkezik, és az ilyen tartalmú aktivitás is jelen van (Utasi 2011), de többnyire a magánszféra határain belülnek mutatkozik, még ha paradox módon ugyanaz a tevékenység akár állampolgári aktivitásként is megmutatkozhatna. Egy állam szintjén, az állampolgárok közösségeként értelmezett *közösség* ugyanis pontosan az a projekció, aminek elsajátítása szükségesnek látszik ahhoz, hogy állampolgári identitás és cselekvőképesség kialakulhasson.

Állampolgári cselekvés: kultúrafüggő kommunikáció

Nagyobb magyarázóerőhöz jutunk egy olyan elméleti döntéssel, ami a cselekvést nem a szubjektív és parametrikus komponensek rendelkezésre állásának vagy meglétének függvényében mutatja ki, hanem azt állítja, hogy a cselekvés akkor jelenik meg, ha valamit akként figyelnek meg. Az előbbi esetben ugyanis nem találunk állampolgári cselekvést lehetővé tévő szándékokat és feltételeket, legfeljebb ezeket valószínűsítő tényezőket, a kérdés viszont ugyanoda helyeződik át, hogy hol születik meg az állampolgári cselekvés értelme, amit aztán el lehet sajátítani a cselekvőknek. Ehhez pedig valamiféle integráló tényezőnek a jelenlétét kell feltételezni, ahogy például a marxi elméletben az osztályérdek volt a kollektív cselekvést biztosító elméleti konstrukció. Most viszont az integráció helyett, tehát ahelyett, hogy olyan cselekvésekből felépülő társadalmi rendet tételezzünk, melyek harmonikus módon egymásra vonatkoznak (vagy aktuálisan éppen konfliktusban vannak), a kettős kontingencia luhmanni fogalmából indulunk ki, ami a rendre vonatkozóan leegyszerűsítve annyit jelent, hogy a társadalmi szituációk olyan instabil helyzetek, ahol a társadalmi rend nem a bizonytalanságok (a „másképpen is lehetséges”) kiiktatásával, valamiféle konszenzussal *létrejön*, hanem a társadalmi folyamat időbeli lefutása mindig a bizonytalanságok feloldása és újatermelődése mellett oldódik meg.

A kiindulópont tehát az, hogy a cselekvés a kommunikációk során létrejövő megfigyelés, vagyis szubjektív értelme vagy racionalitása révén nem adott, ennek megfelelően a cselekvés-konstrukció kommunikatív szituációk függvénye, ennyiben kontingens, mivel mindig másként is lehetséges a megfigyelés (értelmezés). Az állampolgári cselekvés esélyeire vonatkozó kérdés így annyiban módosul, hogy nem a cselekvések értelem-komponenseiből, másként a propozicionális tudásból indulunk ki, hanem abból, hogy minden értelemforma, így a cselekvés értelme is, aktuális értelemképzések eredménye. Az állampolgári cselekvés feltételei így nem közvetlenül a cselekvés feltételei, hanem a cselekvésről folytatott kommunikáció sajátosságai. *Akkor jelenhet meg az állampolgári cselekvés, amikor a kultúrától függő értelmezési eljárások lehetőséget adnak arra, hogy bizonyos eseményekről ebben a formában lehessen beszámolni.*

Azt nem kell különösebben bizonyítani, hogy az államszocializmus alatt a politikai kultúrában ezeket az értelmezési módokat az államhatalom következetesen szabotálta, a közéleti témák artikulálása ugyan fokozatosan kezdett kialakulni, de elsősorban az értelmiség nyelveként (Becskeházi–Kuczi 1992). Kissé sarkítva: a hatalom szinte mindent az állampolgári kötelesség terminusaiban írt elő, a magánnyelv pedig szinte semmiről nem tudott beszámolni ebben a formában. Ez a kép a '80-as évek, de különösen a rendszerváltás óta lényegesen megváltozott, ezeket a változásokat jelen dolgozat nem tudja bemutatni, ezért az állampolgári kultúra körvonalait más módszerrel kereshetjük. *A cél tehát nem a közéleti beszédmód fokozatos alakulásának történeti rekonstrukciója, hanem a kutatás fő kérdésfeltevéséhez igazodva az, hogy az állampolgári cselekvés esélyét a közösségekben keressük.*

Közösség kommunikációs formája

Ebben az elméleti formában a közösségek is másként jelennek meg. Ugyanis a primordiális, azaz a személyközi interakciókon keresztül megfigyelhető közösségek sem jellemezhetőek olyan integrációs többlettel, ami pusztán a tradicionális vagy többé-kevésbé meggyökeresedett értékek bázisán állna, ehelyett problémaként jelenik meg az, hogy ezekben a közösségi interakciókban is hogyan oldódik fel és termelődik újra a kettős kontingencia szituációjában rejlő bizonytalanság (komplexitás). Persze az korántsem állítható, hogy az ilyen típusú „építkezés” mindig valamiféle definiálatlan helyzetből indulna ki, a normáknak és értékeknek központi szerepe van, a tradicionálisan jelen lévő struktúrák feltételezhetően szilárdabb alapokkal rendelkeznek ahhoz, hogy a teljes társadalmi inaktivitás állapotát elkerüljék, viszont nem a cselekvés-koordináció formájában. Vagyis a közösség ebben a megközelítésben nem a cselekvések kiinduló értelmi alapjait vonja meg, hanem a cselekvések megfigyelésének formája a közösség szemantikai struktúrája, az a lehetőség tehát, hogy a kommunikáció során hivatkozott (és konstruált) cselekvések értelmét rekonstruálják. Láthatóan felcseréljük ezzel a megközelítéssel a cselekvés és értelem weberi összekapcsolásának sorrendjét (Weber 1987: 37–53), amit cselekvésként figyelünk meg, abban annyiban rejlik értelem, amennyiben a kommunikáció során valamit cselekvésként figyelünk meg. *A közösség mint megfigyelési forma tehát annak az esélyét jelenti, hogy cselekvésekről ezen a sajátos módon adjunk számot.*

Ezzel az alapvetésnek számító kiindulópontunk is némileg más színben tűnik fel. A személyes interakciók és kapcsolatok lehetőségével megkülönböztetett valós (vagy primordiális közösségek) és a fiktív közösségek közti kapcsolat nem a motivációs bázis átmentésén alapul, sokkal inkább azon, hogy hogyan tudunk a fiktív közösségek szemantikai formájában számot adni cselekvésekről, átfogalmazva, hogyan tudjuk a szándékokat ezen a szinten is közösségiként attribuálni. Az itt valósnak nevezett közösségek ugyanis a személyes interakció lehetősége miatt folyamatosan élhetnek a cselekvésről való beszámolásnak azzal a formájával, ami a közösség tagjainak tevékenységét a közösséggel kapcsolja össze. Ez a megfogalmazás igencsak triviálisnak tűnhet, viszont gondoljunk csak arra, hogy még az olyan szoros emocionális alapon álló közösség esetében is, mint a (modern) család, milyen gyakori probléma a megfelelő és kölcsönös odaadásról beszámolni. Azzal viszont, hogy a cselekvés kommunikatív konstrukcióját a tanulmányban egyfajta beszámolásként operacionalizáljuk, nem akarjuk ezt a közlést sem egy az egyén részéről stratégiailag kidolgozott cselekvésként kezelni, sem pedig azt sugallni, hogy a szándékok normatív bírálata lenne a cél. Ennek megfelelően és talán még pregnánsabban jelentkezik a cselekvés létrehozásának problémája azokban a fiktív közösségekben, ahol a beszámoltatás bonyolultabb struktúrákat vesz igénybe. Ez a demokratikus közösségek esetében olyan formális regisztrációs mechanizmusokat jelent, mint például a politikai preferenciákat felderítő attitűdvizsgálatok, vagy akár a jelen kutatás, aminek keretein belül ez a tanulmány is megfogalmazódik. *Az állampolgári cselekvést magát, vagy ha úgy tetszik, az értelmét azokon a reprezentációs módokon keresztül figyelhetjük meg, melyek a nyilvánosság állapotában konstituálódnak.* Az állampolgári közösség is egy szemantikai-megfigyelési forma, de úgy tűnik, a magyar társadalomban nincsenek kidolgozva azok az értelemformák, melyek lehetővé tennék, hogy bizonyos tevékenységekről úgy lehessen beszámolni, mint állampolgári cselekvés.

A közösség értelem-konstrukciói az interjúkban

Az interjúk elemzése jelen esetben nem a dolgozat központi tézisének szisztematikus, empirikus vizsgálatát jelenti, hanem csupán a tézis kérdésfelvetésének szabadoságát, az értelmezés plauzibilitását hivatott kipróbálni. Az elemzett mélyinterjúk hét faluban készültek, magas presztízzsel rendelkező lakosokkal, a kérdések a helyi közösségi életre és a kérdezett ebben játszott szerepére koncentráltak. Az interjúkban azokat a szövegrészeket vizsgáltam, melyek a cselekvések értelmének közösségi attribúcióit fogalmazzák meg, vagyis azok az értelemvonatkozások érdekeltek, ahol a falu közösség formában megjelenik. A térszemlélet formáira nem használtam kidolgozott tipológiát, viszont a lehetséges reflexiók spektrumának két végpontjaként: a falu mint helyszín, illetve a falu mint hely határozható meg. Az első esetben a falu nem közösségként jelenik meg, hanem csupán a közösségek tapasztalati helyeinek térbeli lokalizálásaként, a második esetben a falu viszont egy olyan tapasztalati hely, ahol a (közösségi) attribúciók a falura vonatkoznak. Az interjúk szövegében kézenfekvően az utóbbi lehetőség fontos a tézis helytállósága szempontjából.

A falu mint közösség

Az itt használt közösségtípusok szempontjából a falu köztes állapotot jelent, a személyes interakciók által összefogott közösségek, kapcsolati körök találhatók a faluban, mondhatni a falu társadalma ilyen közösségekből áll össze, a személyes interakció esélyének megléte pedig a falut magát is közösségként tünteti fel, ez viszont nem jelenti a faluhoz tartozók közti minden lehetséges kapcsolat meglétét, a falu ebben az értelemben fiktív közösség. A valós közösség a jelenlét alapján működik, tehát alapvetően személyes interakciót feltételez, ez viszont nem jelenti azt, hogy a társalgás megszűntével a közösség megszűnne, a közösség identitását ugyanakkor nem személyek stabil kapcsolati rendszere határozza meg, hanem olyan kommunikatív létrehozott és fenntartott (kontingens) elvárások kidolgozása, melyek újból alkalmat teremtenek az interakcióra.

„Azért alkalomadtán összejönnek az emberek, most a következő rendezvényünk, ami pont ezért lesz, a szüreti napok lesz, vagy pedig utána egy adventi sokadalom nevezetű rendezvény lesz. Tehát ez, ami össze szokta hozni az embereket. Itt falun meg különben ami még összehozza úgy-ahogy a fiatalokat és idősebbeket, az a foci. Kéthetente itt vannak a mérkőzések. Van itt két pálya, és akkor eljönnek, hál' istennek, a fiatalok és idősebbek is.” (Hajdújárás)

Ilyen elvárások kidolgozását teszi lehetővé, ha megállapodunk, hogy egy bizonyos időpontban és helyen újból találkozunk, vagy sokkal általánosabb formában az, ha rokonszenvünket fejezzük ki, vagy az összetartozás érzéséről kommunikálunk. Mindezeket a közléseket tekinthetjük olyan értelem-konstrukciónak (függetlenül a pszichikai tartalmuktól), melyek jövőbeli interakciókról informálják a feleket, tehát újabb kommunikációkhoz járulnak hozzá. Az a kifejezés, hogy „egy

közösséghez tartozunk” (bármilyen irányban finomítva ennek konkrét tartalmát), hasonló értelem-konstrukciót jelent.

„Úgy képzelje el a falut, mint egy kis közösség. Ahhoz, hogy ez a közösség működjön, nem tehetjük meg, hogy izoláltan működjenek csoportok, mivel egyik csoport a másokra épül.” (Petőfiszállás)

Ismét érdemes megjegyezni, hogy ez ugyanakkor nem feltételezi azt, ami Weber társadalmi kapcsolat fogalmából következik, hogy tudniillik a tartósság esélye abból származik, hogy azonos szubjektív szándékolt értelem álljon rendelkezésre (Weber 1987: 56–57). A stabilitás nem motivációs azonosságot feltételez, egy közösség annak ellenére is sokáig fenn tud maradni, hogy a tagokat egészen más mozgatja, és a szándékok különbözősége nem csak látens formájában nem ássa alá a közösség további létét, hanem a probléma a közlése esetén is jól kezelhető. A szubjektumhoz rendelt motivációk csak kommunikációk során jelenhetnek meg mint információk, vagyis a beszámolási formák stabilitása teremti meg a közösség maradandóságát, nem a motivációk harmonikus azonossága. Az ugyanakkor nem tetszőleges, hogy mikor lehet valamit közösségiként megfigyelni. Ahhoz, hogy a közösség megfigyelési formája, ami tehát, röviden összefoglalva, a személyes interakción alapuló kommunikáció újratermelődésének kommunikatíván kidolgozott értelemformája, kiterjedhessen a szocialitás más területeire, olyan tőle független megfigyelésekre kell támaszkodnia, melyek reflektálnak magára a közösségre. A falut ebben a dolgozatban ilyen értelemformának igyekszünk feltüntetni, vagyis azt felmutatni, hogy a falu hogyan nyújt lehetőséget arra, hogy a kommunikációk során közösségekre lehessen hivatkozni, hogyan lehetséges az, hogy a falut közösségként figyeljük meg.

A falu mint „tér” és „hely”

A falu kézenfekvően egy sajátos térbeli pozíciót jelöl. Ha vagyunk, akkor mindig *valahol* vagyunk, ha kérdeznek, akkor legtöbbször meg tudom mondani, merre vagyok, hogy éppen Bácsgyulafalván vagyok-e, vagy bárhol máshol. A tapasztalatok térbelisége evidens, ugyanakkor az korántsem, hogy ez a térbeliség milyen formában jelentkezik. Spengler a térbeliséget a civilizációk által kidolgozott egyedi formájában igyekszik kimutatni, és a tér jelenségének univerzális absztrakcióját mindössze egy dimenzióba sűríti (Spengler 2011: 229–251). Állítása az, hogy ezt az elemi kiterjedést minden nagy kultúra másképpen dolgozza fel, és ennek alapvető jelentősége van minden más tapasztalat szimbolikus kifejezésében. A nyugati térszemlélet modern fejleményét, vagyis azt, hogy egy korlátlanul kiterjeszthető, háromdimenziós térben gondolkodunk, speciális fejleménynek tartja. Ugyanakkor ez a térszemlélet, ha sok esetben, különösen a tudományos és technológiai megfigyelések számára központi jelentőségű, mégsem tekinthető a nyugati kultúrákban sem univerzálisnak. A teret ugyanis szegmentáltan képzeljük el, a hely, ahol vagyunk nagyon ritkán identifikálható pontszerű helyzetként, az pedig még hangsúlyosabb, hogy ugyan rendelkezünk valamiféle totális térképpel, de a térbeli határok, melyek különböző helyeket jelölnek ki, nagyban definiálják a szemléletünk határait. Elég csak arra gondolni, hogy az utcát, ahol vagyunk, könnyedén tudjuk lokalizálni, nem gondoljuk, hogy a kerítések mögött nem folytatódik a bejárható és

tapasztalható tér, de ezek az elzárt területek nem transzparenssek a megfigyeléseink számára. Foucault (1987) a mai térszemléletet a helyzetek és relációk formájaként írja le, vagyis míg a középkori térszemlélet alapja a hierarchikus *elhelyeztettség* elképzelése volt, az újkorban ezt a végtelen *kiterjedés* formája váltotta fel, aminek helyébe mára a *helyzetek* hálózatának szemlélete lépett. Foucault szerint ez a tér ugyanakkor, ahogy az előbbi példa is mutatja, nem formalizálható korlátlanul, szegmentáltsága továbbra is alapvető, ahogy a privát és köz, munka és szabadidő, családi és szociális terek elkülönülése mutatja. Meyerovitz (2005) a tapasztalatok tényszerű helyhez kötöttségével kapcsolatosan viszont arra mutat rá, hogy ez a szegmentáltság az elhatárolt helyek jelentőségének megmaradása mellett a helyek közti átjárhatósággal egészül ki. Az „általános máshollét” alapvető tapasztalatában kerülnek a tapasztalati terek sajátos relációkba, ez pedig az identitások kialakulásának sajátosan személyes, és nem a korábban kötött kapcsolati hálózatokba integrált folyamatát teszi jelentőssé.

Az a térképzet, ami megfigyeléseinket eligazítja, a tapasztalati helyek korlátlan, de szegmentáltságát fel nem oldó kiterjesztéséből származik. A tér a bejárható, de megkülönböztetett (tehát nem pontszerűen egyenértékű) helyek hálózataként jelenik meg, és a cselekvések értelem-konstrukciója számára lényeges identitások ebben a térszemléletben öltenek formát és alakulnak újra folyamatosan. A helyekké szegmentált tér a helyek hálózatában nyeri el egységét, a kérdés pedig az, ennek az egységnek a lehetséges horizontját hol találjuk meg. A dolgozat központi tézise, hogy a falu egy olyan hely, ami az egyén tapasztalati helyeinek hálózatát egységes térben kapcsolja össze, és ezzel lehetőséget nyújt arra, hogy a falut egy sajátos identitású fiktív közösségként vegyük tekintetbe. Az identitás kulcskérdése, vagyis az, hogy azonosságot figyelhessünk meg egyes cselekvések vagy események között, a falu sajátos világában lehetséges. Az egyén szociális tapasztalatai során a felcserélhetőséggel és az átváltással számtalan esetben szembesül, a nagyvárosi terek sajátos szerepjátékait a virtuális terek még tovább gazdagítják, az identitás sokszor csupán egy adminisztratív információ, a személyazonosság csupán jól meghatározható esetekben kerül meghatározásra (jogsértés esetében, hivatali ügyintézésnél, stb.). Az „információs társadalmat” jellemző új kommunikációs technikák még tovább növelték az identitások meghatározásának ideiglenességét.

„Természetesen nagyon nagy hatása van itt erre az egészre a televíziónak, komputernek, internetnek, a változó rohanó világ, tehát a közösségi életet el is fojtja a maga módján egy meghatározott módon. És hát most én gondolom, hogy világos ez mindenkinek, hogy a globalizált világnak részben ez is a célja, tehát egy olyan fázisában vagyunk az emberiség történelmének, amikor a globalizált világ megpróbálja gyártani a robot embereket.” (Bácsgyulafalva)

A megfigyeléseknek olyan szabadságfokával kell számolnunk, ami ugyan korábban is rendelkezésre állt, de nem volt reflektálható (ilyen mértékben). A városi világ messzemenően elismerte az identitás variálhatóságát, a polgár az éjszakai életben vagy a társaságban kísérletezhetett szerepekkel, eljárhatott bordélyházba vagy mulatni anélkül, hogy ezt legalábbis konzekvensen számon kérték volna rajta, magánélete és közszerpei határozottan szétváltak. A mai társadalomban az identitás határai még

bonyolultabb hálózatokban jelennek meg, helyek és közösségek sokasága nyújt lehetőséget az önmegfigyelésre és önreprezentációra.

„Kollektív fogyasztás”

Az interjúkban a falu szintjén megjelenő közösségi célok, illetve közösségi tevékenységek a kollektív fogyasztás és a lakóhely infrastrukturális és egyéb anyagi feltételeivel kapcsolatosak. A közösséget ebben a formájában mint a lakóhely anyagi környezetének azonosságát látjuk. A saját háztartásáért mindenki maga felel, de a közjavak, közterületek és kollektív fogyasztási források léte az egyik elismerhető közérdek.

„Két éve alapítottunk egy céget, ennek az előzménye a virágfelrakás és locsolás volt – amit már említettem. A viráglocsolás mellett aztán főleg a fünyírást és az út melletti karbantartásokat csináltam, úgy önkéntes alapon. És a szabadkai VMSZ-ből azt mondták, hogy nyissunk egy céget – mert eddig ezt amúgy teljesen voluntőr, önkéntes alapon, pénz nélkül csináltuk” (Hajdujárás)

„[...] s ugye az köztulajdon volt az a terület, s gondoltam, hogy kellene egy játszóteret csinálni [...] Én nem álltam ki, hogy most már én csináltattam, de utána mindenki jött, hogy milyen jól néz ki, s hogy a gyermekek mennek oda játszódni, s föntről, még, mit tudom én, két kilométerről is lejöttek a csúszdára a gyermekek.” (Agyagfalva)

Az interjúk többségében megjelennek a közfeladatok, de a kiemelt részletekből is látszik, hogy ezeket a feladatokat többnyire egy szűk kör oldja meg, akik lényegében azonosak a helyi önkormányzatok tisztviselőivel. A falusi érdekközösség ebben a formában jelentkezik legkézenfekvőbben, ugyanakkor a feladatok a legtöbb esetben a helyi vezetésre delegálódnak és a helyi önkormányzat közigazgatási tevékenységében jelennek meg. Ez alól egy lényegesebb kivétel található, egyik település ravatalozója ugyanis a helyi lakosok kezdeményezéséből és részvételével készült:

„Tehát hogyha összefognak és csakugyan érdekli őket, mint például a ravatalozó építésénél is, ugye azt teljesen közmunkával húzták fel, és még most is itt dolgoznak. [...]. De itt nálunk van ilyen közbirtokossági erdő, de egy olyan 60–70 hektár, hát abból nincs jövedelem, úgyhogy így összeadták az emberek személyenként, családonként 50 lejeget és akkor segített a helyi tanács is, a megyei tanács is [...]” (Bögöz)

„Közös élettér”

Az interjúkban a falu leggyakrabban a változatos közösségi tevékenységek helyszínéként jelent meg, az interjú kérdésvázlatában is így fogalmazódott meg a falu szerepe, vagyis egy olyan helyszíneként, ami a közösségi tevékenységnek nyújt teret, pontosabban azt a teret jelöli ki, ahol ezek a tevékenységek zajlanak. A falu ebben a megközelítésben sem fiktív közösségként jelenik meg, a közösségi tapasztalatok helyei

ugyan a faluban találhatóak, de ez nem vonja maga után azt, hogy ezek a cselekvések értelmükben a falura mint egységre vonatkozzanak. A különböző rendezvények elsősorban családi és magántársasági események, ebből a szempontból a falu nyújtotta szórakozási lehetőségek a kollektív fogyasztáshoz állnak közelebb, az egyes háztartások igényeinek közös eseményeiről, vagy az azt biztosító fizikai körülményekről van szó, de nem a falu közösségére vonatkoztatva.

„Igen, ez a könnyed szórakozás. [...] Tehát ezek már jobban vonzzák, viszont ezek nem egyszeri alkalmak, hanem ezek rendszeres gyakorlások. A hétnek minden napjára van valaki: hétfőn jógások, női tornások jönnek, gerinctorna volt még régebben, de azt most átraktuk péntekre, kedden van néptánc és citerapróba, szerdán modern tánc, illetve aerobic nőknek, csütörtökön jóga és aikido edzés. Tehát ezek a heti rendszeres elfoglaltságok, amikről én most azt látom, hogy szükségük is van rá az embereknek, illetve erre talán jobban el is járnak.” (Ruzsa)

„Én azt mondom, hogy a közösségi élet csődjé, hogy rendezvény van rendezvény hátán. Fizikai képtelenség mindegyiken ott lenni. És mondjuk a távolságok egyre kevésbé távolságok, tehát mondjuk 20 kilométerrel arrébb elmenni egy koncertre, egy falunapra már nem távolság. Már nem csak a saját falunkban lévő rendezvényekre megyünk, hanem a környező települések rendezvényeire is. Tehát folyamatosan mehetiünk rendezvényre.” (Ruzsa)

„A krízisben lévő falu”

Két interjú esetében található hangsúlyos kifejeződése annak, hogy a falu egy fiktív közösség, olyan eseménytér, ami az egyébként elszigetelt tapasztalatokat egységes vonatkoztatási keretben teszi láthatóvá.

„Ez azt jelenti, hogy a közoktatási törvény szabályozása szerint legalább olyan 250 gyereknek kellene lennie az iskolában, osztályonként körülbelül negyven. Na most az egész iskolában van 113 gyerek, akkor tudja a felsőmet el akarják vinni. Ez nem azt jelenti, hogy elviszik a felsőmet és bumm, hanem ez azt jelenti, hogy jönnek az iskolabuszok, felszállnak rá a felső tagozatosak, a szülők pedig azt mondják, hogy ha elmennek a felsősök, akkor odaadom a kicsit is, hadd szokja a környezetet. És akkor már az iskola mellett van az óvoda, akkor az óvodások is oda mennek már egyből. Szépen elkezdünk a süllyedőbe menni. Ha ezek a gyerekek elmennek, akik reggel jönnek az iskolába, bemennek a boltba, ha jönnek haza, bemennek a boltba, vagy a szülők már ott vásárolnak be a családnak, nem itt. Tönkremegy szép lassan az üzletsorozat. Nincs szükség főállású védőnőre, mert kit szűrjön. Aztán nincs szükség iskolaorvosra, mert kit szűrjön. Nincs szükség többet kistérségben gyermek védelmisekre, gyermekpszichológusokra, mert nincs gyerek. És gyakorlatilag a falunkat teljes egészében elnyomorítják. Na, most Petőfiszálláson az atya, kinek fog tartani órákat? És utána ki megy el a templomba? Tönkrezúzzák a falut.” (Petőfiszállás)

„Egy iskola összehozza a gyerekeket, a gyerekeken keresztül pedig a szülőket, nagyszülőket, közösséget. Ha nincsenek gyerek- és kulturális programok... Itt nálunk Petőfiszálláson mondhatom

azt, hogy minden ünnepre megemlékezünk, külön falunapunk van. Én azt gondolom, meg kell adni a lehetőséget mindenkinek, nemcsak a városi embernek, és ha ez a lavina elindul, beláthatatlan következményei lesznek, mert elviszi a falut, elviszi a gyereket. Ha a gyereket elviszi, a gyerek majd ott keres munkahelyet, és ha munkahelyet talál máshol, akkor a gyerek már soha-soha vissza nem fog térni. Tehát mindenféle vidéki kötöttségük szálait elszakítják ezzel és ennél drasztikusabb lépést megtenni annak érdekében, hogy pénzt csökkentsünk.” (Petőfiszállás)

Mindkét interjú az egyik települési általános iskola esetleges megszűnésében a teljes falu fokozatos felszámolódásának lehetőségét mutatja meg. A két szövegrészben nem csupán arról van tehát szó, hogy egy a falusi élettér szempontjából fontos intézmény megszűnik, hanem a hétköznapi élet színtereit integráló falu maga van veszélyben. Ebben a két esetben a falu egy egységes tapasztalati helyként jelenik meg, egy olyan értelmezési horizont, ami a cselekvések értelmének vonatkoztatási keretét a faluval azonosítja. A többi interjúban az egyes tevékenységek értelme nem volt ilyen tisztán összekapcsolva, ebben az esetben pedig még a bevásárlás, a templomba járás, és legfőképp a gyerekek iskoláztatásának a kérdései (alapvetően a magánszférába tartozó kérdések) is a falu fiktív közösségének épségére vonatkozva jelennek meg. Az a mechanizmus mutatkozik meg tehát, amit fentebb a cselekvések értelmének közösségi attribúciójaként határoztunk meg. Egy ilyen megfigyelési formában lehetőség nyílik arra, hogy az egyébként partikuláris célokkal leírható, a családi vagy magánszféra illetékességébe tartozó szándékok és cselekvések a falu közösségének vonatkozásában nyerjenek új értelmezést. A kollektív fogyasztás feltételrendszerének fenntartásán túl, ami az önkormányzat feladata, a magánjellegű cselekvések átértelmezésének az esélye egészen új, közösség iránti felelősségeket teremthet.

Mi teremti meg ebben az esetben a szegmentált tapasztalatok összekapcsolásának lehetőségét? Hogyan figyelhető meg ebben az esetben az, ami egyébként nem tárgya a reflexiónak, hogyan lesz a falu a cselekvésekről való beszámolás vonatkoztatási kerete? A tapasztalat helyeiről már megjegyeztük, hogy egyfajta hálózatos térszemléletben mutatkoznak meg, a tapasztalati helyek felcserélhetőek, az identitások kialakulása ennek megfelelően egy dinamikus folyamat eredménye, mely nem redukálható a területileg kötött társadalom hagyományos elképzeléseire. A máshollét lehetőségei természetes módon lépnek túl a szociokulturális differenciákon, a térbeli és időbeli távolságokon, a társadalmi integráció látszólag megnehezül, hiszen a hétköznapiakban együttműködni kénytelen társadalmi csoportok egészen eltérő elkötelezettséggel és identitással tekintenek saját létezésükre, ebben a szituációban döntő jelentőségű, hogy milyen értelem formálhatja újra a lehetséges közösségek halvány határait. Foucault (1987) azokat a reálisan létező helyeket, melyek legfőbb tulajdonsága, hogy minden más hellyel kapcsolatosak, melyek a szegmentáltságot a részek viszonyának egységében képesek megmutatni, heterotópiáknak nevezi. A heterotópiák lehetőséget nyújtanak arra, hogy saját helyzetünkre reflektáljunk a többi lehetséges helyzet viszonyában. Az identitás pillanatnyi definiálásának lehetőségét jelenti, hogy heterotópiákban tartózkodjunk. A pusztuló falu, eltekintve attól, hogy a pusztulása csupán fenyegetés-e, heterotópiának tekinthető. A krízis állapotában lévő hely olyan megfigyelési perspektívát jelent, mely az egyéni helyzetünket a lehető legtágabb kontextusban teszi értelmezhetővé. A pusztuló faluban a felelősség, az

identitás és a szándékok kérdései átlépik az egyébként tiszteletben tartott határokat, ugyanakkor nem egy a válságtól túlfutott elszántságot teremt, csupán annak az esélyét jelenti, hogy a kérdéseket egy tágabb, de egyre kevésbé fiktív közösség színe előtt tegyük fel.

A dolgozatban arra nem vállalkozhattam, hogy az állampolgári cselekvést az értelem-konstrukció formájában lehetővé tévő tényezők aktuális vagy történetileg rekonstruálható teljességét körvonalazzam. A cél a szemléleti forma lehetőségeinek bemutatása volt az empirikus anyagon. A pillanatfelvételtől, vagy a dolgozat kényszerűen szűkebb kereteiből adódóan a kép némileg túlzó és semmiképpen nem reprezentatív. A terekkel kapcsolatos társadalomtudományos kérdésfelvetések perspektívája mára jócskán túlmutat a helyi társadalmak jelentette kereteken, legyen szó a személyes identitások sokszínűségéről vagy a globális folyamatok kockázatairól. A krízisben lévő helyek, legyenek azok ország méretű válságövezetek vagy lakóközösségek, nem csupán saját sorsukra hívhatják fel a figyelmet, hanem megfigyelhetővé teszik a társadalmi szintű anomáliák egész láncolatát, talán ráirányítva a figyelmet arra, hogy a cselekvéseket és a kollektív, állampolgári felelősséget minden szinten érdemes megfogalmazni. A hangsúly tehát nem a kritikus állapotokon és a nehézségeken van, nem is az identitás illékonyágán, hanem azon az egyedülálló lehetőségen és esélyen, hogy létezésünkről közösségi formában tudjunk megnyilatkozni, és erre talán minden eddiginél több lehetőség mutatkozik.

Felhasznált irodalom

Becskeházi A. – Kuczi T. (1992) *Valóság '70*. Scientia Humana, Budapest, 1992.

Dahrendorf, R. (2004) Társadalmi struktúra, osztályérdekek és társadalmi konfliktus. In Angelusz R. *A társadalmi rétegződés komponensei*. Új Mandátum Kiadó, Budapest 2004, 263–276.

Durkheim, E. (2001) *A társadalmi munkamegosztásról*. Osiris, Budapest 2001.

Foucault, M. (1987) *Other Spaces*. Elérhető: <http://www.colorado.edu/envd/courses/envd4114-001/Fall09/Theory/Foucault-Other%20Spaces.pdf>, Letöltés: 2011. 12. 21.

Luhmann, N. (2009) *Szociális rendszerek*. Gondolat, Budapest 2009.

Luhmann, N. (2010) *A modernség megfigyelései*. Gondolat, Budapest 2010.

Meyerovitz, J. (2005) A globalitás hajnala: A hely és az önazonosság élménye a globális faluban. In *Valóság* 2005/6. 29–36.

Spengler, O. (2011) *A nyugat alkonya. A világtörténelem morfológiájának körvonalai. I.* Noran Libro, Budapest 2011.

Utasi Á. (2011) Baráti közösségek és magántársaságok - a közélet iskolái. In Utasi Á. (szerk.) *Közösségi kapcsolatok és közélet. Műhelytanulmányok III.* Szeged, Belvedere Meridionale, 127–154.

Weber, M. (1987) *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai I.* KJK Budapest.

Csáki Dóra

Lokalizáció és paternalizmus

Jelen tanulmányomban a helyi elitek és az irányításuk alá tartozó közösségek kapcsolati jellemzőinek feltárására teszek kísérletet. Az alábbiakban – a lokális vezetők perspektívájából közelítve – azt kívánom feltárni, hogy az általunk vizsgált falvakban jellemző vezetési stílusokhoz milyen közösségkép kapcsolódik. Vagyis: a helyi irányítók – habitusuktól függően – hogyan jelenítik és konstruálják meg szövegeiken keresztül az irányításuk alá tartozó helyi közösségeket. Mindezen vizsgálódások kiindulási pontját a vezérdemokrácia elméletének kisközösségekre történő alkalmazása adja. A vezérdemokrácia itt megfigyelhető – paternalisztikus töltetű – egyensúlyvesztett változatát a továbbiakban részletesen tárgyalom.

Tanulmányom alapját a vizsgált falvak helyi irányítóival készített interjúk képezik, amelyeket mint politikai szövegeket vizsgálom munkám második felében. Bár, mint látni fogjuk, ezek a szövegek alapvetően nem politikai célúak – a beszélők elsősorban nem politikusokként nyilatkoznak meg, hanem olyan személyekként, akik „jól ismerik az adott közösséget”, kompetensek a helyi ügyekben –, mégis számos olyan elemet találhatunk bennük, amelyek alapján elsődlegesen közéleti vezetői megnyilatkozásokként érdemes kezelnünk ezeket az interjúkat. Ezekben a szövegekben fellelhetjük a falvakban előforduló vezetési stílusok jellemző vonásait és az ezekből kifejlődő sajátos társadalmi valóságokat. A vezetők szövegeikben megalkotják a falu valóságát, amelyet objektív, tőlük független létezőnek gondolnak, de valójában ez a valóság a vezetők szubjektív nézőpontjának kiterjesztése. Az elemzett interjúk nyelvét olyan „anyagnak” tekintem, amelynek segítségével az interjút adó személy létrehozza sajátos valóságát, világképét. A nyelvnek tehát elemzésünkben konstitutív szerepet tulajdonítunk, azaz valóságteremtő társadalmi gyakorlatként tekintünk rá (Fowler 2008: 232).

Mielőtt azonban mélyebben belemerülnénk a szövegek elemzésébe, elengedhetetlen definiálnunk a témánk szempontjából releváns politikai vezetési formákat és stílusokat. Elsősorban fontos leszögeznünk azt, hogy a városi és a falusi politikai szférák szerveződése – még napjainkban is – jelentősen eltér egymástól (Csité-Kovács 2002: 243). A városokban az emberek pártokban gondolkodnak és pártokra szavaznak, „ezzel szemben a községekben a tekintély a legfontosabb szempont a vezetők kiválasztásakor” (Csité-Kovács 2002: 243), vidéken inkább „a helyi vezetők játsszák a főszerepet” (Csité-Kovács 2002: 243), akikre többnyire pártoktól független irányítókként tekintenek az ott élők. Ezekből következik, hogy a továbbiakban csak olyan vezetési formákkal foglalkozunk, amelyek leginkább a falusi közösségekben jellemzőek, a városokban domináns irányítási típusokról csak az összehasonlítás erejéig szólunk röviden.

Vezérdemokrácia és falu

A falvakra és a városokra jellemző eltérő politikai gyakorlatok különbségeinek tárgyalásánál Körösényi András felosztását veszem alapul. Körösényi – a politikai vezetési módszerek kapcsán – kétféle elméletet különböztet meg: a klasszikus demokrácia és az úgynevezett vezérdemokrácia elméletét, amelyek – mint látni fogjuk – elsősorban a demokratikus politizálás gyakorlatában mutatnak eltéréseket. A klasszikus elmélet szerint a demokratikus politikai eljárás „egy alulról-felfelé irányuló döntéshozatali folyamat, ahol a politikai vezetőknek nem jut önálló szerep. A választott képviselők és más tisztségviselők a népakarat pusztá végrehajtóivá válnak, azaz delegáltak, s nem vezetők lesznek” (Körösényi 2007: 7). A vezérdemokrácia ezzel ellentétes felfogást képvisel: „a politikai folyamatot nem a népakarat, illetve az állampolgárok preferenciái generálják, hanem a politikai vezetők” (Körösényi 2007: 7), akik „autonóm módon irányítják a közpolitikát” (Körösényi 2007: 7). Körösényi ebben a demokrácia-típusban – többek között – Schumpeter infantilizmus-elvére alapoz, mely szerint az állampolgárok „csak kevésbé vannak tisztában az egyes cselekvési opciók lehetséges következményeivel” (Körösényi 2005: 121), ezért a közügyekben és a politikában nem rendelkeznek olyan képességekkel, hogy felelős döntéseket hozzanak. Ebből az állampolgári inkompetenciából kiindulva – ami az irányítók és az irányítottak aszimmetrikus viszonyát feltételezi – a vezérdemokráciát akár a paternalisztikus rendszerek közé is sorolhatnánk, valójában azonban mégsem oda tartozik. Körösényi (2007) demokrácia koncepcióját ugyanis egy olyan szélsőségektől mentes, realista megközelítésnek tekinti, ami az abszolút tudásra épülő politikai berendezkedés és a klasszikus demokratikus doktrína közötti térben helyezkedik el. *A vezérdemokrácia tehát egyfajta egyensúlyi állapot, amelyben a paternalista és a klasszikus elmélet elemei megfelelő arányban keverednek egymással.* Ez az egyensúly azonban többnyire csak elvileg áll fenn, a valóságban előfordulhat, hogy az egyes vezetők szerepe aránytalanul megnő.

Körösényi a vezérdemokrácia elméletét csak az országos politikai viszonyokra vonatkoztatja, ez az irányítási elv azonban nemcsak a nagypolitikában valósulhat meg, hanem annak *sajátos változata* *kiformálódhat a kisebb települések helyi igazgatásában is.* Elsősorban azért, mert a – városokban működőképes – önkormányzatiságon alapuló klasszikus demokratikus eljárásmodok a falvak irányítására kevésbé alkalmasak. *A kisebb létszámú közösségekben a demokrácia kevésbé közvetett, képviseleti jellege kevésbé domborodik ki, a vezető kevésbé tekinthető a vezetettek delegáltjának.* Ezért a kis létszámú közösségekben nagyobb valószínűséggel gyökeresedhet meg a demokrácia vezérközpontú változata. E forma elterjedése elsősorban a helyi vezetők és az irányítottak „összezártságával” indokolható, amelynek következtében a hatalom nem válhat személytelenné. A politika a falvakban közvetlen és személyes alakot ölt, olyan helyi vezetők (vagy esetenként vezérek) személyében, akikkel a helyi közösség majd minden tagja személyes ismeretségben áll. Ez a reláció általában megfordítva is igaz: a vezetők is többé-kevésbé ismernek mindenkit, vagy legalábbis törekszenek arra, hogy az általuk irányítottakról minél több információval rendelkezzenek. A két oldal tehát folyamatos kapcsolatban áll egymással, szemben a nagyobb lélekszámú településekkel, ahol az állampolgárok csak közvetett viszonyt tartanak fenn a hatalommal.

A hatalom közvetlensége számos előnyt jelenthet. Kutatásuk éppen azt a hipotézist fogalmazta meg, hogy a falvakban a közvetlen és sűrű kapcsolatok hálója miatt nagyobb lehet az esélye a demokratikus közéleti megnyilvánulásoknak és az aktív közéletnek. A közvetlenség azonban a kistelepülésen élők számára (pl.: gyorsabb és hatékonyabb problémamegoldás, a vezetők esetleges számon kérhetősége stb.) zavarokkal is járhat. A vezetők és az irányítottak szoros kapcsolatával magyarázható ugyanis az is, hogy a falvakban működő vezérközpontú demokratikus rendszerek gyakran egyensúlyvesztett állapotban vannak. Az egyensúlytalansági helyzetet az irányítói oldal szerepének és befolyásának megnövekedése okozza, melynek eredményeként a vezérdemokráciának sajátos paternalisztikus változata alakul ki a falvakban. Vizsgáljuk meg a továbbiakban ezt a patronáló hatalmi struktúrát.

Az egyensúlyvesztett vezérdemokrácia pásztorai

Mint korábban utaltunk rá, a falvakban a vezetők és irányítottak közvetlen, *face-to-face* kapcsolatban állnak. Ebben a folyamatos interakcióban a vezető központi szerepbe kerül: a falusiak hozzá fordulnak segítségért, tőle várják a megoldást a felmerülő problémákra, stb. Ez a centrális szerep egy gondoskodó, atyáskodó vezetői típust generál, amelynek eszközrendszerében a paternalisztikus elemek kerülnek túlsúlyba. Hogy ezt a vezetői típust jobban megértsük, érdemes röviden bemutatnunk a – patronáló vezetés előzményének tekinthető – pásztori hatalmat, illetve Foucault erre vonatkozó elméletét (Foucault 2000: 468).

A pásztori hatalmi technika gyökerei a keresztény intézményekből eredeztethetők. Ezekben a keresztény közösségekben a hatalom alapja a „legnagyobb mértékű gondoskodás” volt, ami azt jelentette, hogy a „lekipásztor minden nyájához tartozó ember sorsáért és tetteért felelős” (Szabó 1998: 227). Ez bizonyos esetekben azt is megkívánhatta a vezetőtől, hogy „feláldozza önmagát a nyáj életéért” (Foucault 2000: 469). A pásztori hatalom Foucault értelmezésében lényegében tekintélyelvű individualizációt jelentett (Szabó 1998: 227). Az ilyen szellemiségű vezető nyáját nem komplex egységként kezelte, hanem különálló individuumokként tekintett követőire. A pásztor célja az volt, hogy mindent megtudjon a »bárányokról«, „nemcsak vagyoni helyzetüket, családi viszonyaikat, szokásaikat és cselekedeteiket, hanem gondolataikat, vágyaikat, szívük és lelkük titkait” (Szabó 1998: 228) is. Ez az alapos és mélyreható monitorozás a hatékonyabb problémamegoldást és a személyre szabott segítségnyújtást készítette elő, tehát a közösség javát szolgálta. Azt azonban Foucault írásaiból *nem tudjuk meg, hogy e módszer valójában milyen haszonnal járt, mennyire volt sikeres, vagy ellenkezőleg, mennyire volt terhes a „nyáj” számára.* Összességében elmondható, hogy „a keresztény praxis az emberek befolyásolásának, uralásának és önkéntes alávetésének történelmileg új típusát hozta létre” (Szabó 1998: 227).

Mint láthattuk, a pásztori hatalom képviselői a közösség tagjainak érdekében jártak el, céljuk elsősorban az volt, hogy megfelelően gondoskodjanak híveikről. Ez az irányítók részéről folyamatos és intenzív kontrollal járt, amely elvileg a követők érdekeit szolgálta. Ez a figyelem azonban sokszor öltött szélsőséges formát, melynek eredményeként az irányítók befolyása jelentősen megnőtt. Hasonló

egyensúlyvesztésről, a vezetők javára történő eltolódásáról beszélhetünk a falvakban kialakult vezérdemokrácia kapcsán is.

Bár sok tekintetben különböznek egymástól, de a vezérdemokrácia és a pásztori hatalom is egy olyan állapot elérésére törekszik, amelyben a vezetők és a vezetettek viszonya kiegyensúlyozott és harmonikus. A gyakorlatban azonban az intenzív vezetői jelenlét miatt mindkét rendszer egyensúlyvesztetté válhat, paternalisztikus jellegűt ölthet, így eltérhet az eredeti célkitűzésektől.

Az egyensúlyvesztett vezérdemokrácia vezetési stílusai

Lássuk, hogy az eddig csak nagy vonalakban érintett paternalisztikus vezetési elvek milyen konkrét vezetési típusokat takarnak. A továbbiakban csak az egyensúlyvesztett változatra jellemző irányítási típusokat tárgyalom. A vezérdemokrácia kiegyensúlyozott formájában más vezetési módok érvényesek, ezért ezekről e dolgozatban nem lesz szó.

Peter John polgármestereket vizsgáló tanulmányában a vezetőket értékvalasztásaik, attitűdjeik szerint csoportosította (Tamás 2009). Az alapján, hogy az adott irányítók milyen célokat tűznek ki a vezetésben, két típust különít el egymástól. Az egyik esetben a vezető saját elképzeléseit követi és azokat próbálja megvalósítani, a másikban pedig az irányítása alá tartozók igényeinek megvalósítására törekszik (Tamás 2009: 134). *Ezek a típusok abszolút szélsőséges álláspontokat képviselnek: az első lényegében egy teljesen vezetőközpontú irányítás, ellentétben a másik, közösség-centrikus formával, ahol az irányítottak érdekei kerülnek előtérbe.*

Ha mindezeket az egyensúlyvesztett vezérdemokrácia modelljére akarjuk lefordítani, akkor a vezetőközpontú irányítás lényegében az erősen paternalisztikus irányítást jelenti, a másik pedig egyfajta nyitott, ráhagyatkozó irányítási forma. Ezek alapján három vezetői típust különböztet meg (a valóságban azonban sokkal több változat létezik):

1. *Paternalista önérvényesítő vezető:* erős önérvényesítő, az irányítottak mozgásterét minimálisra csökkenti, a paternalisztikus elemek dominálnak a vezetésben.
2. *Középutas vezető:* egyensúlyra törekszik a közösséggel, paternalisztikus jellegű megnyilvánulásait ennek érdekében igyekszik korlátozni.
3. *Ráhagyó passzív vezető:* gyenge önérvényesítő képességű, az irányítottaknak nagy mozgásteret ad, a paternalisztikus elemek gyengén érvényesülnek a vezetésben.

Vajon mi alapján döntenek az egyes falusi vezetők az említett típusok egyik vagy másik változata mellett? Alapvetően az adott személyek habitusától függ az, hogy melyik irányítási módszert preferálják. E gondolatmenet kifejtéséhez Merton (2002) egyik felosztását használom fel az alábbiakban, aki a vezetők két altípusát különbözteti meg: a lokális és a kozmopolita befolyásolókat. A lokális befolyásolók szorosabban kötődnek a településükhöz, általában ott születtek, és életük során sem szakadtak el onnan hosszabb időre. Ez a vezetőtípus „kevésbé gondol, kevés energiát áldoz a tágabb társadalomra, helyi problémák

foglalkoztatják, gyakorlatilag kizárja az országos és a nemzetközi színteret. A szó szoros értelmében provinciálisnak nevezhető” (Merton 2002: 477). A kozmopolita típusok ezzel ellentétben általában „kívülről” jöttek, nem kötődnek erős érzelmi szálakkal az adott településhez.

A lokális és a kozmopolita típusú vezetők alapvetően eltérő habitussal, alapbeállítódással rendelkeznek, amelyeket a faluról szerzett különböző gyermekkori tapasztalataik, élményeik determinálnak. Ezekhez a habitusokhoz bizonyos vezetési stílusok illeszthetők: a lokális befolyásoló inkább a *középutas* vagy a *paternalista önérvényesítő* vezetői típust képviseli, míg a kozmopolita habitusú vezető – aki nem tud, és nem akar teljesen azonosulni a faluval, képes azt bizonyos távolságból figyelni – a *középutas* vagy a *ráhagyó passzív* típusú irányító.

Az interjúk „valósága”

Az elméleti áttekintés után térjünk át a falvakban készült interjúk elemzésére. Mint ahogy már a bevezetőben is elhangzott, ez a munka a vezetők szemszögéből vizsgálja a falusi közösségeket. Elemzésünk elsősorban azt kívánja bemutatni, hogy az előzőekben definiált irányítási típusokhoz tartozó vezetők a velük készült interjúkban milyen közösségképeket konstruálnak meg, és ezekben hogyan érvényesül habitusuk. Fontos kiemelni, hogy az interjúkban megjelenített és a ténylegesen létező közösségek közé nem mindig tehetünk egyenlőségjelet. A szövegekben – mint az alábbiakban láthatjuk – sokszor egy, a vezető által elképzelt, vágyott szubjektív kép jelenik meg a faluban élőkről, amely nem minden esetben egyezik meg a valósággal.

Kutatásunk során magyarországi, vajdasági és erdélyi magyar falvak nagy tiszteletet élvező vezető személyiségeivel készítettünk félig strukturált interjúkat. E beszélgetésekkel – amelyek fókuszában a lokális közösség állt – elsősorban az volt a célunk, hogy egy vagy több, a falu ügyeiben kompetens személy segítségével képet kapjunk az adott település közösségi életéről.

Közös pontok – a közösség „kellékei”

Mindegyik interjúban – függetlenül attól, hogy melyik országban készült – kikristályosodik egy bizonyos közösség-séma, egy hasonló elemekből felépített közösségkép. Az interjúalanyok a közösség hívószavára szinte kivétel nélkül ugyanazokat az esszenciális „alkotórészeket” sorolják fel válaszaikban. Ez szinte leckefelmondáshoz hasonlítható, amelyben a vezető igyekszik minden fontos pontot kipipálni, amelyről úgy véli, hogy egy jól működő közösség kialakulásához nélkülözhetetlen, és amelyek megteremtését és támogatását elvárja tőle a közvélemény.

E fontos alkotóelemek egyik csoportját a különböző közösségi szerveződések alkotják: civil szervezetek és klubok, egyesületek (sportklub, idősek klubja, hagyományőrző egyesületek stb.). A másik

esszenciális alkotóelem az előbb felsorolt közösségi szerveződések „termékének” is tekinthető közösségi események köre (falunap, kórustalálkozó, meccs, stb.).

A vezetők kommunikációjában a közösségi élettel kapcsolatban megjelennek a civil szervezetek, kultúregyesületek és falunapi rendezvényeik. Látható ez az alábbi rövid részletben is, amelyben a megkérdezett akkor is a civil szervezeteket és a falunapokat említi, amikor a közösségi élet minőségével kapcsolatos kérdést teszünk fel:

„[...] Hát a jelenlegi közösségi élet, tehát végül is sikernek könyvelhetjük el azt, hogy, hogy nekünk meg lett őrizve minden civil szervezet. [...] A kultúregyesületünk úgyszintén 85 éves lesz jövőre. A kultúregyesület valamikor sokkal gazdagabb, sokkal több tagsággal működött, sok jobb, tartalmasabb, szórakoztatóbb programmal működött, de a kultúregyesület is továbbra is aktív”
(Bácsgyulafalva)

„A nyilvánosság előtt tevékenykedő vezető semmit nem bízhat a spontaneitásra, miközben a spontaneitás látszatát kell keltenie” (Csepeli 2003: 214). A vizsgált interjúk többségében gyakran tetten érhetjük ezt az „álspontaneitást”, amely mögött a külső elvárásoknak való megfelelés és a vezető önlegitimációjának igyekezete feszül. A faluban működő szervezetek és rendezvények gyakori említése, illetve a számadatok hangsúlyozása is erről árulkodik.

„Van egy polgárőrségünk 42 fővel, amelynek van egy olyan üzenete is az emberek felé, hogy figyelünk, vigyázunk rájuk. Van egy nyugdíjas klubunk, itt is azért van közel 40 fő. Nagycsaládosok Egyesülete több mint 100 fő [...]” (Petőfiszállás)

Az emberek „mozgósításának” képessége fontos vezetői erénynek számít a vezetők körében, az interjúkban nagyon gyakran használják a „mozgósítunk”, „megmozgatunk”, kiviszünk” szavakat. Ezek a kifejezések az egyéneket – sarkítottan fogalmazva – passzív, mozgatható „elemekként” jelenítik meg, akik belső motiváció hiányában nem biztos, hogy „megmozdulnának”, és önszántukból részt vennének ezekben a közösségi „akciókban”.

„[...] átlagosan azt a 300 főt, 3–400 főt meg lehet mozgatni. Ez egy ilyen alaplétszám, akit mindig mindenre mozgósítani lehet” (Petőfiszállás)

„[...] amikor egy kétezres faluba nyolcszáz embert ki tudsz vinni a főtérré körülbelül egy egész napra különböző tartalmakkal, meg még körülbelül egy ötszáz ember átmegy ottan, akik nem szerves résztvevői, de a kíváncsiság kihajtja. Tehát azt jelenti, hogy a településnek az ötven százalékát kivitted egy napra.” (Bácsgyulafalva)

A siker fokmérőjének a legtöbb vezető a tömegrendezvényeket tartja, több interjúban megjegyzi, hogy nem éri meg csak néhány ember kedvéért megszervezni bizonyos rendezvényeket, tehát – egyfajta mennyiségi szemlélettel – a tömeges részvételt könyvelik el pozitívnak.

„Én úgy gondolom, hogy ha egy rendezvényre nem jönnek el 300–400-an, akkor az nem sikeres. Húsz embernek nincs értelme ilyet csinálni.” (Hajdújárás)

Ezek a vezetői attitűdök mindegyik interjúban megjelennek (hol direkt, hol pedig burkolt formában). Elmondhatjuk, hogy a fenti pontokban a vizsgált közösségek irányítói, ha ismeretlenül is, de egyetértenek egymással. Van olyan vezető is, aki kritikát fogalmaz meg a mennyiségi szemlélettel tartott rendezvényekkel kapcsolatban.

„Én azt mondom, hogy a közösségi élet csődjé, hogy rendezvény van rendezvény hátán. Fizikai képtelenség mindegyiken ott lenni. És mondjuk a távolságok egyre kevésbé távolságok, tehát mondjuk 20 kilométerrel arrébb elmenni egy koncertre, egy falunapra már nem távolság. Már nem csak a saját falunkban lévő rendezvényekre megyünk, hanem a környező települések rendezvényeire is. Tehát folyamatosan mehetünk rendezvényre. Minden település próbál egyre több rendezvényt felmutatni, mert ettől leszünk aktívak, ennek viszont az az ára, hogy a rendezvények egyre kevésbé látogatottak.” (Ruzsa)

Az előbb idézett vezető alapvetően nem ellenzi a rendezvényeket, inkább azok nagy számával elégedetlen, de lényegében – öntudatlanul is – rátapint az ilyen típusú közösségszervezés gyenge pontjára. A közösségi élet sorvadását ugyanis a túl sok és tömeges közösségi rendezvény is elindíthatja. Nem vonhatjuk kétségbe, hogy közösségi eseményekre a lakosság részéről van igény, de nem jelenthetjük ki egyértelműen azt sem, hogy a számtalan hasonló felépítésű rendezvény a falvakban élők összekovácsolódását valóban elősegíti. Ezek az események sokszor a vezetők sikerének indikátorai. (Az irányítók minél több rendezvényt igyekeznek felmutatni, hogy demonstrálják aktivitásukat, és elismerést szerezzenek.) Az ilyen tömegrendezvények – annak ellenére, hogy alapvetően a közösségépítést szolgálják – sokszor elveszik a spontán önszerveződés lehetőségét, az egyének kezdeményezőkézségét és aktivitását. Azok a szórakozási formák, amelyek a falvakban, községekben gyökeret vertek, sok esetben a helyi vezető vágyai vagy céljai érvényesülésének engednek teret.

Az interjúk közös vonásai után vizsgáljuk meg, hogy a különböző vezetői stílusok képviselői hogyan jelenítik meg önmagukat mint a közösség irányítóit, illetve milyen közösségképeket teremtenek szövegeikben. A továbbiakban három interjút elemzek részletesebben, amelyekben jól felismerhetők az egyensúlyvesztett vezérdemokrácia három legjellemzőbb irányítási típusának stílusjegyei.

Paternalista önérvényesítő vezető

A vezetőkkel készült interjúk alapján ebbe a kategóriába a „legtisztábban” a tipikus lokális habitusú vezető illeszthető, aki a faluhoz sok szállal kötődik, akinél az intenzív személyes jelenlét, a falu tagjaival fenntartott folyamatos interakció az első számú legitimációs „eszköz”, a hatalom alapja. Az interjúban többször is hangsúlyozza a személyes találkozások fontosságát.

„Én úgy gondolom, hogy a legfontosabb az emberi értékben a személyes megnyilvánulás. Itt nálunk a faluban minden egyes eseményre mindenki kap személyes meghívót. Ha tudok, ki is megyek hozzájuk. Nekik egy nagy megtiszteltetés az, hogy ó, hát a polgármester kijön, ó, hát kaptam egy meghívót. Tehát a kapcsolatteremtés nagyon fontos, egy köldökszínórának kell, hogy működjön a falu vezetése és a lakosság között egy ilyen megbecsülési szinten.”

Az önlegitimáció másik fontos eleme a helyi származásból eredő átlagember-szerep hangsúlyozása, amellyel a vezető lényegében a hatalmi szerepkörétől igyekszik elhatárolódni.

„[...] én egy átlagember vagyok, akit most megválasztottak polgármesternek, van még három évem, ha továbbra is rám tartanak igényt, akkor leszek, ha nem, nem [...] A közvetlenség sokkal nagyobb erény, mint a beosztással járó tekintélyt játszani.”

„Azt is tudni kell, hogy egy faluban mindenki polgármester, mindenkinek van egy rálátása, mindenkinek van egy ötlete, korától, nemétől függően egy gondolkodása.”

A fenti idézetekben két jellemző szereptávolítási technikát fedezhetünk fel: gyakori személyes találkozások a közösség tagjaival, és a hatalmi szerepkör trivializálása. A „mindenki polgármester a saját falujában” jellegű nyilatkozatokban elsősorban az egyenlőségen alapuló demokratikus viszonyok kialakítására való törekvés érezhető.

A közösséggel való egyenlőség kiemelése mellett azonban paternalisztikus jellegű megnyilvánulásokban is bővelkedik az interjú. A vezető a beszélgetés alatt folyamatosan váltogatja szerepeit: a patronáló centrális vezető szerepkörét az egyenlőségre törekvő, a „polgármester is ember” szereppel ellensúlyozza. Gyakran a karitatív jótevői szerepet fogalmazza meg, akitől bárki kérhet segítséget, és a problémát ő mindig igyekszik – sokszor személyesen – megoldani.

„[...] a tegnapi nap folyamán bejött egy idős asszony [...] kint él a tanyavilágon és alig tudott bejönni. És megkérdeztem tőle, [...] hogy miben tudok segíteni. Hát tudja polgármester úr, hát mondom, én nem szeretem ezt a megnevezést, itt születtem, itt szeretek, nekem nagyon jó ez a János. És azt mondja ő, hogy csak annyit szeretne, hogy amíg él, lemeszeltetni a házát, és jövő héten megyünk öten-hatan és lemeszeljük a házát. Egy embernek egy akkora érték, mint egy városi embernek egy laptop, vagy nem tudom, mi.”

Ez a segítő, felkaroló vezetői típus nagyon hasonlít Bódi Ferenc falusi polgármestereket vizsgáló tanulmányának „egyszemélyes települési vezetőjére”, aki egyfajta monopolhelyzetű irányítónak tekinthető, legitimációjának alapja a siker (Bódi 2000: 223). Ez az önérvényesítő törekvés többnyire gyors eredményeket hoz, ami sokszor veszélyekkel is jár. A sikerorientált vezető „belesodródhat az önmagáért való sikerhajszolás csapdájába, amelynek révén könnyen elszakadhat a helyi társadalom és a szűkebb környezet realitásaitól” (Bódi 2000: 223).

Bár tapasztalható a faluban élők igényeinek folyamatos monitorozása, ez esetenként kimerül az udvarias érdeklődésben. A paternalista, önérvényesítő típusú irányítók számára ezek a kérdések sokszor inkább a gondoskodás, a törődés szimbólumai.

„[...] sokszor szoktunk kiküldeni véleménykéréseket, sokszor kérek tőlük elképzeléseket. Nem megvalósításra, persze nem lehet ígérni [...] de az, hogy érzi, hogy ő is fontos, az, hogy érzi, hogy egy közösség tagja, az, hogy én megbecsülöm, megtisztelem”

Az interjúban egy „jól formálható”, „igazi összetartó közösség” képét konstruálja meg a vezető, melynek tagjai a közvetlenséget és törődést értékelik elsősorban. Kiemeli az egyszerű tanyasi, falusi embereket, akik „nagyon erősen és keményen küzdenek a fennmaradásért a tanyavilágban”, a velük való törődést, bevonásukat a falu dolgaiba az egyik központi feladatának tekinti. A paternalista önérvényesítő vezető a közösség életében, annak aktivizálásában – sőt a szó szoros értelmében mozgatásában – kiemelkedő szerepet játszik.

Középutas vezető

Ez a vezetői típus igyekszik a közösséggel egyensúlyban maradni, és feladatait kevésbé hangsúlyozni. A paternalisztikus jellegű megnyilvánulásoktól nem mentes, de azokat mérsékelten alkalmazza. A vezetőkkel készített interjúkban több ilyen egyensúlyozó vagy középutas típusú irányítót találhatunk. Alapvetően egyikükről sem mondható el, hogy teljes mértékben sikerült megtalálniuk az egyensúlyt az irányítottakkal, inkább csak törekszenek a kiegyenlített viszonyra.

Ezt a típust az a vezető képviseli viszonylag „legtisztább” formában a mintában, aki a közösség tagjait aktív, nyitott, kezdeményező egyénekként jeleníti meg.

„Sok ötletet kapok a lakóktól, hogy így meg úgy kellene valamit csinálni. Vagy kérdezik tőlem, hogy nem csinálunk mi is ilyet meg olyat meg, hogy milyen jó lenne, ha mi is szerveznénk ilyet, vagy ilyet vagy olyat belevinnénk. Vannak itt is tipikus ilyen emberek, akik mondják, hogy kellene ilyet vagy olyat csinálni. Mondhatni az egész falu ilyen.”

Itt nem találkozunk a vezető túlzott aktivitásával, nem veszi ki a kezdeményezést az egyének kezéből. A rendezvényeknél igyekszik az igényeket rugalmasan felmérni, és mindig valami újat belevinni az egyes eseményekbe. A mennyiségi szempontnál fontosabbnak tartja, hogy a programok tartalmasak legyenek, ne váljanak rutinszerűen ismétlődő eseményekké.

„Gondolkozunk rajta, hogy az eseményeket kicsit felrúzzuk, átalakítsuk. Szerintem több esemény már nem kell, felesleges addig, amíg kevesen járnak el. Viszont azok a programok, amikre az emberek eljárnak, amiket megrendezünk, ezek esetében fontos, hogy tartalommal legyenek feltöltve. Fontos, hogy ne unják meg az emberek ezeket az eseményeket, legyen bennük valami érdekes.”

A középutas vezető nyitottabb, rugalmasabb irányító. Vezetői stílusára nem jellemző a túlzott paternalizmus, nem törekszik az emberek „formálására”, alakítására. Ehhez a vezetőhöz egy lazább, kezdeményezőbb közösség képe kapcsolható, amelyben az egyének nagyobb mozgástérrel rendelkeznek.

Ráhagyó, passzív vezető

Ebbe a kategóriába az alacsony önérvényesítő képességű vezetők sorolhatók, akik csak ritkán alkalmaznak paternalisztikus módszereket a közösség irányításában. Ez a vezetői típus a falu dolgaiba nem avatkozik be minden ponton, nem akarja teljes kontroll alatt tartani az eseményeket, inkább egyfajta ráhagyatkozó magatartás jellemző rá.

A vizsgált falvak közül inkább egyes határon túli települések vezetői képviselik ezt a passzív típust. Az ő passzivitásuk és ráhagyó magatartásuk elsősorban a politikai hatásokkal magyarázható. A kisebbségi léttel kapcsolatos bizonytalanságok, az országos politika – számukra sokszor kellemetlen – intézkedései, a politikai pártok csatározásai, egyes helyeken a szervezett betelepítések mind olyan folyamatok, amelyekbe az adott települések vezetői érdemben nem tudnak beavatkozni. A passzív beállítódás, esetenként a „minden mindegy” elv követése egyfajta belenyugvást jelent ezekbe a helyzetekbe.

„Megosztás zajlik. [...]. Itt politikai célok vannak ez mellett megbújítva, tehát a magyarság bedarálása lenne a cél.”

„[...] mi még egyelőre nem tudunk velük harcolni [...] de hát nagyon nehéz, nagyon nehéz energiákat lekötnek, fölösleges energiát elvesznek tőlünk, mert hogy ha ezt a belső harcot nem kellene vívni, akkor lehetséges, hogy sok minden más értelmesebb dologgal is tudnánk foglalkozni”

Az idézett vajdasági vezető – akinek az interjúján keresztül a továbbiakban ezt a vezetési típust bemutatom – nemcsak a külső politikai behatásokkal, hanem belső, a magyarok közötti ellentétekkel is indokolja a közösség tagjainak passzivitását, energiavesztett állapotát. A vezető mind a belső harcok, mind pedig a külső tényezők felemlegetésekor önmagát és a közösséget egyfajta áldozati szerepben jeleníti meg, akit külső erők gátolnak céljai elérésében.

Az áldozati szerep és kiszolgáltatottság az interjúban gyakran visszatérő motívumok. Példa erre, amikor a vezető azokat az intézményeket, egyesületeket, klubokat sorolja fel hosszasan, amelyek „megszűntek”, „leépültek”, amelyeket „elvettek” a falutól. Ezek megszűnését is elsősorban a kivédhetetlen anyagi és politikai problémákkal indokolja, amelyek a vezetéstől, a személyétől függetlenek.

Tipikus passzív vezetői vonás, amikor a vezető reménykedik abban, hogy a dolgok jóra fordulnak. Mint az alábbi interjúrészletben is láthatjuk, ez a várakozás elsősorban valamilyen külső segítség reményét jelenti. A vezető ebben az esetben sem önmagától, hanem mástól kívánja a megoldást.

„Mert itt anyaországi segítséget ebbe’ a pillanatba’ tehát, jó szeretnénk mi, de mikor Magyarország is tele van gonddal, bajjal, amit nem tudnak megfelelően kezelni [...] várjuk azt, hogy rendbe tegyék az anyaországot, aztán majd.”

A ráhagyó passzív vezető közösségképe alapvetően pesszimista, egy bezárkózó, visszahúzódo közösséget jelenít meg előttünk.

„a mindennapi életbe’ az az igazság, hogy valahogy úgy érzem időnként, hogy mindenki mindenkinek az ellensége délelőtt, délután már mindenki még önmagának is az ellensége”

Mint az előzőekből láthattuk, a passzív vezetői típusra elsősorban a teljesítmény-visszatartás jellemző. Legtöbbször igyekszik a kisebb ellenállás irányába elmozdulni, a problémákat másra hárítani, illetve mástól várni a megoldást.

Vezetői érdekek

Láthattuk tehát, hogy a vezetői pozíció és a vele együtt járó sajátos perspektíva különböző paternalisztikus töltetű irányítói típusokat termel ki a vizsgált kistelepüléseken. Ezt a megközelítést bővítjük ki a továbbiakban az irányítottak polgármesterekre vonatkozó attitűdjeinek rövid áttekintésével.

Kérdőívünkben többek között arra voltunk kíváncsiak, hogy az egyes válaszadók megítélése szerint a településen élők „milyen érdemei alapján választották meg polgármesternek” a falu jelenlegi irányítóját. A válaszok alapján két fő vezetői típust különböztettünk meg:

Nem érdem alapján választott vezető	Érdem alapján választott vezető
<i>Az előző vezető leváltása a cél:</i> „a másik rossz volt” „a régit akarták leváltani” „inkább ő, mint az előző” „előző polgármester túlkapásai miatt”	<i>Korábban/jelenleg nyújtott teljesítmény:</i> „előző négy évben jól teljesített” „első ciklusban rengeteget fejlesztett” „felvirágoztatta a községet már korábban is” „harcolt a faluért”
<i>Alternatíva hiánya:</i> „más lehetőség nem volt” „nem volt versenyképes alternatíva” „csak egyedül ő volt a jelölt”	<i>Politikai, gazdasági érzék:</i> „sikeres pályázatok” „jó gazdasági érzék” „jó kampányt folytatott”
<i>Manipuláció:</i> „csaltak” „bunda volt” „hamis ígérek miatt” „meghamisították a szavazatokat”	<i>Emberi értékek, tudás, erkölcsi normák:</i> „barátságos” „becsületes” „bíznak benne az emberek” „iskolai végzettsége miatt”
	<i>Aktivitás:</i> „aktív a falusi életben” „ambiciózus, törekvő” „fiatal, vállalkozó szellemű”
	<i>Lokális kötődés:</i> „falu szülöttje” „faluban lakik” „itt nőtt fel”

A *nem érdem alapján választott vezető* kategóriájába azokat a válaszokat soroltuk, ahol a megkérdezettek olyan jellemzőket soroltak fel a polgármester érdemei kapcsán, amelyek nem az aktuális vezető képességeire, rátermettségére fókuszáltak, hanem az előző irányító személyére, illetve teljesítményére irányultak, és többnyire az azzal szembeni negatív véleményeket fogalmazták meg. Az ilyen típusú válaszokat olyan érzelmi, indulati alapú reakciónak tekinthetjük, amelyekből szinte teljesen hiányoznak a vezető kvalitásait mérlegelő, azokat szem előtt tartó racionális elemek, ezek helyett elsősorban az erősen elutasító negatív attitűdök bontakoznak ki.

A második, hasonlóan irracionális, nem érdem alapú kategóriába az alternatíva hiányában választott vezetők tartoznak. Az ide sorolható válaszokból a passzív beletörődés és az érdektelenség olvasható ki.

A harmadik csoportba az olyan negatív, cinikus választípusok kerültek, ahol a döntés indokaként a politikai kapcsolatait, anyagi helyzetét, befolyását említik – ezeket a válaszadók elsősorban érdemtelenként aposztrofálják, bár valóban növelik egy választási győzelem esélyeit. Az összes válasz közül ezek aránya a legkisebb, de mindegyik településen felbukkannak az ilyen – többnyire szélsőséges véleményeket megfogalmazó – válaszadók.

Az *érdem alapján választott vezető* kategóriájába a polgármester képességeit, tudását hangsúlyozó válaszok illeszkednek, mint például a professzionalizmus, a sikeres kampánystratégia, a jó gazdasági érzék stb. Ezekben az ismérvekben nem érzelmi alapú megnyilatkozások, hanem valamilyen reális értékelés jelenik meg.

Igen érdekesek a lokális kötődést hangsúlyozó válaszok, amelyek a polgármestereknek a faluval való kapcsolatát emelik ki. Ugyanis az, hogy valaki egy adott település szülőtte, elvileg önmagában még nem tekinthető érdemnek. A falusiak egy viszonylag nagy csoportja számára azonban éppen az a fő szempont, hogy a falu első embere helybéli, szülőhazáját jól ismerő, ahhoz kötődő személy legyen. A „falu szülőtte” és „itt nőtt fel” kategóriák mind erős érzelmi töltettel bírnak. A helyiek szemében az ilyen „előéletű” polgármesterek magukban hordozzák azokat az erényeket, ismereteket, azt a többletet, amelyet a saját közösségük, a falu adott nekik. A jó polgármester szerintük tehát az, aki együtt él a faluval, ismeri annak erkölcsét, hagyományait, képes azt közvetíteni és munkájában kamatoztatni.

A másik nagyon gyakran említett érdem a fiatalság. A lokális kötődést hangsúlyozó válaszok mellett ezt említették a legnagyobb arányban a kérdezettek. Alapvetően a legtöbbször értékelt, kedvelt polgármester az volt, amelyikre mindkét ismerv illett. A fiatal, lendületes, faluban felnőtt vezető sok válaszadó szerint ideális kategóriának tekinthető.

A válaszok megoszlását vizsgálva elmondhatjuk, hogy elsősorban a helyi kötődést, az aktivitást és a fiatalos lendületet tekintik legfontosabb érdemnek a falvakban élők. A nem érdem alapú vezetői kategóriából pedig az előző vezető leváltását célként kitűző válaszadók aránya volt jelentősebb.

A válaszokból jól kirajzolódnak az interjúk elemzésekor definiált, a falvakban leginkább jellemző vezetői típus, a helyi kötődésű *lokális befolyásoló* főbb jellemvonásai: egy, a falu életében intenzíven részt vevő, aktív és a közösség érdekében folyamatosan tevékenykedő vezető képe.

Összefoglaló gondolatok

Tanulmányomban a helyi elitek által konstruált lokális közösségképeket elemeztem. Elméleti előfeltevéseimben Körösenyi Andrásnak a nagypolitikára kidolgozott vezérdemokrácia-elméletét igyekeztem a falvak politikai életére alkalmazni. Míg Körösenyiné a vezérdemokrácia egyensúlyt képez a kompetens vezetők és a tájékozatlan vezetettek között, addig felfogásom szerint a falusi kisközösségekben a vezetők sokkal nagyobb személyes kontrollt gyakorolhatnak, és ezért az erőegyensúly a vezetők (többnyire polgármesterek) felé tolódhatnak el, ami a vezérdemokrácia egy sajátos egyensúlyvesztett paternalisztikus változatához vezethet. Téziseim megfogalmazása során főleg Foucault, Peter John és Merton megközelítéseit alkalmaztam.

Elemzésemben az egyensúlyvesztett vezérközpontú demokrácia három vezetési stílusával foglalkoztam. Ehhez olyan interjúkat választottam, amelyekben ezek a típusok viszonylag tisztán jelennek meg. Az interjúkon keresztül láthattuk, hogy az önérvényesítő paternalista vezető a közösség tagjainak formálására, folyamatos konstrukciójára törekszik. A középutas vezető ehhez képest sokkal mérsékeltebb irányító, aki nagyobb mozgásteret ad a közösségi kezdeményezésnek. A ráhagyó passzív vezető az előző két típushoz viszonyítva a leggyengébb önérvényesítő képességű. Dolgozatomban csak a legfőbb irányítási típusokkal foglalkoztam, a valóságban ezeken kívül számos más változat is jelen van.

A dolgozat utolsó részében a vezetettek perspektívájából közelítettünk a falvak irányítóihoz. Ehhez a kérdőívünk polgármesterek érdemeit vizsgáló kérdésére adott válaszait vizsgáltuk meg, melyekből jól kikristályosodtak a lokális befolyásolók főbb jellemvonásai. Ezek alapján elmondható, hogy a vizsgált települések túlnyomó részében inkább a lokális eredetű paternalisztikus vezetői változat érvényesül a kozmopolita, középutas típussal ellentétben.

Felhasznált irodalom

- Bódi F. (2000) Lehet-e próféta valaki a saját hazájában? Sikeres polgármesterek, sikeres önkormányzatok, sikeres helyi társadalmak. In Táll É. (szerk.) *Az új demokrácia önkormányzati vezetői*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest.
- Borboly I. – Csité A. (1999) A polgármester a falu meg a közösség: hozzászólás a „független” polgármester vitához. *Tér és társadalom*, 1999. XIII. 1–2. 109–128.
- Csepeli Gy. (2003) *A szervezkedő ember*. Osiris Kiadó, Budapest.

- Csöter A. –Kovács I. (2002) *Vidéki történet*. In Kovács I. (szerk.) *Hatalom és társadalmi változás. A poszt szocializmus vége*. Napvilág Kiadó, Budapest, 219–308.
- Foucault, M. (2000) *Miért tanulmányozzuk a hatalmat?* In Felkay–Némedi–Somlai (szerk.) *Szociológiai irányzatok a XX. században. II. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 464–479.*
- Fowler, R. (2008) *Hatalom*. In Siklaci I. (szerk.) *Szóbeli befolyásolás II. Nyelv és szituáció*. Typotex, Budapest, 231–253.
- Körösi A. (2005) *Vezetés és demokrácia. Politikaelméleti tanulmányok*. L'Harmattan, Budapest.
- Körösi A. (2007) Politikai vezetés: a klasszikus demokrácia és a paternalizmus között. Racionalizmus és szkepticizmus a demokráci elméletben. *Századvég*, (12. évf.) 45. 3–35.
- Mazzoleni, G. (2002) *Politikai kommunikáció*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Merton, R. (2002) *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra*. Osiris Kiadó, Budapest, 2002.
- Szabó M. (1998) *Politikai tudáselméletek*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Tamás V. (2009) A polgármesterek kormányzási stílusa Magyarországon. *Politikatudományi Szemle*, 2009. XVIII. 3. 132–154.